Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1997 йил 25 ноябр | 46 (127)-сон

АЛОҚА ВА ҲАМКОРЛИКЛАР ЯНГИ ПОҒОНАГА КЎТАРИЛАДИ

ПРЕЗИДЕНТ КАРИМОВ: ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИМИЗ, БУГУНГИ ҲАЁТИМИЗ, КЕЛАЖАГИМИЗ МУШТАРАК

Замон шарҳлари

Туркияга ноябрнинг иккинчи ярмида расмий сафар билан борган Ўзбекистон Республикаси вакилларини самимий кутларкан, президент Сулаймон Демирэл президент Каримовга қарата: ДЎСТИМ, ҚАРДОШИМ» — деб мурожаат қилди. Ўзбекистон раҳбари ўз жавоб сўзларида Туркия президентини. ҚАРДОШИМ, ОҒАМ» — деб эъзозлади.

Мана шу икки-уч сўз замирида бутун Ўзбекистон ва Туркия, ўзбек ва турк халқлари ўртасидаги муносабатларнинг теран мазмуни, маъноси ифодаланган. Ўртада ётлик йўқ. Ўртада бегоналик йўқ. Хавфсираш, ҳадиксираш йўқ. Турли сиёсий шубҳаларнинг умонларида сартосар сузишлар йўқ. Шу сўзлар замирида икки халқ ўртасидаги азалий ишонч, имон, муҳаббат, томирдошлик мужассам. Мамлакатларимиз бир-бирларини яхши англайдилар, яхши тушунадилар. Бир-бирларининг эҳтиёж, талаб ва муаммоларини узоқ тушунтиришлар, изоҳларсиз ҳам ҳар томонлама тўла тасаввур қиладилар. Шундай тушуниш фақат қардошлар, азал томирдошлар орасидагина бўлиши мумкин. Илк мустақилликка эришган, қувонч ҳамда ташвишларга тўла кунларимизда Туркия ва унинг халқи бизга биринчи бўлиб бағрини очди. Дунёга бағри очиқлик сиёсатини намойиш қилди. Туркиядан эсган бу шамол жаҳонга тез ёйилди. Бугун Ўзбекистон юзларча дунё ўлкалари билан дипломатик, савдо-тижорат, иқтисодий-маданий алоқалар ўрнатди. Туркия бизга қардош бағрини очганда Ўзбекистон қадим удумларни эслаб, эъзозлаб дарҳол унга бағирдошлик билан жавоб берди. Ўртада шу қисқа, лекин ғоятда мазмундор тарихий вақт ичида қанчадан қанча қўшма корхоналар бунёд бўлди, қанчадан қанча маърифий-маданий алоқалар ҳаракатга тушди. Қанчадан қанча софдил одамлар ҳамкорликларимизни дунёда мавжуд цивилизация даражасида олиб бориш, ривожлантириш учун тер тўкдилар. Буларнинг ҳаммасини ҳатто санаб адо қилиш қийин. Шуларни назарда тутиб бўлса керак, Президент Каримов туркиядаги илк учрашувларнинг бирида катта диққат-эътиборга молик сўз айтиб, тарихий илдизларимизгина эмас, бугунги ҳаётимиз ва келажагимиз муштарак эканлигини эслатди. Туркия билан Ўзбекистон ўртасидаги алоқалар, ҳамкорликларнинг мазмунига тўхталаркан, Президент Каримов, бу алоқаларимизнинг мазмун-моҳиятини бошқа давлатлар билан солиштирганда, фарқи жуда катта деб таъкидлади.

— Бизни ҳеч ким ҳеч қачон ажратолмайди. Бундай ҳаракатларнинг таги пуч, — деди жумладан Ислом Каримов. — Ўзбекистонда ҳам, Туркияда ҳам ўзгаришлар бўляпти. Мустаҳкам заминга қурилган алоқаларимизни эндиликда янги босқичга кўтариш пайти етди. Иқтисодий ва бошқа жуда кўп ўзаро алоқаларни янги мундарижа билан бойитишни давлатларимиз ва халқларимиз умумий манфаатларининг ўзи талаб қилмоқда.

Президент Каримов туркияга сафари чоғида давлатларимиз муносабатларининг энг муҳим масалаларига эътиборни қаратиб борди. Хусусан, у коммуникация масалаларини ечиш жуда катта аҳамиятга эга эканлигини қайд этиб, уни ҳам стратегик, ҳам сиёсий масала сифатида таъкидлаб тилга олди.

— Туркия билан имзоланган олтмишдан ортиқ битимлар ва турли ҳамкорлик соҳаларига оид шартномалар бугун ўз мўл ҳосилини бермоқда, — деди Президент Каримов ўз сўзларидан бирида. — Илгариги шартнома ва битимларга издош яна тўрт шартномани имзоладик. Биз бир-биримизга раҳнамо, бир-биримизга йўлдош ва қўлдош бўлиб равнақ топамиз. Тажрибалар ўрганамиз. Туркия бизга илк тажрибаларни бергани бежиз эмас. Туркия ҳаётига қараб биз сабоқ чиқарамиз. Ижобий тажрибалардан ҳам, салбийларидан ҳам ўрнак оламиз. Дунё танлаган демократик тараққиёт йўлидан бориш, қалтис йўлларга қадам қўймаслик, салмоқли тажрибалардан тўғри хулоса чиқариш албатта, алоқа ҳамда ҳамкорликларимизни янги поғоналарга кўтаради. Бугунги Ўзбекистоннинг кечаги Ўзбекистондан фарқи жуда катта. Дунёнинг барча буюк давлатлари билан ўзаро тенг ҳамкорлик муносабатларини ўрнатмоқдамиз. Савиямиз, билим, онгимиз, сиёсатимиз бундай алоқаларни янги асосларга қуриш ва олиб боришга имкон беради.

— Ота юртингизга тез-тез келиб турингиз. Сиз қардошларимизга доим қайноқ бағримиз очиқ! — деди Президент Каримов турк биродарларимизни Ўзбекистонга таклиф этиб. Президент Каримовнинг Туркияга расмий сафари абадий дўстлигимизнинг янги порлоқ саҳифаларини очди.

ИБРОҲИМ ҒАФУРОВ

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ХОТИРАСИ

«Адабиёт ҳаётимиздаги ҳаромхўрлик, риёкорлик, кўзбўямачилик, хушомадгўйлик, ёлғончилик, қўрқоқлик, мақтанчоқлик сингари иллатларга қарши курашиши учун адабиётнинг ўзи бу иллатлардан мусаффо бўлиши шарт», деган эди Абдулла Қаҳҳор. Унинг бу сўзлари бугунги кун учун ҳам ниҳоятда аҳамиятлидир.

Куни кеча бир гуруҳ ёзувчилар, олимлар А.Қаҳҳор қабрига гуллар қўйишди. Ҳамза номидаги академик театрда ёзувчи таваллудининг 90 йиллигига бағишланган хотира кечаси бўлиб ўтди.

Суратда: А.Қаҳҳор ёзувчи К.Яшин, санъаткорлар **С.Эшонтўраева ва Н.Раҳимов** билан. 60-йиллар

С.Маҳкамов сурати

ФАН, МАОРИФ, САНОАТ ВА САНЪАТ ХАЛҚАРО АКАДЕМИЯСИДА

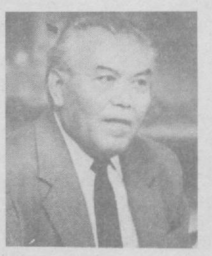

Дунё миқёсидаги сиёсат ўзгармоқда. Инсониятнинг яшаш, тараққиёт ва ўз-ўзини сақлаб қолиш манфаатлари кўп соҳаларда бир ёқадан бош чиқариб ҳаракатда бўлишликни тақозо этмоқда. Ер юзида барча халқлар ва мамлакатларга дахлдор муаммоларнинг ечимларини топиш дунёдаги барча илғор кучларнинг бирдамлиги, якдил ҳаракатларига боғлиқ. АҚШнинг Калифорния штатида ташкил этилган Халқаро академия ҳам ана шундай мақсадларни кўзда тутади. У илм-фан, маориф-маърифат, саноат ва санъат соҳаларини ўз ичига олади.

Ҳозирда академиянинг 300 дан ортиқроқ аъзоси мавжуд бўлиб, улар дунёнинг ўнлаб мамлакатларидан сайланганлар. Улар орасида жаҳонга машҳур адиблар, бастакорлар, мусаввирлар, маданият ва спорт намояндалари, сиёсий арбоблар, давлатларнинг раҳбарлари, университетлар, академиялар, банклар, компанияларнинг бошлиқлари, журналистлар, режиссёрлар, йирик мутахассислар бор.

Академиянинг филиаллари АҚШ, Ўзбекистон, Қирғизистон, Грузия, Украина, Россия, Арманистон, Франция, Канада, Болгария, Япония, Исроил, Италия, Швеция каби мамлакатларда ишламоқда.

Халқаро академиянинг асосий мақсади — халқлар ўртасида ҳамкорлик, тотувлик муносабатларини ўрнатиш, турли мамлакатлар лидерларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш асосида илмий ғоялар, технологиялар, маданий ишланмаларни дунё миқёсида рўёбга чиқаришдан иборат.

Академия ер юзида ахборот кўприклари, маслаҳат марказлари, савдо-иқтисодий миссиялар, техника ва маданиятга доир кўргазмалар уюштиради, турли конкурслар ва бизнес-семинарлар ўтказади.

Бадиий, иқтисодий, илмий, савдо-тижорат лойиҳаларини мукофотларга ва хусусан, А. Эйнштейн номидаги Катта Олтин Медалга тақдим этади.

Халқаро академиянинг 1997 йил 16 июндаги қарорига биноан ўзбек адиблари Одил Ёқубов ва Неъмат Аминов Халқаро академия аъзоси қилиб сайландилар.

Миллий тикланиш демократик партияси ва «МТ» газетаси халқаро академикларимизни бу юксак унвон билан қутлайди.

Муборак бўлсин!

КЕЛАЖАККА ЙЎЛЛАНМА

Навоий вилоятининг ҳокими ўринбосари Азамат ҲАЙДАРОВ билан суҳбат

— Азамат Ҳайдарович, маълумки ўтиш даврининг иккинчи босқичига келиб, яъни бугунги кунда республикамиз маданий ҳаётида келажакнинг соғлом ва баркамоллиги учун бир қанча маданий-маърифий ишлар амалга оширилмоқда. Бу борада вилоятда қилинаётган ишлар ҳақида гапирсангиз.

— Албатта, халқимизнинг маънавий дунёсини бойитишда маданий муассасаларнинг роли катта. Бу, айниқса, вилоятларда эътиборда бўлмоғи лозим. Биргина шу йилнинг биринчи ярмида маданий-маърифий йўналишларда 4125 та тадбир ўтказилди.

«Ўзбекнаво» концерт бирлашмаси шу йил май ойида ўз фаолиятини бошлаган бўлса-да, ҳозиргача 60 дан ортиқ концерт дастурини тайёрлаб, томошабинларга тақдим этди. Шундан 35 таси хайрия сифатида бепул намойиш қилинди.

Вилоят кутубхонаси 172 минг сўмлик янги адабиётларни олди.

157587 нафар китобхонга хизмат кўрсатилди. Вилоятдаги кутубхоналарда «Инсон манфаатлари йили», ўзбек мумтоз адабиётининг намоёндаси Нодирабегим таваллудининг 205 йиллиги, Хива ва Бухоронинг 2500 йиллиги, озодлик ва эрк куйчиси Чўлпоннинг 100 йиллигига бағишланган адабий бадиий кечалар, кўргазмалар ташкил этилди. Президентимиз Ислом Каримов асарларига бағишлаб оммавий тадбирлар уюштирилди.

Конимех, Қизилтепа, Хатирчи, Навоий туманлари, Навоий шаҳар маданият бўлимларининг бадиий жамоалари мамлакатимизнинг турли шаҳарларидаги ҳарбий қисмларда хизмат қилаётган вилоятимиз ёшлари ҳузурида бўлиб, улар учун адабий бадиий кечалар ташкил этдилар.

Шу ўринда биринчи июн — Халқаро болалар кунида ҳам дилбандларимиз учун ажойиб маданий тадбирлар уюштирилди. «Бахтиёр болалигим», «Болалигим-шўхлигим» каби мавзулардаги эрталиклар шулар жумласидандир. Ҳар йили улуғ шоиримиз Алишер Навоий таваллуд топган кунда Навоийхонлик кунларини ўтказиш вилоятимизда анъанага айланган.

Умуман вилоят ҳокимлиги маданий-маърифий муассасалар фаолиятини давр талаблари даражасида ташкил этишни доимий эътиборда тутиб келаяпти. Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, бу борада ҳали вазифалар кўп. Муаммолар ҳам бор. Масалан, маданият уйлари, клублар ва бадиий жамоалар иқтисодий ривожланиш жараёнида ўз-ўзини маблағ билан таъминлашга етарли аҳамият бермаяптилар.

— Хабарингиз бор, шу йили октябр ойида тарихий шаҳарларимиз — Бухоро ва Хиванинг 2500 йиллик юбилейи бўлиб ўтди. Ўйлайманки, ушбу байрам гўзал меъморий обидаларимизга кўрсатилган катта эътибор бўлди. Бу албатта қувонарли ҳол. Айтмоқчи бўлганим, Навоий вилоятида ҳам ёши тарихий шаҳарлар билан беллашадиган гўшалар бир нечта. Кармана ва Нурота шаҳарларидаги тарихий обидалар бунга гувоҳлик беради. Бугун ана шу қадимий-меъморий бинолар, зиёратгоҳларнинг аҳволи қандай?

— Вилоятимизда тарихий аҳамиятга молик ёдгорликлар анчагина. Азалдан бу юрт Самарқанд ва Бухоро шаҳарларини туташтирувчи манзил ҳисобланади. Буюк ипак йўли, Сармиш дарасидаги тошга чизилган манзаралар бу ернинг қадимий манзилгоҳ эканлигидан гувоҳлик беради. Работи Малик, Сардоба ана шундай тарихий манзил бўлган. Айни шу тарихий обидаларни таъмирлаш борасида вилоят ҳокимининг қарори қабул қилинган. Мақсад уни сайёҳлик манзилига айлантириш.

Карманадаги Қосим шайх тарихий ёдгорликлар мажмуида таъмирлаш ишлари давом этмоқда. Бундан ташқари, шу шаҳарда Мирсаид Баҳром, Ориф Дегарон каби зиёратгоҳлар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг атрофида ободончилик ишлари олиб борилаяпти. Мирза чорбоғ ёдгорлиги ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин.

Нурота шаҳридаги Чашма тарихий мажмуида ободончилик ишлари амалга оширилди. Бу ерда ўлкашунослик музейи фаолият кўрсатмоқда. Нурота ҳар доим зиёратчилар билан гавжум.

Вилоятимизда «Олтин мерос» жамғармаси ташкил этилган бўлиб, унинг тарихий обидаларни ўрганиш ва уни тарғиб қилишдаги хизматлари мақтовга лойиқ. Умуман айтадиган бўлсак, тарихга ҳурмат, маданий ёдгорликларни авайлаб-асраш миллий-маънавий қадриятларни улуғлаш демакдир.

Бу борадаги фаолиятларимизни худди ана шу мезондан келиб чиқиб режалаштирамиз ва олиб борамиз.

— Бундан икки-уч йил олдин Республика матбуотидаги суҳбатингизда «Навоий шаҳрида театр ташкил қилса бўлади», деган фикрни айтиб, ўз режаларингиз билан ўртоқлашган эдингиз. Бу борадаги ишлар нима бўлди?

— Дарҳақиқат, вилоят марказида театр ташкил этиш борасида дастлабки қадамлар ташланди. Вилоят ҳокимининг шу йил 28 майдаги қарорига кўра Навоий шаҳар «Наврўз» маданият уйи негизида ёш томошабинлар театри ташкил қилинди. Театрни актёрлар билан таъминлаш мақсадида вилоят ёшларидан 31 нафари танлаб олинди. Танлов якунига қараб 10 нафар иқтидорли деб топилган ёш йигит — қизлар маҳаллий бюджет ҳисобидан Республика санъат институтига ўқишга юборилди.

1996-97 ўқув йилида вилоятдаги санъат ва мусиқа мактабини тамомлаган 190 нафар йигит қизга Республикамиздаги олий ва ўрта махсус ўқув юртларига ўқиш учун йўлланмалар берилди. Айни пайтда вилоятда санъат коллежини ташкил этиш бўйича ишлар бошлаб юборилган. Насиб этса, навоийликлар ўз театрида саҳна асарларини томоша қиладиган кунларга жуда яқин қолди.

— Ўзингизга маълум, бугун айрим оммавий ахборот воситаларининг моддий аҳволи бир мунча оғирлашган. Бироқ Республика ва вилоятларда матбуотни қўллаб-қувватлаш борасида самарали ишлар ҳам олиб борилмоқдаки, бу журналистларга катта ишонч беради. Вилоятда бу борада қандай ишлар олиб борилмоқда?

— Ҳозир бозор иқтисодиёти шароитида яшамоқдамиз. Маълумки, бозорнинг талаби ҳамиша юксак бўлади. Бозорни алдайман деганларнинг ўзлари алданиб қолишаяпти. Бозор баҳоналар билан ҳисоблашмайди. Ҳамма соҳада бўлганидек, матбуот ҳам бозорнинг мураккаб ва масъулиятли синовидан ўтмоқда. Бундай жараёнда сўзнинг сараги саракка, пучаги-пучакка ажратилади. Халқимиз газетхон халқ. Ҳар қандай шароитда ҳам ўз севган матбуот нашрини топиб ўқийди ёки обуна бўлади.

Биз янги даврга қадам қўйганлигимизни матбуот ходимлари яхши билишади. Энди журналистлар муассислар томонидан бериладиган дотацияга кўз тикмасдан, тадбиркорлик билан иш юритишлари керак. Яқинда вилоятимизда оммавий ахборот воситаларини демократлаштириш ва ижтимоий-сиёсий қўллаб-қувватлаш жамғармасининг вилоят бўлими ташкил этилди. Вилоят ҳокимлиги ушбу жамғарма бўлимини қўллаб-қувватлаш учун бир миллион сўм ажратди.

Ҳар ойда вилоят ҳокими журналистлар билан учрашувлар ўзларини ўйлантираётган ва қизиқтираётган саволларни ўртага ташлайдилар. Вилоят ҳокимлиги оммавий ахборот воситаларига ёрдам беришнинг барча чора-тадбирларини кўрмоқда. Мана икки йилдирки, вилоятимизда матбуот нашрларини қўллаб-қувватлаш мақсадида ҳашар уюштирилмоқда. Ҳашардан тушган маблағ обуна жамғармасига ўтказилмоқда. Биз мана шу йўлдаги хайрли ишларимизни бундан кейин ҳам давом эттираверамиз.

— Бугунги кун матбуотидан қониқасизми? Сизнингча, матбуотни ўқимишли қилишда қандай омилларга суяниб иш юритмоқ керак?

— Тўғриси, матбуотимиз ҳали эскича фикрлашдан батамом халос бўлгани йўқ. Айрим матбуот саҳифаларида далага ўғит чиқарилаётгани, суғориш жадал суратлар билан бораётгани ҳақидаги мақолаларни ўқиб кўнгил хира тортади. Наҳотки, матбуот учун шундан бошқа ташвиш йўқ. Матбуот жамоатчилик фикрини уйғотиши керак. Матбуот ўқувчига ғоя бериши лозим. Ана шундагина бизда ғоялар, фикрлар уммони пайдо бўлади. Матбуот ҳар бир даврда фикрлар булоғи бўлиб келган. Бекорга биз матбуотни тўртинчи ҳокимиятга қиёс қилмаймиз. Чунки, матбуот жамиятнинг энг ёруғ ойнаси. Бу ойнада халқ ташвишлари ва қувончлари, умидлари ўз аксини топади.

— Самимий суҳбатингиз учун раҳмат.

Бектемир ПИРНАФАСОВ
суҳбатлашди

ЧЎЛПОН ТАВАЛЛУДИНИНГ 100 ЙИЛЛИГИ

Ушбу шеър 1922 йил 12 декбарда ёзилган бўлиб, у Чўлпон. Яна олдим созимни (Тошкент. 1992 йил), Чўлпон, ҳаёти ва ижоди библиографияси (Тошкент, 1992) тўпламларида бироз ноаниқ берилган. Ундан ташқари олтинчи мисрада ҳам англашилмовчилик содир бўлганлиги сабабли бу шеър «Туркистон» газетасининг 1923 йил 17 март сонидан олиниб қайта нашрга тайёрланди.

СЕВИНЧИНГНИ ҚУВАЛА

Ўлмасдан, тортинмасдан, ҳар кишининг ёнига,
Ўйнаб келган, кулуб келган, эй гуноҳсиз ёш бола!
Сенга ҳали жуда узоқ кирмак одам сониға,
Шунинг учун сира тинмай севинчингни қувала!
Янгигина япроқ ёзғон эрка, тоза бир гулсан,
Сенинг учун ҳар бир назар, ҳар бир қараш тозадур,
Ҳар бир сўзингни бир фаришта қанотига ёзадур,
Бу борлиқнинг қайғусини англамоғон ёш гўдак,
Пойларингга ўралашар қайғи эмас гул-чечак!

Чўлпон
1922 йил 12 декабр

3-бет

Фикр қирралари

ҚУРОЛ: КУЛФАТМИ, ЗАРУРАТМИ?

«Калашников автомати» ҳақида дунёда эшитмаган одам кам бўлса керак. Бу қуролни ушлаб кўрганлар, отиб кўрганлар ҳам оз эмас. Кейинги эллик йил мобайнида бу қурол воситасида нималар бўлмади, не-не ширин жонлар қирилиб кетмади.

Яқинда жаҳондаги энг яхши автоматнинг яратувчиси Михаил Калашников Жанубий Африкада бўлди. 78 яшар ҳарбий конструкторнинг бу ерга келиши жамоатчилик фикрини тўлқинлантириб юборди.

Фикрлар турли-туман:

Апартеидга қарши ўн беш йил партизанлик қилганлардан бири бундай дейди:

— Мен ва партизан дўстларим учун бу автомат худо билан баробар. У бизга ҳамма вақт ишончли, содиқ дўст, ҳимоячи ва халоскор бўлиб келган. У бирон маротаба бизни доғда қолдирмаган, панд бермаган.

Мамлакатда қурол-яроғларни эркин сотишга қарши чиқаётганлар ҳам оз эмас. Бундай ҳаракатнинг фаолларидан бири К. Хейли эса бошқача фикрда.

— Жанубий Африкада бугун жиноятчилик авж нуқтасига кўтарилган. Қотиллар, турли одамкушлар ҳозир айнан шу автоматдан фойдаланмоқдалар. Қўшни Африка ўлкаларидан бу автоматлар яширин тарзда кўп миқдорда олиб кирилмоқда. Калашников ўз сафари билан Жанубий Африка халқига жуда кўп кулфатлар келтирган қуролнинг шуҳратини оширмоқда...

Бу айбномаларни кўзда тутиб, конструкторнинг ўзи қуйидагиларни айтди:

— Автомат қуролни биз ватанимизни ҳимоя қилиш учун яратганмиз. Уни ҳозир тинчлик ва ўз-ўзини мудофаа мақсадларини кўзлаган мамлакатларга сотамиз. Автомат жинояткор қўлларга тушиб қолаётгани менинг айбим эмас.

Дунё қурол-яроғ бозорида катта савдо кетаяпти. Бу савдо ортидан дарё-дарё олтинлар ҳам оқиб келаяпти. Дарё-дарё инсон қонлари ҳам тўкилаяпти.

Фойда ол — қон тўк! Қон тўк — фойда ол!.. Бу разил фалсафанинг чеки борми?

«ЭТНИК ҚУРОЛ» КИМНИ ҚИРАДИ?

Лондонда чиқадиган «Индепендент» деб номланган газетада ҳарбий-таҳлилий масалалар билан шуғулланувчи Бредфорд университети профессори Мэлколм Дэндонинг суҳбати босилиб чиқди. Инглиз олими унда дунёда ҳозир «этник қурол» яратилганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас, деб айтган. Бу қурол турли ирққа мансуб кишиларга турлича таъсир кўрсатади ва оқибати ўлим билан тугайди. Олимнинг фикрича, «этник қурол»ни ишлаб чиқариш технологияси генлар қурилиш назариясининг ютуқларига асосланади. Бундай қурол таъсирига дучор бўлган кишиларни тузалиб кетиши амри маҳол бўлиб, даволаш чоралари ҳали ишлаб чиқарилмаган.

Буюк Британия соғлиқни сақлаш вазирлигининг маълумотларига қараганда, Қувайтни озод қилишда қатнашган инглиз ҳарбийларининг аксариятининг сиҳат-саломатлигига оғир путур етган, ҳар йили ўнларча кишиларнинг жони номаълум бир касалликдан узилмоқда. Касални қаттиқ тутқаноқ тутади, бадани ва нафас йўллари яллиғланиб, яра тошади. Олимларнинг фикрича, касалликнинг бундай аломатлари Сурия саҳроларида яшайдиган ҳайвонлар орасидагина учрайди. Ва бу касалликнинг вируслари шу ерда яшовчи халқларга ҳеч қандай таъсир кўрсатмай, европаликларда эса оғир асоратлар қолдиради. «Индепендент» газетасининг ёзишича, Пентагон бундай «этник қурол» ҳақида махфий маълумотларни жамлаган.

ВАТАН ЯГОНА

Осмоннинг юмшоқ кўксига бош тираб турган виқорли тоғларга қараб, уларнинг танидаги харсанг тошларни оёғидаги норга ўхшатгим келади. Қоматлари тик ўсган арчалар — киприкларими-ей унинг. Оёқлари остида пишқириб оқаётган сойга қараб завқи келади кишининг. Йилнинг уч фаслида ҳам қувваи заминнинг юзига оро бериб яшнаб турган рангин чечакларни айтмайсизми?! Ҳаммаси ҳам ерга қадалгану, бўёқлари турфа. Тупроқда қандай ҳикмат борки, ҳосиятидан бир-бирига ўхшамас, мазали меваю, гул-лолалар униб чиқади. Бунча чиройли бўлмаса улар. Бундайин дилтортар, нигоҳни қувонтира оладиган манзур манзаралар ер юзида фақат муаззам Ўзбекистондагина бўлса ажабмас. Осмонига қуёшни, тупроғига мўъжизани, одамларига бағрикенглик ила маърифатни кўпроқ берган Яратгувчига шукроналар ўқигинг келади киши. Бу кун — улуғ кун, ёруғ кундир. Ўзбекистонимизда истиқлолнинг янги тонглари отмоқда. Инсоният тарихида яхши кунлар бўлиб ўтганлиги ростдир. Бироқ, эртага уларнинг фарзандлари бугунгидан ҳам фаровонроқ, маърифатга бой, ички маданияти, қалб дунёси гўзал, фозил бўлишликда қайси давр юртбошиси бунчалик, бугунчалик қайғурган эди. Ҳуррият эпкинлари силаб ўтаётган мустақил Ўзбекистоннинг ўғил-қизлари қадриятлар яна тикланиб, улуғланиб бораётган бир даврда яшамоқдалар. Ота-боболаримиз неча асрлар давомида орзу қилиб келган, етолмаган дориломон кунларга шукурким, етиб турибмиз. Маърифат булоғи бошидамиз. Маданият сувига лаб тутиб туришдек бахтга муяссармиз. Ажаб, ўйланиб қоласан киши. Одам энг яқини бўлган ота-онасидан айрилганда чидай оларкан. Гоҳида қадрдон дўстидан, кези келганда, умр йўлдошидан, маҳбубасидан-да айро тушганда ўзига бардош ва тўзим тилайкан. Аммо ҳеч бирининг дарди фироғи Ватанчалик бўлмайди. Дийдор қадрига етмай турган баъзиларни кўрганимда умр қайтарилмаслигини, бу чексиз, ёруғ оламда эса, Ватан биттalигини уқтиргим келади. Токим улар ўз қалбларини ватанпарварлик оби ҳаёти ила суғормас эканлар, одобу илмда намуна кўрсатиб ўз юрти қадриятларини севмас ва эъзозламас эканлар, ҳурриятлар мамлакати бўлмиш озод ва обод диёримизнинг муносиб фарзандлари бўла олмайдилар. Бу борада мактабгача тарбия муассасаларининг, бошланғич таълим таянч мактабларининг роли ва вазифаси беқиёсдир. Куннинг ярмидан кўпроғини мактабда ўтказаётган ёшларда миллатпарварлик, озодлик, эркин, хурфикрлилик, маданий маънавиятни сингдиришда мураббий ўқитувчиларнинг хизматлари беқиёс каттадир. Бу соҳа жонкуярларига эътибор, ишига қадр, маошига барака қўшилиши беиз кетмайди албатта. Миллий маънавий янгиланишни теран англаш — масъулиятни ошириш борасида юз беради.

Истиқлол маънавиятини юқори поғоналарга юксалтириш, демократиянинг умумий талабларини ўзимизга қоида қилиб олишимиз — гўзал, озод Она Ватанимизни янада равнақ топтириб, кўз қорачиғидек асраб, келажакка етказишимиз кафолатидир.

Дилором ИСМОИЛОВА.

УНИВЕРСИТЕТДАН КЕЙИНГИ ЎЙЛАР

Бугун ҳақида ўйлар эканмиз, кечаги кунни эсламаслик мумкин эмас. Тасаввур қилинг: кеча жуда чарчадингиз, бугун эрталаб оёқ-қўлларингиз увишиб оғримоқда. Мабодо кеча ҳақида ўйлашни истамасангиз ҳам ана шу оғриқларнинг ўзи ўтган кунингизни ёдингизга солади.

Модомики шундай экан, бугунги давримиз ҳақида озроқ ўйлаш, гапириш учун кечаги тузумни эслаймиз. Баҳоликудрат фикр юритамиз, хулоса чиқарамиз.

Сал олдинроқ Шўро даври деганда кўз олдимга мактабда ўқиб юрган пайтларим келарди. Қизил галстук тақиб, «Ҳамиша тайёр» деб чест беришлар, тарих дарсида ўқитувчимиз кўрсатаётган харитадаги СССР, телевизорда намойиш этиладиган съездлар, байрамлар, парадлар ва ҳоказо.

Энди эса бу тасаввурларимни анча унутдим. Зеро, кўзимиз очилди. Энди домлалари «марксча-ленинча таълимот» тўғрисида маъруза ўқийдиган Шўро университетида эмас, умумбашарий қадриятлардан сабоқ берадиган мустақил юрт университетида ўқидик.

Энди Шўро даври деганда миллионлаб бегуноҳларни домига тортган қатағонлар, очлик, йўқчилик, қаҳатчиликлар, асл мақсадни (агар мақсад бўлса) яшириши учун турли умуминсоний қадриятларни поймол этишлар, турғунлигу экологик фожиалар кўз олдимга келади. Айниқса, қатағонлар ҳақидаги матбуотдаги чиқишлар бу тасаввурларни янада даҳшатлироқ қилиб кўрсатади. 1997 йил 17 октябрда «Труд-7» ҳафталигининг 6-бетида «Қатағоннинг катта юбилейи» сарлавҳаси остида бир қанча архив материаллари эълон қилинди. Ўқиган сари одамни совуқ тер босади. Сталиннинг 1937 йил 2 июлда Ежовга юборган кўрсатмасида гап «собиқ қулоқлар ва жиноятчилар» ҳақида боради. Ва беш кунлик(!) муҳлат ичида отилиши керак бўлган «халқ душманлари»нинг рўйхати Марказқўмга тавсия этилиши буюрилади. Ўйлаб кўрайлик. Ушбу «халқ душманлари», биринчидан, Сибирда ўз «жиноят»ларига яраша жазосини олиб қайтганларидир. Иккинчидан, модомики гап инсон ҳаёти устида кетаётган экан, уни беш кун ичида ҳал қилиб бўладими?! Албатта, бу шунга ўхшаш «тадбир»ларнинг биттаси, холос. Ўша пайтдаги инсонларга ҳайвонларча муносабатни ўз кўзи билан кўрган, тасодиф туфайли тирик қолган маҳбус Владимир Ковел «Труд-7»нинг шу бетида жумладан, шундай ҳикоя қилади: «Баҳорда бу ердан («Мытчаны» лагеридан— Р.С.) 1100-1200 тача мурда олиб чиқишди. Уларнинг ички кийимларини ечиб, яланғоч ҳолатда тахлашди. Дафн қилишнинг иложи йўқ—ер ҳамиша музлаб ётади. Барибир кўмиш керак, йўқса бутун туманга қўланса ҳид тарқайди. Лагер маъмурияти Иркутскдан портлатгичлар сўради. Музлаган ерни портлатиб, бахтсиз «халқ душманлари» жасадларини ўша ерга ирғитишди. Лагер қоровуллари эса бошларни (одам бошларини— Р.С.) чақиб ундаги тилла тишларни олдилар...»

Шу ўринда раҳматли қишлоқдошим Гулмурод бобонинг ҳазиломуз гаплари ёдимга тушади. Бир куни бир одам: «Гулмурод бобо, фалончи комсомолдан партияга ўтибди» — дебди. Шунда Гулмурод бобо ўйланиб: «Ҳа, авваллари илон эди, энди аждар бўлибди», — деб жавоб берган эканлар. Албатта, ҳар қандай фикрни кўпчиликка нисбатан ишлатиб бўлмайди. КПСС таркибида ҳам ҳалол, виждонли, соддадил кишилар бор эди.

Улар партия ва унинг кўрсатмаларига астойдил ишонар эдилар. Бироқ баднафс ва ҳокимиятпараст партия аъзолари ҳам бор эдики, улар ўз нафси ҳамда мақсади йўлида элу юртни, унинг асл фарзандларини сотишдан ҳам қайтмас эдилар. Ҳокимият тепасига келишгач эса, биз юқорида тилга олган ваҳшийликларни қилдилар. Гулмурод бобонинг донишмандона ўхшатишлари ҳам ана ўшаларга нисбатандир. Ўз навбатида оддий халқнинг комсомол ва партиянинг сиёсатига берган одил ҳамда муносиб баҳосидир.

Бу гапларни ёзишдан мақсад-бугун ҳақида озроқ сўзлашдир. Энди Ватанимиз қандай Ватан? Биз энди киммиз? Қандай давлат фуқаросимиз?

Ҳа, биз ўз халқини ҳайвонларча хўрлайдиган тоталитар давлат исканжасидан қутулдик. Энди Ватанимиз «халқлар маҳбусхонаси» эмас, ўз келажагини демократик тамойиллар асосида қуришга бел боғлаган, ҳамма нарсадан инсонни, унинг шаъни, қадру қиммати, осойишталиги, соғлиғини устун қўядиган инсонпарвар Ўзбекистондир. Улкан ерости ва ерусти бойликларига эга бўлган, халқи ижодкору меҳнаткаш, иқлими жаннатбахш бир макондир. Энди бу юрт фуқаролари аввало ўзи учун, шунинг баробарида элу юрт манфаати учун меҳнат қилади. Қандайдир «тўралар»га ялинмайди, жабр кўрса—қонундан мадад сўрайди. Зеро, Шўро давридагидай қонунни менсимайдиганлар, ҳимояланиш керак бўлганда қонунни қалқон қилиб, айбланаётганда ундан юз ўгирмоқчи бўладиганлар учун бу жамиятда яшаш оғир кечади. Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтишнинг асосий тамойилларидан бири — бу жамиятда қонун устуворлигини таъминлашдир. Дарҳақиқат, қонун олдида «шоҳу гадо баробар»дир. Ўзбекистон Конституцияси ҳам буни эътироф этади: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтиомий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар» (18-модда). Шунга ва шу каби ҳуқуқий меъёрларга таяниб, туҳмат билан қамалган қариндошини чиқариш учун одамлар энди Москвага пора ташимайди, Тошкентдаги одил судловга мурожаат қилади. Ҳақиқатдан ҳам бизда мукаммал ҳуқуқий база яратилди, энди буёғи унга нечоғлик амал қилишга боғлиқ.

Бу юрт фуқаролари мулкий муносабатларда ҳам эркиндирлар. Кимдир ўз ҳаракати билан икки қаватлик иморат солса, тўртта БХСС ходими келиб, уни тергамайди. Ҳар ким ўзи чиқарган маҳсулотини бозорнинг кўтаришига қараб, хоҳлаган нархида сотади ва табиийки, тараққий этган демократик мамлакатлардагидай қилган даромадидан одилона белгиланган солиқни тўлайди.

Мамлакатнинг барча фуқаролари каби турли хабарлар, воқеа—ҳодисалар ва уларнинг моҳияти билан элимизни имкон қадар таништирувчи — биз журналистлар ҳам бугун демократик қонун-қоидалар, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида иш юритамиз. Фаолиятимизга ғайриқонуний тарзда аралашишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Республикада қабул қилинган ҳуқуқий меъёрлар бунга йўл қўймайди. Катта-кичик муаммоларни ёритаётганимизда унга «давлат сири» сифатида қараб, тазйиқ ўтказадиган шўровий цензура йўқ ва табиийки, шундай бўлиши ҳам шарт. Асосий Қонунимиз—Конституциямизнинг 67-моддасида ҳам жумладан шундай сўзлар бор: «Оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди...

...Цензурага йўл қўйилмайди».

Албатта, биз ана шундай ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланар эканмиз, бундан кам бўлмаган масъулиятни ҳам ҳис этишимиз керак бўлади. Чунки олам мувозанат билан мавжуддир. Юртбошимизнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида тилга олинган муаммолар ҳар бир фуқаронинг муаммосидир. Яъни, хавфсизликка таҳдид — бу бизга таҳдиддир, барқарорлик — фаровон ҳаётимиз шартидир, тараққиёт кафолатлари — ҳар биримизнинг ойдин келажагимиз кафолатидир.

Дунё бир кам дейдилар. Бугунги ҳаётимиз ҳам муаммолардан холи эмас. Президентимиз ҳам юқори минбарлардан туриб бу муаммоларни кўп тилга олмоқдалар. Турли поғоналардаги раҳбарларнинг янги замон андозаларини ҳазм қилолмаётганлари ҳақида кўп гапирилмоқда. Бироқ муаммоларнинг илдизи қаерда? Биргина мисол: Ургут туманидаги Ғўс қишлоғида 18000дан ортиқ аҳоли яшайди. Қишлоқ деярли шаҳар тусига кирган. Одамлар ўз маблағи ҳисобига, ҳашар йўли билан тўртта мафтункор масжид қурди. Бир йигит каттагина, замонавий бозор қурди, сойғўслик Шоди бобо эса ўғиллари билан тоғдан 20 километрлик йўл очди.

Қишлоқ аҳлининг эндиги нияти табиий газ келтиришдир. Улар маблағга ҳам муҳтож эмас. Бир қишлик ўтиннинг пулини ҳамма хўжаликдан йиғилса маблағ ҳам етиб қолар. Ҳатто одамлар қанча харажат бўлса, кўтаришга тайёр турибди. Бир гал озроқ пул йиғишди ҳам. Лекин мутасаддилар бу ишни эплолмай пулларни эгаларига қайтариб беришди. Хўш, бу ердаги раҳбарлар нимани баҳона қилишади? Маблағ топишнинг қийинроқ бўлса-да иложи бор. Ўзбекистон эса табиий газга бой ўлка. Билмадим...

Шу каби муаммолар, бундан ташқари дўконлардан саккиз хил маҳсулотларнинг доим ҳам топилавермай, бозордаги чайқовчидан қимматига харид қилишлар уддабурро ғўсликларни бироз ранжитмоқда. Лекин уларнинг буюк келажакка, республикамиз Президенти ва ҳукумати олиб бораётган сиёсатга ишончи, муҳаббати чексиз. Бу ишончу муҳаббатни мустаҳкамлаш шу ердаги раҳбарларга боғлиқ кўринади. Зеро, одамлар боқимандалик кайфиятидан анча йироқлашдилар. Ҳамма нарсани давлат қилиб бериши керак деган ақида энди уларга ёт бўлиб бормоқда.

Бироқ буни ҳар бир раҳбар ҳам англаб етиши керак. Қаергадир битта ғишт қўяётган бўлса, ўзидан юқори лавозимдагиларга ёқиш учун эмас, халқнинг эҳтиёжи ва манфаатидан келиб чиқиб қўйиши лозим.

Университет партасидан ишга келаётиб эндиги авлод ҳал қилиши лозим бўлган бундан ҳам каттароқ муаммолар борлигини англадик. Бу муаммоларни ечиш йўллари кейинги олти йил ичида, айниқса юртбошимиз томонидан, мукаммал ишлаб чиқилганлигини ҳам тушундик. Шунинг баробарида буюк аждодларимиз қолдирган бебаҳо мерослар, тажрибалар дастуруламал эканлигини ҳис қилдик.

Асосийси — ҳуқуқий демократик давлатнинг эркин ва айни пайтда ўз хатти-ҳаракати учун қонун олдида масъул ҳамда жавобгар фуқаролари эканлигимизни билдик. Яъни, мабодо айблансак, қонун ва фақат қонун олдида бош эгамиз.

Университетдан ана шундай ўй-хаёллар билан ишхонага келдик. Худо умр берса, ҳали яна кўрамиз, ўйлаймиз, фикр қиламиз, хулосалар чиқарамиз.

Рўзибой САИДОВ

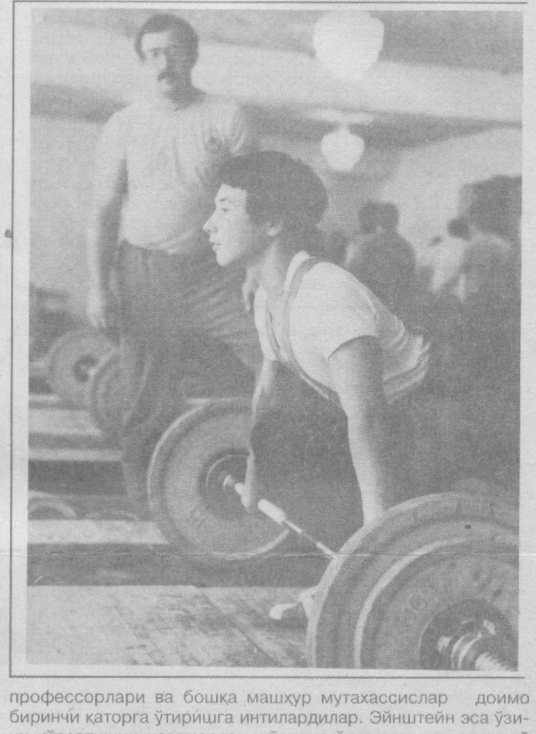

Буюклик қирралари

ТАҚДИР НИСБАТИ ЁКИ ТЕЛБА НАЗАРИЯ... ТЕЛБАМИКАН?

(Алберт Эйнштейн ҳаётидан)

Эйнштейн томонидан умумий нисбийлик назариясининг яратилиши — инсон идроки эришган улкан ғалабадир. Умумий нисбийлик назарияси билан боғлиқ бўлган ҳол физика фани тараққиёти тарихида ўзига хос ягона воқеа бўлди. Бунга қадар ҳеч қандай фактлар янги назария ҳақида ўйлашга мажбур қилмас эди. Ҳамма нарса ўз йўли билан борар, ҳамма нарса очиқ-ойдин, табиий эди. Бу ҳол дунёда фақат биргина кишига — Алберт Эйнштейнгагина бошқача кўринар эди. У барчага маълум ва оддий бўлиб кўринган нарсалар устида мулоҳаза юритиб, ҳамма физикавий назариялар ичида энг чуқур ва муҳим назария яратди.

Эйнштейннинг фазо, вақт ва модда ҳамда космология муаммолари сингари физикавий дунёнинг туб категорияларига оид революцион ғоялари, нурланишнинг табиатига тегишли ишлари ҳайратланарлидир. Эйнштейн физиканинг бошқа соҳаларига ҳам катта ҳисса қўшган.

Хўш, Эйнштейн дунё ҳақидаги тушунчани охирига етказдими? Йўқ, албатта. Эйнштейн умрининг кўп йилларида дунёнинг янги ягона майдон назариясини яратишга ҳаракат қилди. Лекин у бу ниятига ета олмади.

Чунки назария ниҳоятда такомиллашган бўлиши зарур эди. Энди такомиллашган назария классик физика назариясидан нима билан фарқланади, деган саволга жавоб бериш керак. Маълумки, умумий нисбийлик назарияси катта аниқлик билан илгари маълум бўлмаган кўп ҳодисаларни олдиндан айтиб беради ва уларни топишга имкон яратади. Бироқ классик физика назарияси ҳам кўп нарсани тушунтирадиган ва яхши ривожланган назариядир. У янги назарияда хусусий ҳол сифатида ўз аҳамиятини тўла сақлаб қолди. Янги назария, иш сонлар устида борганда, кўпинча классик назарияга тузатиш киритади, холос.

Бироқ ҳозирги замон фундаментал физикавий назарияларнинг ҳар бири ҳодисаларнинг ички табиати ўхшашлигининг ажойиб томонларини очиб берадики, бу фактлар шу вақтгача кишига ўзаро мутлақо боғланишсиз бўлиб туюлган, ҳатто ўз моҳияти билан бир-бирига зид, тўғри келмайдиган фактлар эди.

Бу ҳол айниқса янги типдаги фундаментал физикавий қонунларнинг келиб чиқишида муҳим аҳамият касб этади. Бу қонунларни эквивалентлик қонуни деб аташ мумкин. Ҳозирги замон физикаси фундаментал қонунлари математикавий жиҳатдан энергия бир томондан Планк доимийсининг частотаси ва иккинчи томондан массанинг ёруғлик тезлиги квадрати кўпайтмаси каби машҳур муносабатлари орқали ифодаланади. Планк доимийси ва ёруғлик тезлиги ўзгармас бўлганлигидан, математикавий нуқтаи назардан бу — оддийгина айният ва қайта белгилашдир.

Бу қонунларнинг чуқур физикавий мазмуни шундан иборатки, уларнинг чап ва ўнг қисми турли ҳодисаларга тегишлидир, уларнинг яқинлиги фақат шу қонунлар билан ифодаланган.

Масалан, энергия — «иш бажара олиш қобилияти» инертлик — жисмининг ўз тезлигини ўзгартиришга «қаршилик кўрсатиш қобилияти»дир. Улар ўз характери бўйича мутлақо турлича физикавий тажрибаларда ўлчанадилар.

Шу сабабли махсус нисбийлик назариясидан табиий равишда келиб чиқадиган $E= mc^2$ муносабатни классик физика олдиндан кўра олмади.

Шундай қилиб, ҳозирги замон физикасининг ўзига хос, равшан белгиси — илгари бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлмай кўринган ҳодисаларнинг ички бирлигини топишидадир.

Энди биз нисбийлик назарияси оддий назариями? — деган саволга жавоб беришимиз мумкин. Назариянинг соддалиги унинг тенгламаларининг математикавий шаклида эмас, балки унинг мумкин қадар кенг доирадаги ҳодисаларнинг ички бирлигини аниқлай олишидадир.

Нютоннинг бутун олам тортишиш қонуни — инсон томонидан табиатни тушунишда жуда буюк ютуқ бўлиб, у Коперник, Галилей ва Кеплер ютуқларини ягона қонунда бирлаштирди. Барча классик назарияларга ўхшаш, Нютон назарияси ҳам бир хил типдаги ҳодисаларга тегишли эди. Уларнинг бошқа табиат ҳодисалари билан боғланиши назарияда муқаррар ва зарурий қилиб қўйилмаган эди.

Эйнштейн назарияси муносабатлари бир-бирига нисбатан зарур бўлиб кўринмаган ва умумий ички табиати билан боғланмаган ҳодисаларни ҳозирги замон физикаси руҳида бирлаштирди. Шу маънода Нютон назарияси ўзидан олдинги буюк кашфиётлар натижаларининг йиғиндисига нисбатан қанчалик оддий бўлса, Эйнштейн назарияси ҳам Нютон назариясидан шунчалик оддийдир.

Тортишиш ҳодисаси ва фазо — вақт геометрияси бирлигининг қарор топиши ҳамда геометриянинг материянинг тақсимланиши ва ҳаракати билан боғлиқлиги — турлича табиат ҳодисаларининг ҳайрон қоларлик даражада кенг миқёсдаги бирлашиши умумий нисбийлик назариясининг катта ютуғидир.

1958 йилда квант механикаси асосчиларидан бири, атоқли физик Венер Гейзенберг Геттинген университетида «Элементар зарралар назариясининг тараққиёти» деган мавзуда лекция ўқиб ва унинг ходимлари ягона майдон назариясини яратишга муваффақ бўлганлигини айтди. Сўнгги йиллардаги бу қизиқ назариянинг моҳияти нимада?

1958 йилда машҳур немис физиги Волфганг Паули АҚШга келиб Гейзенберг назарияси тўғрисида доклад қилаётганида шу ерда ҳозир бўлган Нилс Бор: «Ҳеч шубҳа йўкки, бизнинг кўз ўнгимизда телба назария турибди. Лекин ҳамма гап шундаки, тўғри бўлиши учун у етарли даражада телбамикан?» — деб хитоб қилган эди.

Бу ерда фақат Гейзенберг тенгламаси, унинг «дунёвий ифодалайдиган формуласи» етарлича мукаммал эмаслиги ва назариянинг ўзи бўлғувчи тадқиқотлар учун фақат бир программа сифатида талқин қилинишида эмас. Муҳими — бу «телбалик».

Узил-кесил, ноанъанавий, жумбоқли ва «телбалик» келажакнинг ғоялари ана шундай бўлиши керак.

Бироқ бу деталлар Эйнштейнни олим ва инсон сифатида ардоқлаш учун ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас эди. Эйнштейн бизга бутунлай бошқача оламнинг эшигини очиб берди ва абстракт тафаккурнинг қудратли кучини кўрсатди. Физикавий дунёнинг чуқур сирларини унга қадар ҳеч ким бунчалик равшан тушунмаган ва очмаган эди. Бунга қадар ҳеч ким олам қандай тузилганлиги ҳақидаги «иш чизмаси»га эга бўлишни орзу ҳам қилмаган эди. Бир инсоннинг умри давомида амалга ошира олган ишлари ҳайратда қоларлик даражадаги ҳажмни эгаллайди. Унинг эришган илмий натижалари ҳали кўп йиллар давомидаги илмий тадқиқотларга асос бўла олади. Шафқатсиз агрессив кураш ва бузғунчилик даврида Эйнштейн улуғ инсон ақл-заковатининг намунаси бўлди. Бу ақл-заковат яратиш мақсадларига ишлатиладиган қанчалик улуғ ва чексиз имкониятларга эга бўлишлигини у бутун дунёда намойиш қилди. Шунинг учун инсоният тараққиёти тарихида Эйнштейн алоҳида ва мустаҳкам ўрин эгаллайди.

Эйнштейн 1879 йил 14 мартда Улм шаҳрида (Германия)да савдогар оиласида дунёга келди. Аввал у Мюнхенда гимназия таълимини ола бошлади, сўнгра Швейцарияга бориб мактабни тугатди. Ундан сўнг Цюрихда Олий техника мактабида физикани ўрганди.

Кейинчалик нисбийлик назариясида математикадан катта ёрдам кўрсатган Герман Минковский унинг математика ўқитувчиси эди.

Вақтлироқ уйланган Эйнштейн техника мактабини тугатгандан сўнг тасодифий хизматларда банд бўлди: бир мунча вақт уй ўқитувчиси сифатида мураббийлик қилди, кейинроқ мактабда ўқитувчи бўлиб ишлади. Сўнгра Швейцария патент бюросига ишга кирди. Айнан ўша ерда унинг ўзига хос ақли ҳар жиҳатдан ривожлана бошлади. Бахтли тасодифми ёки зарурат туфайлими унга тадқиқот ишларини бажаришга имконият бердилар. Шундан сўнг Цюрих университети уни илк бор профессурага таклиф этди ва назарий физикадан экстраординатор профессор лавозимини берди.

Маълумки, 1930 йилдан бошлаб миллий-социализм ҳокимияти хавфли даражада кучая бошлади.

Шунинг учун 1932 йилнинг охирида у Германиядан чиқиб кетди. Эйнштейн қисқа вақт Англияда тургандан сўнг АҚШга жўнади. У ерда уни олқишлар билан кутиб олишди. Уни Берлиндаги лавозим даражасидаги ишга қабул қилишди. Шу тариқа Эйнштейн Принстонда меҳнат қила бошлади, Европагa ҳам қайтиб бормади. Ўша ерда вафот этди.

Эйнштейн ҳар доим сиёсатга қизиқар эди. Қатъиятли пацифист Эйнштейн Германияда бўлган даврида бир марта бевосита сиёсатга аралашган эди. 1939 йил август ойида Гитлер очиқдан-очиқ иккинчи жаҳон урушини бошлашга жазм қилган вақтида Эйнштейн Қўшма Штатлар президенти Рузвелтга хат ёзди. Унда 1938 йилнинг охирида Отто Ганн томонидан ураннинг бўлинишига оид кашфиёт қилингани ва унинг ҳарбий мақсадларда қўлланиши мумкинлигини президентга баён этади. Э. Ферми ва А. Сциллардлар ўтказган тадқиқотлар уран элементининг яқин йилларда янги кучли энергия манбаига айланиши мумкинлигини тасдиқлади... Шу турдаги битта бомба портлаши оқибатида катта майдонда вайроналик ҳолатини юзага келтиради, деган мазмунда хат тузилди.

Эйнштейннинг ўзи атом бомбасини яратишда иштирок этмади.

Эйнштейннинг физика, кимё, астрономияга қўшган ҳиссаси жуда катта. Унинг илмий ишлари уч юздан ортиқ бўлиб, улар турли-туман мавзуларга бағишланган. Олим ҳар қандай муаммони юзаки ҳал қилмасдан, доимо унинг ичкарисига кириб боради. Агар дастлабки танлаган тадқиқот йўли хато бўлиб чиқса, у дарров ўз хатосини бўйнига олар эди. Унинг ишларига батафсил тўхтаб ўтишнинг иложи йўқ, албатта. Унинг асосий муваффақияти квант назарияси ва нисбийлик назариясига тегишли бўлиб, бу ишлар Эйнштейнни буюклик шоҳсупасига чиқарди. Унинг 1905 йилда «Annalen der Phusik» журналида чиққан «Ёруғликнинг пайдо бўлиши ва ўзгаришига оид бир нуқтаи назар ҳақида» ва «Ҳаракатдаги жисмлар электродинамикасига оид» машҳур мақолалари физика фани тарихида бурилиш ясади.

1921 йилда Эйнштейн олган Нобел мукофоти асосан мазкур ишига ҳамда кейинги бошқа ишлари учун берилган эди.

Эйнштейннинг нима ҳақда фикрлашларини билиб олишга қизиқувчиларга у сир сақламай очиқдан-очиқ ўзи ўйлаётган нарсалар тўғрисида гапириб берар эди. Унинг миясида «пишиб» етаётган ғоялари концентрациянинг соддалиги билан ажралиб турарди. Шул боис олимнинг ғоявий дунёсининг баъзи бир муҳим томонларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Унинг динга муносабати жуда чуқур эди. Унинг учун дунё ижодий руҳнинг маҳсули эди. у жуда юқори даражада бўлса-да, кишиларга тушунарли бўлиб қолади, у инсонлар олдида қийинчилик билан секин-аста ойдинлашиб боради, бироқ ҳеч қачон тўла-тўкис тушунилмайди. Шунинг учун табиатни ўрганишда хизмат қилувчи ҳар қандай фан тизими яхлит нарсани ташкил этиши лозим. Физика тизимининг бирлигига интилиш Эйнштейн тадқиқотлари учун янги кашфиёт қилишга интилишдан кўра муҳимроқ. Махсус нисбийлик назариясида у кўпгина оптик ва электромагнит ҳодисаларни Ернинг аниқ астрономик жиҳатлари билан бирлаштиришга эришди. Умумий нисбийлик назариясига у гравитацияга оид билимларни ва унинг тенгламаларини қўшди. Шу тариқа янги физикавий эффектларни олдиндан башорат қилиш имконияти туғилди. Муҳими шундаки, унинг умумий назариясининг тўғрилиги қатор кузатишларда тасдиқланади. Олим ўзининг ютуқларини ўз меҳнати натижаси эмас, балки Аллоҳнинг марҳамати деб ҳисобларди.

Электродинамика мазкур ягона тизимдан ташқарида ҳисоблансада, умумий тизимга қарама-қарши деб бўлмайди. Бироқ улар ўртасида қонуний-зарурий боғланиш йўқ. Эйнштейн бир неча ўн йиллар мобайнида шундай боғланишни топишга ҳаракат қилди. Жуда оғир, узлуксиз қайтарилувчи уринишлардан сўнг у изланишни тўхтатишга мажбур бўлди. Бошқа олимларнинг ҳам бундай уринишлари зое кетди. Бу ҳол Эйнштейндай улуғ инсон учун чексиз азоб эди.

Квант назариясининг кейинги ривожланиш йўли унга янада оғир таъсир этди. Квант механикаси яратилиб, Шредингер тенгламаси тузилгандан сўнг бу назария элементар атом жараёнларининг тўла аниқлигини рад этувчи ва улар тўғрисида фақатгина эҳтимолий мулоҳазани маъқулловчи статистик назарияга айланди.

Эйнштейн объектив, сабабият асосида қатъий аниқланган ташқи дунёнинг мавжудлигига сўзсиз ишонади. У минглаб факт ва далиллар келтирган ҳолда, ҳозирги замон квант назарияси, математик формализм нуқтаи назаридан ишончли бўлса-да, тўғри физикавий изоҳ беришига гумон қилди. Бу баҳс ҳозирги кунга қадар ҳал этилмади.

Мислсиз камтаринлик ва ўзини тута билишлик Эйнштейннинг ажойиб хусусияти бўлиб, булар унинг учун табиий характер эди.

Жумладан, илмий йиғилишларда юқори мактабларнинг профессорлари ва бошқа машҳур мутахассислар доимо биринчи қаторга ўтиришга интилардилар. Эйнштейн эса ўзини кўрсатишни истамасдан, кўпинча ўрта қаторлардан жой олишни маъқул кўрарди. Баҳслар пайтида у енгилгина киноя қилиш билан кифояланарди, бироқ ҳеч қачон сержаҳл бўлмас эди. Унинг рақиблари эса баъзида унга нисбатан душманларча муносабатда бўлардилар. Шундай ҳолларда ҳам Эйнштейн жаҳли чиқиш ўрнига, ҳайрон бўларди, холос.

Эйнштейн ҳаётида дўстлик катта рол ўйнади. У содиқ дўст эди. Кўпчилик қатнашадиган дабдабаларни ёқтирмас эди. Жумладан, туғилган кунларида ўзининг ишхонасида одатдагидек ишлаб ўтирар, кириб табрикламоқчи бўлганларга рухсат бермас эди.

Эйнштейн елканли спортнинг шайдоси эди. Тоғ спортини эса жини суймасди. Макс Лауэ шундай ҳикоя қилади: «1907 йилда Алп тоғини ошиб ўтиб Берн шаҳрида унинг олдига бордим. Саёҳатим ҳақида гапириб бердим. Шунда у «қандай қилиб юқорида чопиб юриш мумкин, шунга ҳайронман», деган эди. Унингча кишилар жисмоний меҳнатни машиналарнинг иши билан алмаштиришлари лозим экан».

Санъатлар ичида у мусиқани айниқса севар ва уни жуда яхши тушунар эди. Оилавий концертларда у доимо скрипкачи бўлиб қатнашарди.

Энди Эйнштейннинг буюк немис физиги Макс Лауэга ёзган хати хусусида тўхталиб ўтсак.

1955 йилнинг бошида Берлин физика жамияти ва ГДР физика жамияти ёруғлик квантлари назарияси ва нисбийлик назариясининг 50 йиллигини нишонлашни биргаликда ўтказишга қарор қилишди. Келишувга кўра биринчи назарияга оид йиғилиш Ғарбий Берлинда, иккинчиси бўйича анжуман шарқий қисмида ўтказиладиган бўлди.

Бу жамиятлар Эйнштейнни биргаликда таклиф қилган эдилар. Умуман олганда, Эйнштейн бу таклифни қабул этади дейишга ишонч йўқ эди. Шундай бўлсада, расмий таклифнома кечикканлиги сабабли Макс Лауэ унга шахсий хатида бу ҳақда огоҳлантирган эди. ушбу хатга Эйнштейн қуйидагича жавоб ёзган эди:

Принстон, 2 феврал 1955 й.

Сенинг 18 январда ёзган хатингга кечикиброқ жавоб ёзмоқдаман. Мени хурсанд қилган нарса шу бўлдики, шу ўзига хос йиғилиш туфайли мен баҳсларга эмас, балки биродарлик ҳамкорлигига сабабчи бўлмоқдаман.

Ёшим ва касаллигим туфайли бундай учрашувларга бора олмайман. Менга жуда ноқулай бўлсада, айтишим керакки, шахсга сиғинишга қандайдир алоқам бўлмаганлигидан, тақдирим шундайлигидан хурсандман. Бироқ қандай бўлмасин, бундай тадбирларда умуман қатнашмасликка қарор қилдим.

Кўп йиллар давомидаги фикрлаш натижасида билиб олган нарсам шуки, элементар жараёнларни чуқур тушуниб етганликдан анча йироқдамиз. Шундай экан, дабдабали байрамлар ҳақиқий аҳволга мос келмайди. Эришилган ютуқларга назар ташлар экан, Гёте Ифигенияси шундай деган: «Озгина нарса олдинда турган нарсага қараб турган киши назаридан осонгина четлашади».

Шунга ўхшаш фикрлар Эйнштейннинг бошқа мулоҳазаларида ҳам ўз аксини топган. Тақдирнинг қизиқ ишларига қарангки, нисбат беришда келажак авлод эса, бошқача ўлчовдан фойдаланади. Улар буюк олим ўз мақсадларидан қанчалик узоқда эди деб сўрамайди, аксинча, у мавжуд билимлар хазинасига қанча ҳисса қўшди деб сўрашади. Бу борада Эйнштейннинг ҳиссаси эса ҳаддан ташқари улкандир.

Раҳим БЕКЖОНОВ,
академик

ЧЎЛПОН ТАВАЛЛУДИНИНГ 100 ЙИЛЛИГИ

БОШИ БЕРК КЎЧАЛАРДА...

Бухоро Халқ Жумҳурияти барпо этилгач, жумҳуриятнинг ваколатли раҳбарларидан бири — Фитратнинг таклифи билан Чўлпон «Бухоро ахбори» газетасига муҳаррирлик қилиш учун Туркистоннинг бу кўҳна шаҳарига боради. Бу вақтда Бухоро амирини ағдаришда жадидларга ёрдам берган Фрунзе қўшинлари ва умуман Совет ҳокимиятининг ғаразли нияти ошкор бўлган эди. Шунинг учун ҳам, жумҳурият раҳбарлари ўртасида болшевикларга қарши кайфият ва улар таъсиридан халос бўлиш истаги шаклланмоқда эди. Лекин, чамаси, болшевиклар жумҳурият раиси Файзулла Хўжаев билан Марказий Қўмита раиси Мирза Абдулқодир ўртасига пона қўйишга улгурган ва бу пона раҳбариятни икки гуруҳга ажратаётган эди.

«Барча Бухоро жадидлари, — деб ёзади шу кезларда Бухорога келган З. Валидий, — амирни ағдариш учун олиб борган курашларида руслар билан бирлашдилар. Аммо улар Русия босқинчилик ҳокимиятининг чексиз-чегарасиз бўлишига қарши эдилар. Уларнинг шу масаладаги бирдамлиги ҳар қандай мақтовга сазовор эди.

Улар оқшомлари мени уйларига меҳмонга таклиф қилиб турардилар. Бироқ улар ўзаро ҳар доим ҳам аҳил бўлмаганлари учун, тағин бирортаси русларга гуллаб қўймасин, деб ташвишланар эдим...

Бизнинг асосий вазифамиз ағдариб ташланган амирга қарши курашни давом эттириш ниқобида Бухоро миллий армиясини ташкил этиш ва Хива, Туркманистон, Қозоғистон вакилларини чақириб, «Туркистон миллий иттиҳоди» ташкилотини тузиш эди. Биз шунга тайёрланар эканмиз, июн ойининг бошларидаёқ Бошқирдистондан Қозоғистоннинг барча бурчагига, Ғулжадаги японларга, Фарғона водийсидаги босмачиларнинг таниқли раҳбарларига одамлар юбордик».

З. Валидий берган маълумотга қараганда, Бухоро жадидларининг таклифи асосида кўпгина зиёлилар билан бирга Фарғона босмачиларининг бошлиғи Шермуҳаммадбек номидан Элдорхон Мутин билан Хорис Игликов, Раҳмонқул қўрбоши номидан Мустафо Шаҳкули ва бошқалар ҳам келганлар.

Биз қозоқларнинг «Алаш-Ўрда қўмитаси» аъзолари ва туркман зиёлиларини ҳам Бухорога таклиф этдик, — деб давом этади З. Валидий. — Уларни Бухоронинг шимол томонида жойлашган Харгуш қишлоғидаги бир хўжаликда кутиб олдик... Бошқирдистондан келган... офицерларимиз Бухородаги ҳарбий идораларда юқори лавозимларга жойлашиб олишди. Қарши, Шаҳрисабз, Ғузор, Карманада жойлашган ҳарбий қисмлар (яъни марказий ҳарбий қисмлар) шу офицерларнинг назорати ва таъсири остида бўлди... Бизнинг мақсадимиз қуйидагича эди: агар руслар бизга миллий қўшинларни қонуний равишда тузишга имкон беришмаса ёхуд биз туза бошлаган қўшинларни тарқатиб юборишса, босмачиларга қўшилиб, умумий курашни бошлаймиз...

З. Валидий Чўлпоннинг бу яширин ҳаракатдаги иштироки тўғрисида бирор сўз айтмаган. Айтмагангина эмас, ҳатто ундан қочиб-яшириниб ҳам юрган. Унинг назарида, рус айғоқчилари билан тўлган шаҳарда шоирона кайфият соҳиби бўлган Чўлпоннинг бу ҳақда гуллаб қўйиши мумкин эди. Аммо шунга қарамай, шу кезларда Харгушда истиқомат қилган Чўлпоннинг чор атрофда рўй бераётган воқеалардан, Мухтор Авезов сингари ёзувчиларнинг келаётганидан хабарсиз бўлганига ишониш қийин. Қолаверса, унинг сиёсий вазиятдаги ўзгаришларни, халқ жумҳуриятининг советлашиб бораётганини сезмаслиги мумкин эмас.

Ахир у ҳали Бухорога бормай турибоқ, 1921 йилнинг мартида, «Чақиргувчи, ўкиргувчи бир товуш Ботирларнинг жон сўраган товушидир. Йиқитгувчи, ағдаргувчи қўзғалиш яқиндаги зўр курашнинг бошидир», деб ўзининг «босмачилик» ҳаракатига хайрихоҳлигини ошкора айтган эди. Орадан бир неча ой ўтгандан кейин, Фарғона водийсида рўй берган даҳшатларни ўз кўзи билан кўрганидан сўнг эса «Бузилган ўлкага» шеърини ёзган ва бундай ҳайқирган эди:

От минганда қушлар каби учгувчи,
Эркин-эркин ҳаволарни кучгувчи,
От чопганда учар қушни тутгувчи,
Учар қушдай ёш йигитлар қаерда?
Тоғ эгаси — сор бургутлар қаерда?..

Чўлпон бундай оловли сатрлари билан азамат йигитларни Совет ҳокимиятига қарши кураш майдонига чақирган, уларни босмачилар сафига келиб қўшилишга ундаган эди.

Хуллас, Чўлпоннинг ҳам, З. Валидийнинг ҳам ташвишлари бежиз оловланмади. Болшевиклар турли-туман баҳоналар билан Бухоро Халқ Жумҳуриятининг аксар раҳбарларига айб қўйиб, уларни бадном эта бошладилар. Фитрат ҳибсга олишларидан қочиб, Тошкентга келди. У билан қарийб бир пайтда Чўлпон ҳам Бухорои шариф тупроғини тарк этди.

Чўлпон Тошкентни тарк этиб, Бухорога борганида, тошкентлик дўст-ёрлар уни курашдан қочишда айблаган эдилар. У бундай кайфиятдаги ўртоқларига жавобан «Мен қочмадим» деган шеърини ёзиб, унда, жумладан, бундай деган эди:

Мен қочмадим! Нега мени «қочди», деб,
Йўқга мунча шовқин-сурон қилдингиз?
Кучоғини «ўзлиги»га очди, деб
Оқ исмимга қора занжир илдингиз?
Мен «ўзлик»дан кўпдан бери узилиб,
«Кўплик» ичра ботиб кетган танамен.
У «кўплик»нинг қайғусидан чўзилиб,
Кулоч отиб, сузиб юрган яна мен.
Мен янгилар ўлкасидан синмаган
Бир қанотни тақиб олиб кўзғалдим.
Шу йўлимда япроқлари сўлмаган
«Ёш ёғоч»нинг соясида тўхталдим.

Чўлпон бу шеъри билан аввалги эътиқодидан қайтмаганини айтиб, «ёш ёғоч» — Файзулла Хўжаевнинг соясида миллий истиқлол ва миллий тараққиёт учун кураш олиб боришини маълум қилган эди. Лекин бу «ёш ёғоч»нинг япроқлари, кўп ўтмай, тўкила бошлади. Унинг ўзи ҳам ана шу япроқлардан бири ўларок тўкилиб, Тошкентга қайтди.

У Тошкентга қайтар экан, поезд Ўрта Осиё темир йўлининг Жумабозор бекатида тўхтаганида, «Юпанмоқ истаги» деб номланган шеърини ёзади. 1922 йилнинг 9 июнида қоғоз бетига тўкилган қуйидаги сўзлар Чўлпоннинг кўнглидаги умид ниҳоли сўнмаганидан дарак беради.

Мана, ўша сатрлар:

Денгизлар қайнаса, тошса сувлари,
Кесилса йўлчининг истак йўллари,
Денгизга айланса ўнг ва сўллари,
Балки юпатгуси ҳўлланган кўзлар?..
Ўйланган ўйларга кўнгил юпанмас,
Кўнгилнинг истаги ўй билан қонмас,
Айтарлар: бу тунда ёруғ шам ёнмас,
Чақмаса гугуртни асл ўғиллар...

Чўлпоннинг фикр-ёдида қандай қутлуғ ниятлар бўлмасин, бошида қандай олижаноб ўйлар чарх урмасин, улардан шоир кўнглининг ёришмаслиги тайин эди. Унинг кўнглини юпатадиган бирдан-бир нарса Туркистон ўғлонларининг гугурт чақиб, тунни ёритишлари эди, албатта.

20-йилларнинг бошларида Туркистон устига чўккан зулматни ҳайдаш учун гугурт чақиб, шам ёндирган кишилардан бири, шубҳасиз, Анвар пошадир. Бокудан Бухорога бутунлай бошқа мақсадда келган Анвар поша шароит тақозоси билан Туркистон халқларини болшевиклар зулмидан озод қилиш ишига киришган. Сон жиҳатидан Анвар поша қўшинидан бир неча баравар катта бўлган ва яхши қуролланган рус армияси ўша йил август ойининг бошларида исёнчиларни тор-мор қилди. 4 август куни Балжуван яқинида бўлган қақшатғич жангда Анвар поша беш жойидан ўқ еб, ҳалок бўлди. Бу саркардага катта умидлар боғлаган Чўлпон айниқса қайғирди. У ана шу мусибатли воқеа муносабати билан яратган «Балжуван» шеърида ўз қайғу-аламини бундай оловли сатрларда ифодалади:

Фарёдим дунёнинг борлиғин бузсин!
Умиднинг энг сўнгги ипларин узсин!
Ғазабдан титраган ёш бир йигитнинг
Тоғдек сийнасига ўқлар ўрнашмиш.
Тоғларда эрк учун юрган кийикнинг
Қора кўзларига мотамлар кирмиш...
Шаҳидлар юзига томгувчи нурлар,
Қонлар йиғлатди-ку бизни бу хабар...

Анвар поша Чўлпон наздида Ўрта Осиё халқларини мустамлака кишанларидан озод этиш учун туғилгандек эди. Шунинг учун ҳам унинг фарёди дунёни бузди.

ЧЎЛПОН ВА «ДАРХОН»

Маълумки, 1923 йили Ўзбекистон ҳукумати босмачилик ҳаракатини тугатиш мақсадида «Дархон» газетасини ташкил этган. «Туркистон» газетасининг муҳаррири Абдулҳай Тожиев, Чўлпон ва Босит Қориев (Олтой) Андижонга бориб, «Дархон» газетасини чиқарганлар. Мутахассисларнинг уқдиришларига кўра, Анвар пошанинг ўлимидан кейин босмачилик ҳаракати бир қадар сусайган ва пароканда ҳолга келган бўлиб, унинг давом эттирилиши тинч аҳолини ҳам, «босмачи»ларнинг ўзларини ҳам ҳалокатга олиб келиши мумкин эди. Шунинг учун, уларнинг айтишларича, Чўлпон бу нозик ишга аралашишдан воз кечмаган. Лекин шунга қарамай, у қаердадир ўз виждонига қарши ўларок иш тутган ҳисоблаб, қаттиқ изтироб чеккан.

Муҳит гирдобида бир сомон парча,
Бир похол чўпидек оқиб борамен.
Ҳар амал, ҳар ишни «ҳақ», деб борамен,
Вазминим қолмади бир узун қилча,

деб нола қилган у «Сомон парча» шеърида. Ҳатто шу шеърни бундай бадбин хулоса билан тугатган:

Кирмаймен кўчанинг боши беркига,
Чунки таслим бўлдим муҳит эркига...

Бундай сатрларни ўқиган китобхоннинг Чўлпон дунёқараши ва фаолиятида кескин ўзгариш юз берганига ишониши мумкин, албатта.

Лекин сўроқ қайдномаларини ўқир эканмиз, баъзи бир фактлар бизни ўйлантирмай қўймайди. Чунончи, Чўлпон юқорида номлари саналган ҳамроҳлари билан бирга Андижонга боришдан аввал Қўқонда Обиджон Маҳмудовнинг уйида меҳмон бўлганларини эслаб, бундай деган: «Фарғонада бўлган ҳайтимизда Обид чатоқ Маҳмудовнинг уйида Абдулҳай Тожиев, мен ва Босит Қориев кенгаш ўтказдик. Шунда Обид чатоқ НЭП жорий этилгани учун босмачиларга қарши ҳеч қандай тадбир-чорани қўллаш керак эмас, зеро, босмачилик ҳаракати ўз-ўзидан тугайди. Босмачилик — Совет ҳокимиятининг зулмга асосланган сиёсати натижаси. Модомики, НЭП бу зулмга чек қўяр экан, омма босмачиликдан юз ўгиради. Абдулҳай Тожиев ҳам Обид чатоқнинг далилларига қўшилди...»

Бу сўзларни ўқир экансиз, уларнинг НКВД ходими томонидан бичиб-тўқилганига ишонгинг келмайди, киши!

Яна шу қайднома қуйидаги маълумотларга ҳам дуч келамиз. Чўлпон терговчининг саволларига жавоб бериб, бундай деган: «1922-1923 йилларда пантуркистлар ташкилоти қуролланган босмачи-исёнчи кадрларни сақлаб қолиш мақсадида босмачилик ҳаракатини секин-аста тугатмоқчи бўлди. Кунларнинг бирида Рисқулов мени ҳузурига чақириб, Мунаввар қори ва Заҳириддин аъламнинг олдига боришим ва улардан Фарғона водийсидаги босмачиларга мурожаатномани олиб, унга келтириб беришимни сўради. Мен Мунаввар қори билан Заҳириддин аъламнинг уйларига бир неча маротаба бордим, лекин мурожаатнома тайёр эмас эди, ниҳоят, уч-тўрт кундан кейин мен Рисқуловнинг кўрсатмаси билан тузилган мурожаатномани Заҳириддин аъламдан олиб, Рисқуловга келтириб бердим. Бу мурожаатноманинг мазмуни босмачиликни тинч йўл билан тугатиш ва босмачи-исёнчи кучларни келажак учун сақлаб қолишга қаратилган эди».

Сўнгги жумланинг НКВД ходимлари томонидан қўшилганлиги аён кўриниб турган бўлса-да, бу парчада ҳам ҳақиқат уруғлари бордек туюлади. Ҳаттоки, назаримизда, миллатпарвар кишиларнинг босмачи кучларни келажак учун сақлаб қолиш мақсадида бу ҳаракатни вақтинча тўхтатишга мажбур бўлганлари сезилиб туради.

Хуллас, Чўлпоннинг «Дархон» газетасидаги фаолияти унинг чекиниши, «сомон парча»га айланиши эмас, балки вазиятга тўғри баҳо беришининг натижаси эди. Чўлпон ва унинг маслакдош дўстлари қулай фурсат келиши билан Совет ҳокимиятига қарши янги куч билан курашишга умидвор эдилар.

ТИЛАК ЙЎЛИДА

1921 йилнинг наврўз куни эди. Чўлпон Тошкентда яқин дўст-ёрлари билан қутлуғ байрамни қарши олиб, гурунг қуради. Бугун бу гурунгнинг иштирокчилари орасида кимлар бўлганини билмаймиз. Лекин шу нарса аниқки, суҳбат мавзуи миллий истиқлол учун кураш масаласига бориб тақалганида, кимдир бу курашнинг бирор натижа билан тугашига шубҳа билдириб, Советлар билан ҳамкорлик қилишни таклиф этади. Чамаси, гурунгда ҳозир бўлган кишиларнинг аксари бу фикрга қўшилишади. Фақат бир кишигина бу фикр ёқмайди. Бу киши Чўлпон эди. У шу куни дўст-ёрлари билан хайрлашиб кетгач, «Тилак йўлида» деган шеърини ёзади. Сарлавҳадан кейин «Чарчаганларга» деган бағишлови бўлган бу шеър қуйидаги сатрлардан иборат:

Кетган йўлим тўғри йўлдир, кетамен,
Қандай тўсиқ-моне бўлса, ўтамен,
Мен кетамен, тилак, дея кетамен,
Ҳеч тилаксиз қуруқ танни нетамен?

Тилак йироқ, ёғдуси-да кўринмас,
Ой кетармен, йил кетармен, етилмас,
Туйғум унинг изларига урилмас,
Бу йўлларда балки шафқат этилмас.

Яна «тилак», «тилак», дея кетармен,
Бир жон экан, майли, қурбон этармен!..

Чўлпон шу шеърда ифодаланган ваъдасига содиқ қолди. У ўз тилаги ортидан кетиб, ширин жонини истиқбол ва истиқлол йўлида қурбон қилди.

Наим КАРИМОВ

P. S. Муаллиф ушбу мақоланинг ёзилишида ўз китоблари билан ёрдам берган Темурмалик Юнусов ва Шерали Турдиевга, самимий миннатдорчилик билдиради.

МАЪРИФАТ ЙЎЛИДАГИ ТЎСИҚЛАР

Чўлпон 20-чи йилларнинг энг долзарб муаммоси — маорифга катта эътибор бериб, уни халқимиз учун ҳаёт-мамот масаласи деб атаган. Шоир халқни саводхон қилиш учун янги мактаблар зарур эканлигини тушуниб, бу ҳақда бир қанча мақолалар ёзди. Аммо ўша даврдаги айрим тўралар турли баҳоналар билан янги мактаб очилишига қарши турдилар. Шоир миллий чегараланишдан аввалги Хўжжанда маориф шўъбаси давлат мактабларидан ташқари ўқитувчилар билан шартнома асосида янги мактаблар очиб хайрли ишларни амалга оширган маорифчиларни қўллаб-қувватлайди. аммо ўлка маориф тўралари ўша пайт Хўжанд маорифчиларининг бу хайрли ишини нотўғри топиб уларга койиш, бугунги кун истилоҳи билан айтганда огоҳлантириш берадилар. Чўлпон бу масала муносабати билан «Туркистон» газетасида (1922 йил 29 октябрь) бир шеърий ҳангома ва мақола ёзади. Қуйида улар ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилинмоқда.

Нашрга тайёрловчи, профессор Эргаш Умаров

ҲАЁТ-МАМОТ МАСАЛАМИЗ ТЎҒРИСИДА

«Туркистон» бошқармасиға ўлкамизнинг ҳар томонидан ҳар кун дегундек тўп-тўп хатлар келадир. Газета бошқармасига келатурғон хатлар албатта маҳаллаларнинг кун ўтказиши, тириклик қилишини ҳар тарафдан яхшилаб кўрсатса керак эди. Лекин ул хатлардан олинган хабарлар билан газетанинг ўлка ҳаёти қисмини кенг, яхши ва тўғри бир йўлға қўйиб бўлмайдур. Негаким ул хатларнинг ҳаммаси дегунмак маориф, ўқуш, ўқутуш масаласидан ва ул масаланингда фақат фожиъ ёқларидан баҳс этилар. Ўлка маориф комиссарлигида ўлтуруб маҳаллалардаги маориф шўъбаларининг маъруза (доклад)лари ичига кўмилган ўртоқларимиз, билмадикким, маорифимизнинг ҳақиқий ҳолидан қанча хабардор бўлсалар? Албатта, улар маҳаллалардаги маориф ишларининг очиқ чеҳрасини биздан ортиқ англаб, биздан ортиқ билсалар керак. Фақат маҳаллалардаги маориф ишларининг ўлиб боришиға қарши у ўртоқларимизнинг бу кун нима тадбир ва чоралар кўрганлиги уларнинг Хўжанд маориф шўъбасиға қилғон муомилаларидан маълумдир. У муомила шундан иборатдир: ўлкамизда (ўша пайтдаги Туркистон назарда тутилмоқда — Ред.) мактаб ўқувчилариға бир қиссадир аҳамият берган бир мусулмон шаҳри бўлса у ҳам Хўжанд экан. Маориф комиссарлигининг мактаблар тури (миқдори) бўйича Хўжандда ҳукумат ҳисобига фақат саккизгина мактаб очишға рухсат берилиб, шунга яраша бўлмагир озроқ пул берилгани ҳолда Хўжанд маориф шўъбаси ўзи ҳаракат қилиб, ўн тўрт мактаб сақлар экан. Бу ўн тўрт мактабнинг эгаси ҳам қизлар мактаби экан. Сўнгги вақтларда таъминотсизлиқ сабаблиқ ҳар ерда мусулмон муаллимларнинг мактаб ишларини ташлаб бошқа йўлларға кириб кетганликларини кўрган Хўжанд маориф шўъбаси турли йўллар билан пул топиб муаллимларга таърифа (таъриф) бўйинчагина оёқ бермасдан улар билан алоҳида муоҳада (договор)лар ясаб уларни бир қадар таъмин қилиб келган. Хўжанд маориф шўъбасининг бу ҳаракатини бизнинг ўлка маориф комиссарлигимиз ўзбошимчалиқ, режадан чиқишлиқ деб топиб унга койиш (порицание) эълон қилғон. Бу муомила Хўжанд маориф шўъбасида ўлтуриб озда бўлса ишламак истаган кишиларга ишлама, барибир сени ишлатгани қўймаймиз, демак эмасми? Дуруст, Хўжанд маориф шўъбаси ўзбошимча муоҳада боғлағон, ўз босганича иш қилғон. Ҳар ҳолда керак ва лозим бўлғон расмиятни бузғон. Лекин мактаблар тури бўйинча ҳиссасига тушган мактабларнинг яримёртиси учун ҳам қанча вақтлардан бери таъминот ололмай келган маориф шўъбалари бор, кўб бор. Ана буларга қарши расмиятни бузғон маориф комиссарлигини ўзи эмасми? Хўжандда саккиз мактаб ўрнига ўн тўрт мактаб бўлғон экан, бу мактабға эга бўлолмаган жойлар ҳам бор. Сўнгра масалани бу жиҳати ҳам бор: бу кун бизнинг ерлик халқнинг маорифи ўлим олдида. Маориф ишида юрган ёшларимиз, муаллимларимиз қоринларини тўйғаза олмасдан маориф ишидан чекилдилар. Уларни янадан мактаб-маориф ишига жалб этмак масаласи бизнинг ҳаёт чизиқ масаласи бўлиб туради. Шундай бир аҳвол ичида ҳамма Оврупо расмиятининг энг бачкана, энг арзимас бир бобиучун шундай муомила қилмоқ тўғрими? Ўлар ҳолатда ётқон кишига нимага меҳмонни қарши олмоққа чиқмадинг десак бўладирми? Фирқанинг сўнги ўлка конференциясида маориф ишлари тўғрисида қисқа, лекин асосий гаплар айтилди. Маориф тўғрисида маҳалладан келган ҳар бир вакил деганидек зорланиб ўтди. Бутун жумҳурият учун биринчи майдон хўжалиқ майдони бўлиб, маориф иккинчи ё учунчи майдон бўлса, бизнинг Туркистонда ўзининг қоронғулиғиға қараб бу майдон биринчи бўлмоғи керак эди. Аммо бизда босмачилик ҳаракати бор. Лекин яхшилаб ўйлағонда бу босмачилиқ ҳаракати ва унинг орқасида 4-5 йилдан бери элни қақшатиб келган уруш майдони бизнинг жаҳолатимиз орасида чиқмадими? Бир нарса англаган, тушунган халқлар сира оёқ остида эзилдиларми? Саккиз мактаб ўрниға ўн тўрт, балки йигирма тўрт мактаб очиб, аҳднома билан эмас, ундан каттароғи билан иш кўриш натижасида ҳар бир қуллуқ занжириға оғир-оғир зарбалар тушурулмасми?

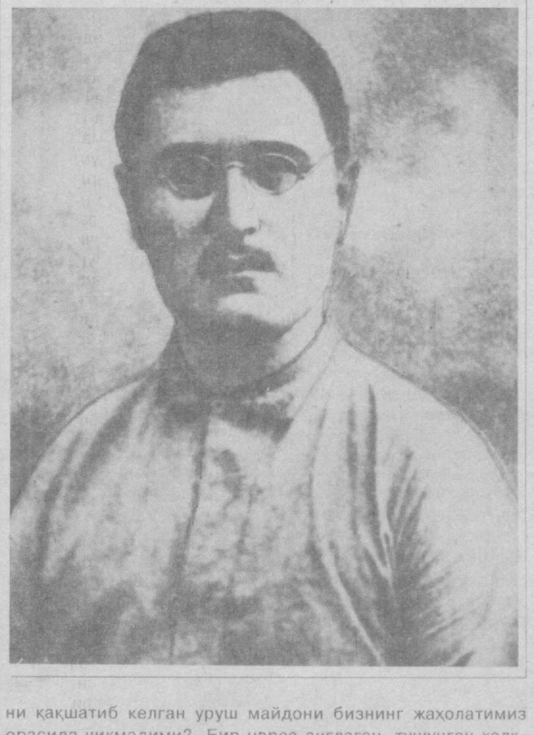

«КОЙИШ»

Муаллимлар билан ўз бошича аҳднома (договор) боғлоғони учун Хўжанд маориф шўъбасига наркомпрус томонидан койиш эълон қилинди (хабар).

Эй хўжандлик шўринг қурсинг, бўйинг қуйсин!
Билмайсанми: мусулмонлиқ аста-секин?

* * *

Ўлкамизнинг ҳар ерида ғафлат ривож,
Аҳли ислом ширин-ширин ухламоқда,
Дарди борлар изламайлар даво — илож,
Аҳл иймон фақат савоб тўпламоқда...

* * *

Мактаб нима? Ўқуш нима? Ўйловчи йўқ,
Мактабларнинг борини ҳам ёпмоқдалар;
Билим-ҳунар сўзларини сўзловчи йўқ,
Ёш ва қари «Худойим» деб ётмоқдалар.

* * *

Фақат Хўжанд... хўжандликни худо урғон,
Мактаб сўзи унда кўпрак айтиладир?
Наркомпрус пилонини бошқа қурғон,
Хўжанд бўлса ўз йўлида иш қиладир.

* * *

Наркомпрус бир кичкина Хўжанд учун,
Саккиз мактаб очмоқлиққа рухсат берган,
Осий Хўжанд ул рухсатдан товлаб бўйин
Мактабларни саккиз эмас ўн тўрт қилғон.

* * *

Тағин бунинг иккитаси қиз мактаби,
Биродарлар, мусулмонлиқ қайда кетди?
Яна бўлса ҳовлиққонлар Хўжанд каби,
Ул вақтда мусулмоннинг иши битди...

* * *

Хайриятким, бундай ёмон кишиларга,
Наркомпрус ўз вақтида назар солғон,
Хўжанддаги маорифчи кишиларга,
Буйруқ билан «қаттиқ койиш» юборилғон...

* * *

Хўжандликни бу ишлари уят-ордир
Наркомпрус койиса ҳам ҳаққи бордир!

ТИЛИМИЗНИНГ ИШЛАНИШИ

«Бухоро ахбори» йўлдошимизнинг шакли, босилиши ҳозир хийла текислашди. Сўнг вақтларда бу газетанинг ўз вақтида мунтазам чиқиб турғони кўриладир. Қоғозларининг яхшилиғи, ҳарфларининг очиғлиғи, расмлик чиқиб туриши жиҳатидан бу газеталаримиз орасида биринчи ўрунни тутадир. Халқимиз нодон, китоб мутолаага рағбатсиз. Унга шунга ўргатмак ва қизиқтирмоқ учун матбуотнинг очиқ, аниқ, чиройлиқ бостирилиши жуда аҳамиятликдур. Туркистон. Бухоро ва Хива газеталари бунга айрим диққат қилишлари керак, «Бухоро ахбори» йўлдошимизнинг бу тўғридағи ғайратини олқишлаймиз. Лекин йўлдошимизнинг доим кўзга қадала турғон битта зўр хатоси бордирким, уни хайрихоҳлиқ билан айтиб ўтмасак бўлмайдир. Бизнинг кўрсатмак [illegible] тил, шева камчилиги, тўғриси, тилга аҳамият бермаслик хатосидир. Бош сарлавҳаси ёнида»... адабий жарида туркия» деб ёзулғон бу газета, маълумдиркум, ўзбак шевасида чиқадир. Бухоро ҳукуматининг расмий тили ҳам ўзбакчадир. Бухородек форс-эрон таъсирига ортиқ ютулиб кетиб ўз тилимиздан ажралиб қолғон бу ўлка учун у ердаги кўпчилик авом учун тилнинг аҳамияти жуда зўрдир. Ҳолбуки, «ахбор» йўлдошимизда бу жиҳатга сира диққат этилмайдир ёки этила олмайдир. Унинг ярим татар ва чала-була ўзбак шевасида босила турғон мақола ва хабарлардин бир неча мисол кўрсатай. «Ахбор» йўлдошимизда: «шунлуқдан», «тишдан», «уздирмоқ», «тўли», «нечки», «топқир», «кабк», «ортидан» «соқчилари», «ниндий» қатнашадир.

«Бик», «кўб», «тевиш», «алу» «йасов», «йасалажақ», «олиначақ», «қолдирилажақ», «келачак», «сира».... каби шевамизга ёт бўлғон сўзлар жуда кўп ишлатиладир. Фақат сўзларгина эмас (айнан) «бутун саройдағи» ғўзани қалай маорифга бериб қўйамиз», «оиласи ёнида тунларда йўқласа» каби жуда ёт, жуда қўпол ўз эмас жумлалар бор. «Ахбор»нинг 146-сонида «Ўртоқ!» деб бошланатурғон бир хитоб бор, ундан бир неча жумла кўрсатай: (айнан) «сан дўкончи(?) бўлсанг, тинч савдо (?) қилишқа тилайсангдур(?), Деҳқон бўлсанг, меҳнат билан йиғинғон (?) ғалланг ҳам қўй, дава, ҳўкиз (?) ва бошқа хил молларнинг ник ўғрилар томонидан зўрлуқ билан олинмоқини устамайсанингдур (?)

Энди адабиётнинг (тил билан бирга) ишланишига келайлик: сўнг вақтда «Мойқи» деган бир «шоир»нинг шеърларига йўлуқа турғон бўлдуқ «Ахбор» шоири биродаримиз ўзининг «Қизил милитсийа» сарлавҳалиқ бир «шеър»ида милитсийа йигитини: (айнан)

«Сан бу юртнинг боқчиси (?),
Сан инқилоб соқчиси...» деган бузуқ сўзлар билан таъриф қиладир. Мойқи ўртоқнинг Бухоро деҳқонлариға қилғон шу:
«Қани, деҳқон қариндош.
Кунинг қандай талонғоч...» хитобини, ўқуш билангина дарров англаб бўлмайдир.

ЯХШИЛАРНИ СЕВАМАН

Диёримизда мустақиллик шабадалари эсиб турибди. Эътиқодимизнинг илдизлари етти қават ер остида, шохлари осмонда бўлганлиги сабабли маънавиятимизга таҳлика солиб, илдизини қуритмоқчи бўлганларнинг ўзлари қуриди. Янги қарашлар куртак ёзиб, кун сайин авжига кирмоқда. Халқимиз қаддини ростламоқда. Бу илоҳий инъомнинг шукронасига энди диёримизнинг ҳар бир фуқароси ватанимиз равнақи учун қўлидан келганча меҳнат қилмоғи даркор. Биз бугунги кунда қадриятларимиз, маданиятимизни юқорига кўтаришимиз, маънавиятни тиклаш ва камол топтириш учун собитқадамлик билан иш юритмоғимиз лозим. Илмга асосланмаган амал Аллоҳ таоло ҳузурида ҳам мақбул бўлмас. Зеро, Аллоҳ таоло ерни ёмғир суви билан тирилтирганидек инсонларнинг қалбларини ҳиммат, илм нури билан тирилтиради. Илмга берилган киши қанчалар кўп ўқиса, шунчалик кам билишини ҳис қилади. илмсиз, чаласавод кишилар эса аксинча ўзларини доно санашади. «Илмсиз киши мевасиз қуриган дарахт»

сингаридир. Миллатимизни билим ва эътиқод, одоб ва маданият юксалтиради. Бинобарин, илмсиз киши одобли ва кўркам бўлиши мумкин эмас.

Бу дунёга келган инсонлар бир-бири билан муомала қилмасдан иложи йўқ. Миллий таомилларимизга кўра одамларнинг бир-бири билан қиладиган муомалалари худди меҳмонга қилинадиган муомаладек ширин ва мулойим бўлганини ёқтиришади. Зеро, барчамиз бу дунёда вақтинчалик меҳмонмиз. бу тўғрида ҳадисда шундай келган: «Кимгаки юмшоқлик насибаси берилган бўлса, у кишига дунё ва охират яхшилигидан иборат насиба берилгандир. Кимки юмшоқлик насибасидан маҳрум қилинган бўлса, у дунё ва охират яхшилигидан иборат бўлган насибадан маҳрум қилинибди».

Ойша онамизга қилинган панду насиҳатларида Пайғамбаримиз бундай деган эдилар: «Эй, Ойша, ўзингга юмшоқликни лозим тутгил, қўполлик ва ундан пайдо бўладиган ёмонликлардан сақлан. Чунки юмшоқлик аралашган ҳар бир нарса ҳуснлик бўлур ва юмшоқлик аралашмаган нарсанинг айблари кўриниб қолур».

Дарҳақиқат, юмшоқ, ширинсўзлик кишини барча яхши кўради, қўпол кишидан эса ўзини четга олади. Чунки айтилганидек: «Қиёмат кунида тош босадиган амал яхши хулқдир».

Яхши хулқ инсонларга зийнат берадиган либос бўлса, ҳаё унинг безагидир. Имом Термизий саҳоба Абу Ҳурайрадан ривоят қилган ҳадисда бундай дейилади: «Ҳаё имондандир, иймон, яъни аҳли иймон жаннатдадур. Беҳаёлик жафодандур, аҳдига вафо қилмайдиган аҳли жафо дўзахдадур».

Яна қадим пайғамбарлардан қолган гап бор экан: «Уялмасанг, хоҳлаганингни қилавер...»

Албатта, ҳар бир диннинг ўзига махсус хулқи каримаси бор. Ва ислом динининг ўзига хос хулқи ҳаёдир. Дарҳақиқат, мусулмон дунёсининг бирон бир бурчагида ҳам ҳаёсизлик тарғиб қилинмайди, чунки ҳаёсизлик ваҳшийликдир. Ваҳший ҳайвонлар ҳеч нарсадан тап тортмайдилар. Тан олиш керак, ҳар бир халқ орасида хулқи бузуқ, қўпол одамлар учраб туради. Бундайлар ўз дағалликлари билан кишиларнинг асабини бузади, асаби бузилганлар эса, дардга тез чалинадилар. Шунинг учун «Аъроф» сурасида «жоҳиллардан юз ўгиринг» каломи келади. Бундан чиқадиган маъно шуки, солиҳ бандалар кечиримли, бағри кенг бўлиши, бошқаларни ҳам яхши амаллар қилишга ундаши ҳамда гапга қулоқ солмайдиган қайсар кишилардан юз ўгириб кетишлари лозим. Ғазабини босолмаган одамнинг жоҳилдан нима фарқи бор? Дарҳақиқат, киши ғазабини ичига юта олса, жамийки ёмонликлардан сақланади, ғазабини юта олмаган киши хотинидан, ўртоқларидан, қариндошларидан ва ҳаттоки фарзандларидан ҳам узоқлашади, кўп пушаймонларга қолади.

Ҳадисда айтилганидек: «Албатта, ғазаб шайтондандур, шайтон эса ўтиндан яъни оловдан яратилган. Ва албатта ўт-сув билан ўчирилади. Шу сабабдан, бирон кишини ғазаби тутса, таҳорат олсин».

Менинг бу сўзларимни ҳозирги ёшлар қандай қабул қиларкинлар? Албатта, қуруқ насиҳат ҳеч кимга ёқмайди. Аммо яхши турмуш таомилларига жуда эрта одатланиб борилмаса, кейин яшашда туз бўлмайди. Турмушда қўйди-чиқдилар, бахтсизликларнинг аксарияти шундан.

Муҳаббат ВОҲИДОВА

МАЪРИФАТ МАНЗИЛИ

Маликалар

РАУШАН ОРО БЕГИМ

Ҳиндистонда бобурийлар салтанатини Аурангзеб (1618-1707) бошқарган йиллар буюк империя ўзининг энг юқори камолат чўққисига эришган давр ҳисобланади. Аурангзебнинг тахт тепасига келишида опаси Раушан Оро Бегим жуда муҳим ўрин тутган. Шоҳ Жаҳоннинг суюкли хотини Мумтоз Маҳалдан туғилган бу малика 1617 йил 24 август куни Бурҳонпур шаҳрида дунёга келган. У болалик чоғиданоқ табиатан димоғдор, макр-ҳийлаларга мойил бўлиб, найранг ва айёрлик каби хислатлар соҳибаси эди. Унинг опаси Жаҳон Оро Бегим (1614-1678) ақл-фаросатли ва саройдаги энг обрўли малика эди. Машҳур Мумтоз Маҳал вафот этгач, Шоҳ Жаҳон бутунлай тушкунликка берилади. Давлат ишлари билан қизиқмай қўяди. Ана шундай оғир дамларда Жаҳон Оро Бегим отасининг энг яқин маслаҳатчисига айланади. Сиёсат ва бошқа давлат ишларида Шоҳ Жаҳонга яқиндан ёрдам беради. Опасининг бу қадар обрў-эътиборга эришиши Раушан Оро Бегимнинг янада ҳасадини қўзғатар, у сарой маликалари орасидаги энг юқори унвонни олиб, Подшоҳ Бегим бўлишни жон-дилидан истар эди. Ана шу мақсад йўлида у айёрлик ва ҳийлаларни ишлатиб, мисли кўрилмаган қон тўкилишларга сабабчи бўлади. 1657 йилда Шоҳ Жаҳон оғир дардга чалингач, унинг тўрт ўғли ўртасида тахт учун кураш бошланади. Ўғилларнинг каттаси Доро Шукоҳ (1614-1659) укалари ҳокимлик қилаётган Бенгалия, Гужарат ва Декан вилоятларига ўз жосусларини жўнатиб туради. Лекин айёр Раушан Оро усталик билан Доро Шукоҳнинг кўзини шамғалат қилиб сарой ва Аурангзеб ҳокимлик қилаётган Декан ўртасида жосуслик ипини ўрнатади. Саройдан Деканга жўнатилаётган жосуслар ўз вақтида зарур маълумотларни Аурангзебга етказиб туришади. Аурангзеб қўшинлари то пойтахтга етиб келгунича Раушан Оро Бегим Доро тарафдорларини оғдира бошлайди. Аурангзеб акаси Дорони мағлубиятга учратгач, Агра Фортида тантанали зиёфат ўтказади. Ака-укаларнинг хунрезлик урушидан Жаҳон Оро Бегим қанчалик куйинса, Раушан оро шунчалик суюнади. 1658 йил 10 июнда Аурангзебнинг тахтга ўтириш маросими бўлиб ўтади.

Орадан бир йил ўтгач, у ҳақиқий император сифатида тан олинади. Мамлакатнинг кўплаб вилоятларидан келган амалдор ва ҳокимлар Аурангзебга садоқат изҳор этган бу тарихий маросимда бошдан оёқ олмос ва бошқа қимматбаҳо тақинчоқларга беланган Раушан Оро янги императорга жуда кўп миқдорда олтин ва кумуш совға қилади. Ўз навбатида Аурангзеб ҳам опасининг барча хизматларини муносиб тақдирлаб беш юз минг рупия инъом этади. Тез орада Доронинг қўлга олингани тўғрисида хабар етиб келади. Аурангзеб ҳали акаси тирик экан, тахтни бошқариш қийин эканини яхши биларди. Шу сабабли у ички кенгаш ўтказади ва бу кенгашда асосан Раушан Оро тавсия этган вазир ва амалдорлар иштирок этади. Бу ерда у акасига нисбатан ўзининг чексиз ғазаб ва нафратини намойиш қилади. Унинг ҳал қилувчи талаби Доронинг бир қошиқ қонидан кечиш тўғрисидаги илтимосидан устун чиқади. Раушан Оронинг адовати Доронинг гуноҳсиз етим қизларига кўчади. Лекин уларни Жаҳон Оро Бегим ўз қарамоғига олиб, ҳимоя қилади.

Гарчи Шоҳ Жаҳоннинг ўлимидан кейин Раушан Оро Бегим Подшоҳ Бегим унвонини эгаллаган бўлишига қарамасдан, янада кўпроқ обрў ва эътиборга эришиш учун император ва сарой аёнларига ўз таъсирини ўтказа бошлайди. У император муҳридан бошқа барча имтиёзларга эга эди. Подшоҳ ҳамиша унинг маслаҳатларига қулоқ солар эди. 1662 йилда Аурангзеб касал бўлиб қолгач, тарих такрорланиб, унинг ўғиллари ўртасида тахт учун кураш бошланади. Раушан Оро ҳам четда қолишни истамайди ва яна кўпгина ноҳақликларга йўл қўяди. Лекин тез орада соғайиб кетган Аурангзеб опасининг бу садоқатсизлигини кечира олмайди. Энди Раушан Оро яна аввалги мавқе ва императорнинг ҳурматини қозониш учун Аурангзебнинг соғайиб кетиши муносабати баҳонасида кетма-кет қуюқ зиёфатлар уюштиради. Лекин барибир подшоҳ энди аввалгидек унинг маслаҳатларига қулоқ осмайди. 1666 йилда Жаҳон Оро Бегим Деҳлига қайтиб келгач, Раушан Оро Бегим унинг соясида қолиб кетади.

Раушан Оро Бегимнинг ўлими тўғрисида ҳам турли тахминлар мавжуд. Баъзи манбаларда Аурангзеб уни заҳарли бочкага солиб ўлдиртирган дейишса, баъзи тарихчилар у опасини жуда ҳам севганлигини ёзганлар. Маликанинг қабри Деҳлидаги Раушан Оро Бегим боғида жойлашган. Бу боғни у ўзи 1650 йилда барпо қилдирган.

Ботир ЙЎЛДОШЕВ,
ЎзФА Шарқшунослик институти илмий ходими

ХАЁЛ ОҒУШИДА

«БИЗ КЎРМАДИК, БОЛАМИЗ КЎРСИН...»

Кишилардаги яхши сифатлар уларнинг бир-бирига бўлган муносабатларида намоён бўлади. Оқиллик, оққўнгиллилик каби фазилатлар эса уларни имкон қадар бир-бирларини тушуниш, севмакка ундайди.

Биз кўпинча атрофимиздагиларни «оқ-қора»га «яхши-ёмон»га ажратиб муомала қилишга одатланганмиз. Натижада кимлардир «душман»имизга ҳам айлана қолади. Шундай пайтларда «душманларимиз ҳам мен тушуниб етмаган дўстларимиздир» деган шеър сўзлари ёдимга тушади. Аслидаку дунёда ёмон одам йўқ. Фақат бизнинг ўзимиз бир қадар самимий, ширинсўз ва ширинсухан бўлмоғимиз даркордир. Ахир дилни дилга боғловчи, дилларга меҳр элтувчи нарса бу ширин сўзку... «Яхшиликка калит бўлганларни Аллоҳ севади...»

Азизлар, атрофга бир қаранг-а, борлиқ нақадар гўзал, нақадар жозибали, лекин мана шу гўзал оламни бир зум инсонларсиз тасаввур этинг-а, бирдан ҳаммаси фойдасиз ва маъносиз бўлиб қолади. Ҳа, инсон бу оламнинг шоҳидир. Афсуски, баъзида ана шу азиз зотнинг эъзоз-эътиборга, меҳр-мурувватга, бир оғиз ширин сўзға зор бўлиб қадрсизланаётганини сезмаймиз. Айб эмасдир бир мисол келтирсам. Мана, ўн саккиз йилдан ошди «Исломобод» маҳалла комитетида раис бўлиб келаман. Мундоқ чамалаб қарасам, шу оз бўлмаган йиллар ичида 998 та оилани яраштириб, барбод бўлган оилаларни қайта тикладик, улар фарзандли бўлишди ва тўйлар қилишди, янги уйлар қуришди. Уларни кўриб бошим осмонга етади. Яхшиликнинг қудратини кўринг дейман. Падари бузрукворидан 3 ойлаб, ярим, гоҳо йиллаб ҳол-аҳволидан хабар олмаган инсонларни тўғри йўлга солдик.

Ёшлик мастлик дегандай баъзан ота-она ҳурматини билмаган фарзандларга ҳам дуч келамиз. Уришиб гоҳ ота, гоҳ онани хунибийрон қиладилар. Ота-онани ҳеч кимга боғлаб бермаган. Бугун бор, эртага йўқ. Қани, бугун ўша беэътиборлар вафот этиб кетгач, отасининг тирноғини топиб олсин-чи? Ҳеч-ҳеч топа олмайди. Маънавиятимиз, маърифатли тарбиямизда жуда катта кемтик жойларимиз борки, ҳаёт бўстонига, ҳақиқий турмуш кемасига тушаётган йигит-қизларимиз кемани тортиб кета олмай тездайла йили келмай куёвидан ёки хотинидан ажраб кетаётганига нима деса бўлади? Ота-оналар эрта орзу ҳавас кўраман деб, ўраб-чирмаб ўғил-қизини ҳаётга тайёрламай турибоқ тўй қилмоқда. Натижада борган жойида хамирга тузни оз солиб, хамир қориб, нонни тандирда оқизиб юбораётган ёки ўлик чой дамлайдиган ёки костюм-шимни дазмол қиламан деб, сарғайтириб қўйиб жанжал чиқишига сабабчи бўлганлар қанча? Ёки Ўш, Қорасув, Хитой, Туркия шаҳарларига қатнаб, савдогарчилик қилаётган баъзи аёлларимиз пул топгач, эрларини тўғатмасдан уйдан ҳайдаб чиқарганлар учраб турибди. Ҳа, ҳаммасига Аллоҳ инсоф берсин деймиз. Лекин бу ишларнинг илдизи қаерда? Ҳеч ўйлаб кўрамизми?

«Биз кўрмадик, болам кўрсин» деб, уни мутлақо меҳнатсиз ўстириш, унга енгил машина олиб бериш ота-онанинг энг катта хатосидир. Машҳур Муслиҳиддин Саъдий:

Ота-онаси эркалатса нуқул,
Жуда кўп қийинчилик кўргай ўғил.
Ҳар одамки, фарзанд ғамин емагай,
Бировларнинг илгида хор айлағай —

дейди. Буюк мутафаккир Алишер Навоий ҳам қўл меҳнати билан топилиб ейилган нон афзаллигини таъкидлаб, шундай дейди.

Сен доғи чеккил бу тикон меҳнатин,
Тортмагил хотами тойи миннатин,
Ҳиммат агар бўлса Навоий сенга
Банда бўлур Хотами Тойи сенга.

Доноларимиз айтган бу фикрларнинг маъноси шуки, одамни олий ҳиммат қиладиган меҳнатдир. Аммо меҳнатдан қочиб ота-онаси давлатида «ялло» қилиб юрганлар бари бир аттанг қиладилар, лекин унда кеч бўлади.

Бемор ота-онаси, ака-укаси, опа-синглисидан хабар олмай юрган баъзи бармоқ билан санарли оғайниларимиздаги меҳр-оқибат қаёққа кетди? Бу ерда меҳр-эътиборга, бир оғиз ширин сўзга ташна бўлиб ётган инсонлар бор экан-ку, мен нималар қилиб юрдим шунча пайт?

Аллоҳ таолонинг менга берган соғлиқ-саломатлигига шукр бажо келтирдими? Муқаддас ҳадисда ёзилишича, Аллоҳ ҳамиша беморлар ёнида бўлар экан. Касални кўргани борган киши Аллоҳни зиёрат қилган билан баробар савоб топар экан. Биз эса баъзан озгина ҳаловатимиз бузилса, қанчалар хуноб бўламиз. Бир-биримиздан бир оғиз ширин сўзимизни қизғанамиз. Шу ерда эшон Ҳувайдонинг бир ғазали эсимга тушди.

Ҳар нарсадан кўнгил олмоқ зиёда,
На ҳожатдир Каъба бормоқ пиёда.

Майда-чуйда ташвишлари сероб бўлган дунёда атрофга, бир-биримизга ҳушёррок боқайлик, меҳр-муҳаббатимизни, ширин сўзимизни аямайлик, зеро, «яхши сўз ҳам садоқатдир». Иншоаллоҳ, кунларимиз меҳр-мурувватга тўлиқ, қалбларимиз меҳр-муҳаббатдан ёздай иссиқ бўлғай.

Жалолиддин ТУРДИЕВ
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

ТИКЛАНИШ САОДАТИ

Бу гал она қишлоғим Ишқилига атайлаб пиёда бордим. Болалигимда яёв ёки от-уловда юрган қадрдон йўлларни жуда соғинган эдим. Мен юзлаб, балки минглаб карра босиб ўтган бу тупроқ йўллар унчалик ҳам ўзгармаган эди.

Қишлоқда бошланғич мактабни битиргач, ҳамқишлоқ тенгқур болалар билан саккиз чақирим келадиган масофага — шаҳарга қатнаб ўқий бошладик. Тўрт фаслга хос неча хил ранг бўлса, барини ўзлаштиришга интилдик. Йўлда қаерда жар, қаерда ғор бор, қанақа рангли тошлар бор, қаернинг тупроғи сариқ, қаерники қизғиш рангда, қаерда қанақа бутазор, чангаллар бор, қаердан илон изи қия йўллар ўтган, бари мурғак, маъсум дамларимиздан чуқур ўрин олган эди. Ҳар бир таниш бурилиш, тепалик ва пастга қараб тушган сари масофанинг яна неча чақирим қолгани бизга ёд бўлиб кетган эди.

«Қашқа» деган ошувга етиб келганимизда албатта қишлоқ томонга бир қараб олар эдик. Чунки шаҳар билан қишлоқ орасидаги масофани иккига ажратиб турган бу «Қашқа»ни ошиб ўтсангиз, у ёғида қайтиб қишлоқ кўринмас эди. Қишлоққа қайтиб боришда яна шу «Қашқа»га етиб келсангиз бас, қишлоқ шундайгина сиз билан бекинмачоқ ўйнаётгандек ялт этиб кўзга ташланар эди.

Мана «Қашқа»дан ҳам ошиб ўтдим. Тобора киндик қоним томган ота маконга яқинлашмоқдаман. Қишлоқ яқин келган сари димоғимга ажиб бир ҳид уриларди. Бўғзимга бир нарса тиқилгандек. Энтикиб нафас оламан. Бу ҳидни мен дунёни қадамбақадам кезиб ҳам ҳеч қайдан тополмасам керак. Бу юртим Ишқилининг ҳиди. Бу ҳидни ҳеч қандай шамол ёки сел ёки челаклаб қуйган ёмғир ювиб кета олмайди. Бу Аллоҳнинг кароматидан ўзга нарса эмас!

Қишлоққа етай деганда йўлни атайлаб четлаб ўнг томондаги қирга чиқдим. Ишқили худди кафтимда жойлашгандек. Уни бир чеккадан тўйиб-тўйиб томоша қила бошладим. Ҳар бир хонадон, ҳар бир чорбоғ, қишлоққа шалдираб оқиб кириб келаётган, офтоб тиғида ярақлаб ётган зилол сувлар бари таниш. Тепаликнинг шундай пойгагида ўзим туғилиб катта бўлган хонадон жойлашган. Бу қадрдон даргоҳдан учириқ бўлганимга ўттиз йил бўлибди. Ҳовлида укам Зиёвуддиннинг ўғил-қизлари бақиришиб ўйнаб юришибди. Қўй-қўзиларнинг мараши. итларнинг ҳури- [illegible]ос оҳанграбо овозлар қулоғимга ёқади ва мени болаликка чорлайди. Бу қирлар бағрида қанчалар қувлашиб ўйнаганмиз. Кўклам кирган чоғлар муаттар гуллар, чучмомаю, бойчечаклар териб қўшиқлар айтганмиз. Қўй-қўзилар боқиб эналаримизнинг дуосини олганмиз.

Қишлоқнинг қоқ ўртасида «Маслаҳат тепа» дейилган оддийгина тепалик бор. Эрталаб одатга кўра шу ердан қишлоқ моллари тоғ томонга жўнатилади. Кеч кириши билан шу ерда моллар хонадонларга тарқалади. Шу баҳона бўлса керак, қишлоқнинг етти яшаридан етмиш яшаригача «Маслаҳат тепа»да тўпланишади. Миллий кураш, чиллак ўйин, яшинмачоқ, чанап тойиш (қиш кунларида) бари шу ерда ўтади. Бир пайтлар қишлоққа келган катта комиссия ҳам шу ерда фаолият юритган. Мажлис, иш тақсимлаш, ҳисобот, бари шу ерда амалга оширилади. Айрим бақир-чақир муҳокамалар ҳам шу ерда ўтказилганлигидан хабаримиз бўлган. Ягона мафкура ҳукмронлиги даврида «қишлоқнинг келажаги йўқ», — деб топилиб, аҳолини турли томонга пароканда қилишга оид маъмурий буйруқ ҳам айнан шу тепаликда ўқиб эшиттирилган...

Хаёлларимни йиғиштириб, сергак тортиб, тепаликка синчиклаб қарайман. Тепалик худди бир неча газ чўккандай назаримда. Нега чўкмасин! Пармон, Абдураззоқ, мулла Йўлдош, Маматқул, Иқбол, Ойша момоларни сўнги манзилга кузатганларнинг кўз ёшлари ҳисобига, туганмас армон, айрилиқлар юкини кўтаравериб тепалик чўккан бўлса ажаб эмас. Илоҳим, ўтганларнинг охирати обод, жойлари жаннатдан бўлсин.

Ўтган боболаримиз, момомларимиз ўзларининг инсонпарварлиги, меҳнатсеварлиги, ҳалолу покизаликларини бир умр фарзандларига, ҳамқишлоқларига анъанавий мерос кўринишида қолдириб кетганлар.

Қишлоқнинг ўзи шундайгина Туркистон тизма тоғларининг қўлтиғида жойлашган. Савлат тўкиб турган арчазорлар, бир-бирига елкадош тоғ ўркачлари, жилғалар, ўру қирлар «Хуш келибсан, юрт фарзанди» дегандек, гўё мени зимдан кузатиб турар эди.

Истиқлол боис юртимиз жамоли тобора очилиб бормоқда. Ўзимизни, ўзлигимизни янада англаб етмоқдамиз. Бугунги кунда менинг ҳамқишлоқларим, қариндош, юртдошларим Бекобод, Бўка, Боёвут, Ховос туманлари, Янгиер, Гулистон шаҳарлари ва қўшни Тожикистоннинг Зафаробод туманида истиқомат қилишади. Жумладан, Сурхондарё вилоятида ҳам минг хўжалик ишқиликлар бор.

Айтишларига қараганда, Ишқили қишлоғи бундан уч асрлар аввал Бекобод туманининг Жума, Назарбой ва Қум номли қишлоқлари атрофида жойлашган эди. Қишлоқ аҳли давр тақозосига биноан турли томонга тарқалиб кетишган. Шунда бир қисм юртдошларим чорва учун қулай шароит излаб Туркистон тизма тоғлари этагига бориб ўрнашиб қолганлар. Қишлоқнинг номини «Ишқили» дейишади. Назаримда, ўзбек уруғларидан бири шундай деб юритилган, шундай деб таниқли бўлган. Бу номнинг албатта, ўзига хос тарихий маъноси бор. Лекин мен буни ҳам аниқлай олганим йўқ.

Бугун ҳаётимизнинг барча қирраларини аниқса миллий қадриятларимизни янги мезонлар билан ўлчаб, баҳолаб, ўзимиз учун яхши аниқлаб олмоғимиз зарур. Ўтмишни замонамизнинг илғор қарашлари, янгиланган тарбиявий тафаккур кўзи билан таҳлил этишимиз лозим. Энди бефарқлик, Машраб сўзи билан айтганда, дийдданобино ёриш бизга ҳеч ярашмайди.

Ёшларни она-Ватан, муқаддас замин, ўтмиш ва янги маданиятга ҳурмат руҳида тарбиялаш бағоят эзгу иш. Киндик қони томган момо ер соғинчи, унинг турфа рангларини кўра билиш, менимча, юрт фарзандига руҳий озуқа берибгина қолмай, балки янги куч, шижоат, ғайрат ва ҳамиша уйғоқлик бахшида этса ажаб эмас. Мен руҳий-маънавий миллий тикланиш деганда шуларни англайман.

Юрт соғинчида ҳар доим пинҳона ҳайқириқ бўлади. Чунки юрт соғинчи покиза туйғунинг ўзи. Покиза туйғуни дилга жой қилиш эса юксак ҳиссиёт намунасидир. Ўзликни англаш — саодат. Юрт ишқида бахтини, иқболини топаётган ҳов менинг ҳамқишлоқларим! Бугун барчамизда истиқлол неъмати ила шакллана бошлаган ғоялар, ҳур фикрлар, янги ўзгаришлар орзу-истакларимиз билан ҳамоҳанг. Шунга кўра тилимиз, динимиз, ниятларимиз ва қалбимиз бир. Шунга кўра севинчимиз, соғинчимиз ва ҳатто кўрган тушларимиз бир.

Шунга кўра эртанги кунимиз ва порлоқ келажагимиз бир.

Ҳабибулло ИШҚИЛИ,
Республика журналистлар уюшмасининг аъзоси

ИЗҲОР

Ўн олтидан ўн еттига етганча йўқ
Рухсоридан маъсум нигоҳ кетганча йўқ,
Балоғатнинг остонасин ўтганча йўқ,
Райҳона қиз, райҳона қиз, райҳона қиз,

Ўн еттию ўн саккиз ҳам келар бир кун
Муҳаббат ҳам юз очибон кулар бир кун
Васлингизга етсам мани бағрим бутун
Бир дона қиз, бир дона қиз, бир дона қиз.

Отангизга олчи бўлиб борай ўзим,
Онангизга парвардигор берсин тўзим.
Севгимиздан сўз очмайман асло зим-зим
Дурдона қиз, дурдона қиз, дурдона қиз.

Бахт дегани хўп пойидор бўлса яхши,
Қўш қумридай ҳамдам ҳаёт умр нақши.
«Қўша қаринг», — деган тилак ҳикмат асли,
Ҳайрона қиз, ҳайрона қиз, ҳайрона қиз.

Қайнонангиз кул бўлғуси ўргилсангиз,
Босган изи гул бўлғуси бир кулсангиз.
Хонадонга нур тўлғуси хўп десангиз
Сиз чироғу биз-чи сизга парвона қиз.

ҚОШЛАРИНГГА ТЕРМУЛИБ...

Қошларингга термулиб дердим сени,
Сайлаган қалдирғочимсан сен мени.
Бир умр ёнингда жон бўлай сени,
Ёр омоне, ёр омоне, ёр омон.

Шеър битиб қадди-камолинг, холингга,
Мадҳ этиб кокилларингни толига.
Ғунчаи ширин лабингни болига,
Садқа жоне, садқа жоне, садқа жон.

Хаста беморинг бўлиб қолдим ётиб,
Дорисин олмай бородирман сотиб.
Қил карам бир бўсадин олсам тотиб,
Бу шифое, бу шифое, бу шифое.

Ёрингга ёлборма дейди шум рақиб,
Пойими пойлаб этодилар таъқиб.
Барчасин ишқ гулханида ман ёқиб,
Сурмасо кўзларга тўймайман боқиб.

Ёз баётингни Омон, дил боракан,
Сўзлагин то хуш сухан тил боракан.
Ҳур Ватан, ҳуррам замоним боракан,
Ҳақ таолло севгучига ёракан
Бўл омоне, бўл омоне, бўл омон.

* * *

Иғвогардан ҳазар ҳар кун,
Иғво шундай нарсадир.
Иғвогарни ахир бир кун,
Ҳақ жазоси тортадур.

Омонжон ҲОШИМОВ

Фарғона

МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г —0771.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холида Исломова
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.

Манзилимиз: Тошкент-83, Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй

Навбатчи — Бектемир ПИРНАФАСОВ

Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1997 йил. 2 декабр | 47 (128)-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДЕМОКРАТИЯ УМУМИНСОНИЙ ПРИНЦИПЛАРГА АСОСЛАНАДИ, УЛАРГА КЎРА ИНСОН, УНИНГ ҲАЁТИ, ЭРКИНЛИГИ, ШАЪНИ, ҚАДР-ҚИММАТИ ВА БОШҚА ДАХЛСИЗ ҲУҚУҚЛАРИ ОЛИЙ ҚАДРИЯТ ҲИСОБЛАНАДИ

Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. 13-модда.

ЯНГИЧА ТАФАККУР — ТАРАҚҚИЁТ ЭҲТИЁЖИ

Демократик тамойилларга асосланган барқарор жамиятда янгича тафаккур тарзи муҳим ўрин тутади. Бу борада Президент И. А. Каримов бир неча бор қайта-қайта таъкидлаб уқтирганлар. У киши янгича тафаккур тарзининг шаклланиш асосларини уч омилда кўрадилар.

Биринчиси. Ҳар бир кишида, жамоада ва замонда мустақил фикрлаш тарзини шакллантириш. Бунинг учун Шўро даври тоталитар жамиятидан мерос қолган иллат — маърифий ва сиёсий стереотиплардан қутулиш лозим. Бу Шарқ ижтимоий тараққиёт тамойилларига асосан амалга оширилади. Чунки Президент фикрича, «Бизларнинг инсоний табиатимиз, иймон-эътиқодимиз, диёнатимиз... инқилобчиликни, умуман коммунистик ғояларини қабул қилинмайдиган табиат. Шу нуқтаи назардан бу ғоялар бизларнинг ҳаётимизга сунъий кириб келган ҳолатдир». Демак Шарқ ижтимоий тараққиёт тадрижий ривожланган тамойилларига асосланади. Унга кўра фикрламайдиган одам ожиз, фикрланмайдиган жамоа ташаббуссиз ва фикрлаш тўхтайдиган замон турғунликка маҳкум бўлади, Шўро даври тоталитар жамияти фикрлашни хуш кўрмасди. Шу сабабли бу жамият кишиларида, айниқса раҳбарлик тизимида ўтирганларда ташаббус эмас, кўркўрона бажариш, «есть» қилишлик каби тамойиллар хос эди. Бундай стереотипдан қутулишни Президент 1989 йилдаёқ ўртага қўйган эди. «Биз раҳбарлар масалаларни қатъият билан, билимдонлик билан ўртага қўйишимиз, уларнинг ҳал этилишига изчилик билан эришимиз, ҳар қандай ҳолда ҳам айбни бировларга тўнкамай ва бировларнинг орқасига яширинмай, масъулиятни ўз зиммамизга олишишимиз керак». Ҳақиқатан ҳам, раҳбар шахснинг мустақил фикрлаши жамиятда тезроқ янгича тафаккур тарзининг шаклланишига таъсир этади. Афсуски, раҳбарлик тизимидаги кўпчилик кишилар ҳамон тоталитар жамиятдан мерос қолган иллатлардан қутула олмаяпти.

Иккинчидан. Ҳар бир кишида юксак даражадаги онгнинг шаклланишига эришиш. Илгари бу масала ҳам бирёқлама ҳал этилган бўлиб, дунёқарашда оқ ва қорага асосланган коммунистик тушунчалар устивор эди. Инсоний ҳақиқатлар ва реал шарт-шароитлар ҳисобга олинмасдан идрок қилишга тақдим қилинар, кишилар онгининг даражаси инқилобни тушуниш-тушунмаслигига қараб белгиланар эди. Натижада онгсиз онгли одамлар дунёга келтирилди. Лекин Президент бундай ҳолатни рад этади. У дейди: «Бизнинг вазифамиз — ривожланган мамлакатлар қаторига чиқиб олиш. Жисмоний, маънавий, моддий жиҳатдан соғлом авлодсиз бунга эришиб бўлмайди... Соғлом деганда биз фақатгина жисман бақувват фарзандларимизни эмас, балки маънавий бой авлодни ҳам кўзда тутганмиз. Чунки ҳар томонлама соғлом авлодга эга бўлган халқни ҳеч қачон енгиб бўлмайди».

Демак, юксак даражадаги онглилик бу «маънавий бой бўлиш»ликдир. Президент бу тушунчанинг бутун авлодларга таааллуқли эканлигини уқтиради ва «маънавий бой авлодни соғлом авлод» ҳисоблайди. Афсуски, шўро даври тоталитар жамиятидан мерос қолган онгсиз онглилик ҳамон мавжуд. Биргина мисол. 1997 йилда олий ўқув юртларининг ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича 118 мутахассис-олимлари орасида сўров ўтказилди ва сўровнома ҳайратли даражадаги натижани берди.

Мана, сўровномадаги муайян саволларга уларнинг жавоблари: «Сиз шўро даврининг тарихдаги ролини қандай баҳолайсиз?» деган саволга сўровда иштирок этганларнинг 10 фоизи «ижобий» деб жавоб берган. Сўров қатнашчиларнинг 50 фоизи ватан тарихида КПССнинг тутган ўрнини ижобий баҳолаган. Шўро давридаги Ўзбекистон халқининг ижтимоий аҳволини сўровда қатнашганларнинг 62 фоизи ўрта, 26 фоизи юқори, 12 фоизи паст эди, деб баҳолаган. Диққат қилинса, сўровда иштирок этганларнинг 90 фоизидан кўпроғи фан докторлари, кандидатлари, доцент ва профессорлар. Бу ҳолни онгсиз онглик деб баҳолаш мумкин, халос. Айни пайтда тоталитар жамият тарихга турли ақидавий фикрларнинг ва изинларнинг юксак чўққисига кўтарилган бир давр сифатида кириши маълум бўлиб қолди.

Президент онгliликни инсоннинг ўз қадрига етиб яшаши ва бутун инсониятнинг глобал муаммоларини ечишда фидоий бўлишлик деб уқтиради. У онглилик деганда нафақат бугунни, балки эртани ҳам кўради. Унинча, «XXI аср маънавият асри, маърифат асри, илм-фан, маданият ва ахборот асри бўлади». Хўш, биз бунга тайёрмизми? Ҳар бир киши ўз-ўзига шундай савол бергандагина онглилик сари уйғониш ва уни тушуниш келиб чиқади.

Учинчидан. Ҳар бир кишида янги замон талабларига жавоб берадиган дунёқарашни шакллантиришга эришиш. Президент бу масалани кун тартибига қатъий қилиб қўяди: «Ақлий заковат ва руҳий-маънавий салоҳият маърифатли инсоннинг икки қанотидир».

Демак бизнинг таъсис этаётган жамиятимизда дунёқараш масаласи муҳим ўрин тутади. Дунёқараш бу — инсоннинг жамиятидаги ўз ўрни, воқелик ва ўз-ўзига бўлган муносабати ҳақидаги тасаввурлар тизимидир. Ўзгача айтганда, дунёқараш бу — инсоннинг дунёни маънавий амалий ўзлаштиришининг асосий усулидир.

Шу сабабли Президент дунёқараши шаклланган кишини «маърифатли» инсон» деб айтади. Бунинг замирида жиддий бир ғоя фарз бўлган. Унга кўра, дунёқараши юксак бўлган одам замин ва замоннинг, Ватан ва инсониятнинг тақдири учун масъул шахсдир.

Президент таърифича, дунёқараш «ақлий заковат ва руҳий салоҳият» унсурларини бирлаштириш билангина ҳосил қилинади. Диққат қилинса, Президент Шўро даври тоталитар жамиятида удум бўлган мафкуралаштирилган дунёқарашни рад этади. Аксинча, бундан фарқли ўлароқ Шарқ ва инсоният тажрибаларини уйғун ҳолда ўзлаштирувчи дунёқараш назариясини илгари суради. Бу янгича тафаккур тарзини шакллантиришнинг энг ўзак масаласидир.

Шундай қилиб, жамиятда ўзига хос янгича тафаккур тарзини шакллантириш ғоялари Президент томонидан илгари сурилган. Бунда жамиятда кечаётган ислоҳотлар жараёнининг ҳар бир кишига манфаат келтириши тамойили фарз бўлган. «Ислоҳот инсон учун мазмунидаги тамойил буни янада ойдинлаштиради. Бунинг учун албатта жамиятнинг маънавий асоси бўлиб хизмат қиладиган янгича тафаккур тарзи лозимдир. Бундай тафаккур шакли ҳар қандай маънавий ва сиёсий стереотиплардан бутун ҳоли бўлади.

Президент томонидан илгари сурилган янгича тафаккур тарзини шакллантириш назариясига диққат қилиш лозим. Чунки унда кишининг фикрлаши, онгли ҳаракати ва мустақил дунёқарашидан жамият тараққиётига қараб борилади.

Рустам ЖУМАЕВ,
сиёсий фанлар доктори

ЭЛ-ЮРТ ҚАҲРАМОНИ

ЎЗБЕКИСТОНДА АБДУЛҲАМИД СУЛАЙМОН ЧЎЛПОН ТАВАЛЛУДИНИНГ 100 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН УЛКАН ТАНТАНАЛАР БЎЛИБ ЎТДИ

Истиқлолимизнинг илк паллаларида Президент Каримов Ватан мустақиллиги йўлида жонларини фидо қилган маърифатпарвар, элпарвар, миллатпарвар, маданийпарвар аждодларимизга муносиб баҳо бериб, ҳақиқий қаҳрамонларимиз деб таърифлаган эди. Миллатнинг ўша ҳеч қачон ўлмайдиган қаҳрамонлари қаторида Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон ҳам бор эди. Чўлпон номи миллий ҳаётда бутунлай янги давр билан, янги адабиёт, янги шеърият, янги маданиятнинг дунёга келиши билан чамбарчас боғланган. Чўлпон фақат шоир, адиб, драматург, публицист, порлоқ таржимонгина эмас, миллий озодлик ҳаракатимизнинг бошида турган, унга илҳом ва мунтазамлик бағишлаган чин қаҳрамонлардан бири эди. Тошкент Давлат университети, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси, Ўзбекистон Фанлар академияси ва хуррам Андижон диёрида ўтган юксак салоҳиятли анжуманларда Чўлпонни ҳақли тарзда Туркистон озодлигининг байроғини кўтариб борган ва сўнгги дамгача уни қўлдан қўймаган буюк халқ намояндаси деб таърифладилар.

Ўзбек шеърияти ва миллат озодлигининг ОЛИМПИЯ МАШЪАЛАСИни кўтариб бориш ҳам Чўлпон қисматига тушди. У юз йилда тирилиб халқнинг бағрига қайтди.

Шоир туғилган юрт ˚ гўзал Андижонда Чўлпон номига азим бир боғ барпо бўлди. Ҳазратнинг рамзий қабри тикланди. Чўлпоннинг вилоят уй-музейи қад ростлади. Андижон тиллар институтига Чўлпон номи берилди ва институт даргоҳида шоир музейи очилди. Чўлпоннинг асарлари чиқмоқда. Заҳматкаш тадқиқотчиларнинг изланишлари тарихий адолатни тиклашга хизмат қилмоқда.

Профессор Алишер Азизхўжаев раҳбарлигида ташкил этилган ҳукумат комиссияси истиқлол қаҳрамонининг номи ва асарларини тиклаш йўлида жон куйдириб жуда катта фаолият олиб борди. Озодлик ва мустақиллик қаҳрамонларининг тикланиши миллий қадриятларимизнинг энг юксак маънода тикланиши демакдир. Чўлпон бугун хассос ҳайкалтарош Равшан Миртожиев яратган ўта мазмундор, ёрқин миллий руҳ билан тўлиқ ҳайкалидан бутун Ўзбекистон ва бутун Турон диёрига нурли нигоҳини тикиб:

Чечаклар ўсгуси кўз ёшларимдан
Бўғинлар унгуси ўйлашларимдан
Қалблар юмшагуси сайрашларимдан
Севги чаманида яйрашларимдан —

деб нидо солади. Ва унинг бу каромат нидоси халқимиз қалбидан абадий акс садо топади.

Иброҳим ҒАФУРОВ

Муҳаммад ЮСУФ

ЧЎЛПОН

Ўлса ўзи ўлар,
Сўзи ўлмайди.
Ҳамиша барҳаёт насл шоирлар.
Ҳақиқий шоирнинг қабри бўлмайди,
Юракка кўмилар асл шоирлар.
Йўқса йўқламоқни ўргатинг менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга?

Хазон билмас боғдир шоирнинг зўри,
Сархил мевалари мунтазир бағир.
Кўкка туташ тоғдир шоирнинг зўри,
Тоғни ерга кўмиб бўлармн ахир?...
Эртак сўйламоқни тўхтатинг менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга.

Бошга болиш қилиб қайин дўстини,
Балки у ҳоргану ухлаб ётгандир.
Душмани тан бериб қўриқлаб уни,
Эҳтимол, энг яқин дўсти сотгандир...
Рост сўзини айтар уйғотинг, менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга.

Қани шеърни енгган маҳмаданалар,
Енг шимариб энган маҳмаданалар.
Ўзин чорбоғидан ўзи юлқилаб,
Гулханга гул кўмган маҳмаданалар?..
Туртиб турғазинг бир, сўзлатинг менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга.

Ўзи қаландару шоир байти шоҳ,
Тупроқда гиёҳу осмонда қушдир.
Шоирни ўлдирмоқ — сувни ёндирмоқ,
Ерни синдирмоқдек мушкул юмушдир.
Эй сиз, ўйлаб қилич ўйнатинг менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга.

Сўз бор — ўлган тирик, тириклар жонсиз,
Ойдин хотира бор кўнгил гавҳари.
Кетар битта-битта ному нишонсиз,
Уни йўқ қилмоқчи бўлганнинг бари!..
Биттасин номини эслатинг менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга.
Ўлса ўзи ўлар,
Сўзи ўлмайди.
Ҳамиша барҳаёт насл шоирлар,
Ҳақиқий шоирнинг қабри бўлмайди,
Юракка кўмилар асл шоирлар.
Йўқса йўқлаш йўлин ўргатинг менга,
Чўлпоннинг гўрини кўрсатинг менга!

ЎЗБЕКИСТОН — ГЕРМАНИЯ

«ГУД», «О'КЕЙ» ДЕБ ОЛҚИШЛАШДИ

Шу йилнинг 6-15 ноябр кунлари Германиянинг Любек шаҳрида ўзбекистонлик таниқли рассом Ортиқали Қозоқовнинг кўргазмаси бўлиб ўтди. Мухбиримиз мусаввир билан учрашиб, унга бир неча саволлар берди.

— Ортиқали, аввало сизни барча газетхонларимиз номидан Ўзбекистон бадиий академиясининг олтин медали соҳиби бўлганлигингиз билан қутлаймиз.

— Раҳмат.

— Энди кўргазманинг ташкилотчилари ва мақсади ҳақида гапириб берсангиз?

— Аввало, Любек шаҳри ҳақида икки оғиз гапириб ўтсам. Бу шаҳар Германиянинг шимоли шарқида Болтиқ денгизи бўйида жойлашган. Кўҳналиги, тарихий обидаларга бой бўлгани учун бизнинг Самарқанд, Бухоро, Хива ва бошқа қадимий шаҳарларимиз қатори ЮНЕСКО рўйхатида туради.

Кўргазма ҳақида гапирадиган бўлсам, у «АРТ-М» галереяси ташаббуси билан ташкил этилди. Бу хусусий галереянинг раҳбари Йохим Виллер ҳисобланади. Унинг рафиқаси, санъатшунос Юля Виллер эса турмуш ўртоғининг доимий ёрдамчиси.

Кўргазмага «Тахтиравон», «Шоҳи зинда», «Бибихоним», «Икки дугона», «Юксалиш», «Дўппи сотувчи» каби жами 19 та асар олиб борган эдим. У ерда яна «Любек манзаралари» деб номланган олтита туркум асарлар яратдим. Шундай қилиб, жами 25 асарим кўргазмага қўйилди.

Кўргазманинг очилишида санъатшунослар, коллекционерлар, журналистлар, мусаввирлар, галереянинг доимий мухлислари, ўзбек санъатининг ихлосмандлари иштирок этди. Немисча куй, қўшиқ янгради. Шу пайтга қадар Любекда биронта ўзбек рассомининг кўргазмаси бўлмаган экан. Шунинг учун кўргазмага қизиқиш катта бўлди. Немислар картиналарда ифодаланган миллий колоритга, танланган рангларга кўп қизиқишди. Уларнинг «гуд», «о'кей» деб қўлимни сиқиб қўйишларидан тушундимки, асарларим уларга ёқди. Немисларда, айниқса, Самарқанд, Бухоро ҳақидаги асарлар катта қизиқиш уйғотди. Уларнинг кўплари бундай тарихий обидалари бор шаҳарларни албатта бориб кўриш керак,

деган фикрга келдилар. Шунда мен санъат асари Ватан, юрт манзараларини намойиш қилиш, дунёга кўрсатиш, танитиш воситаси ҳам эканлигини англадим. Кўргазма давомида саккизта асарим санъат мухлислари коллекциясидан жой олди. Яна ўн бешта картинам эса йил давомида Германияда очиладиган барча кўргазмаларда намойиш этилади.

Менинг Германияга сафарим кунлари бу мамлакатда яна бир ажойиб воқеа бўлди. 16 ноябр куни Берлиннинг Шарлотта Буринг саройида Германияда Ўзбекистон маданияти кунлари доирасида ўзбек рассомлари кўргазмаси ташкил этилди. Мен эр-хотин Виллерлар билан бу тадбирнинг очилишида иштирок этдим. Кўргазмадан менинг «Қўшиқнинг туғилиши» ва «Унутилган тегирмон» асарларим ҳам жой олган.

Сафарим давомида Германиянинг Берлин, Гамбург, Франкфурт каби катта шаҳарларида бўлдим. Немис рассомларининг асарлари билан яқиндан танишдим. Ўзим учун кўплаб янгиликлар кашф этдим. Ўйлайманки, келгусида яратиладиган асарларимда бу нарсалар албатта ўз ифодасини топади. Умуман айтганда, Германияда сўнгги йилларда ўзбек маданиятига, санъатига, тарихига қизиқиши ортган. Сафар чоғида буни яққол ҳис этдим.

— Шу кунларда нима ишлар билан бандсиз, қандай асарлар устида ишлаяпсиз?

— Анчадан буён асарларимни йиғиб бир китоб ҳолига келтиришни орзу қилиб юрардим. Худога шукур, бу орзуим амалга ошди. «Шарқ» нашриёт матбаа концернида китоб нашрдан чиқиш арафасида турибди. Бу китобдан 86 та асарим ўрин олган. Шунингдек, мен ҳақимдаги бир неча мақолалар ўзбек ва инглиз тилида илова қилинган. Бу китоб концерн бошқарувининг раиси Ислом ака Шоғуломовнинг ташаббуси билан дунё юзини кўрди. Фурсатдан фойдаланиб, у кишига миннатдорчилик билдираман. Янги асарим ҳақида гапирадиган бўлсам, «Любек манзаралари» туркумини давом эттираяпман.

— Самимий суҳбатингиз учун ташаккур.

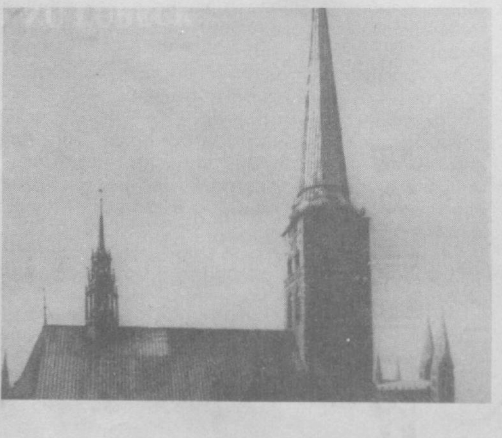

Б. УММАТОВ
суҳбатлашди

ФАРҒОНАДАН ЧИҚҚАН УЛУҒ МУНАЖЖИМ

Президент Ислом Каримовнинг фармонига кўра Хоразмда Маъмун академиясининг қайта барпо этилиши, аждодларимиздан бири Аҳмад Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигини ўтказишга бел боғланганлиги умуминсоний қадриятларимизнинг тикланиши, илмфаннинг равнақи, миллий онгнинг куч олиб ўсишига хизмат қилади. Тарих бизнинг мударрисимиз ва муаллимимиздир.

«ШАРҚДА ҳосиб — математик деган лақаб билан шуҳрат топган Аҳмад Фарғонийнинг астрономия, география ва астролябия соҳасидаги асарлари бу фанлар тараққиёти тарихига салмоқли ҳисса қўшди. Ўзидан кейинги ўтган олимлар учун кўп асрлар давомида асосий қўлланма бўлди. Ал-Фарғоний деган ном айниқса, астрономия ва география фани соҳасида абадий сақланиб қолди. XI асрдан бошлаб Испанияда «араб астрономлари ва математиклари» номи билан шуҳрат қозонган ўзбек олимлари жумладан, ал-Фарғоний ва ал-Хоразмий асарлари лотин тилига таржима қилина бошланди...»

МИЛОДИЙ минг йилликларнинг бошларида «Фарғонанинг 40 минораси бўлган...»

«МУҲАММАД Хоразмий Маъмун даврида Донишмандлар уйидаги кутубхонага бошчилик қилар эди. Кутубхонада 400000 жилд ҳинд, юнон, сурёний, арабий, форсий, қибтий тилларида ёзилган китоблар сақланарди...»

«Аҳмад Фарғоний Маъмун даврида Бағдоддаги обсерваторияда илмий тадқиқотлар олиб борар ва обсерваториянинг маъмурий ишларини бошқарар эди...»

«Аҳмад Фарғоний ер думалоқлигини рад этиб бўлмас далиллар билан исботлади...»

«Аҳмад Фарғоний Қоҳирада Нил дарёсининг сувини ўлчайдиган янги ўлчов асбоби — «миқёси жадид»ни яратди...»

Ҳозиргача Шарқу Ғарбнинг энг йирик кутубхоналарида Аҳмад Фарғонийнинг «Сайёралар илмининг жами ва самовий ҳаракатлар усули ҳақида китоб», «Устурлоб ҳақида комил китоб», «Устурлоб санъати ҳақида», «Ўттиз фаслдан иборат Мажастийга кириш китоби», «Етти иқлим китоби» сингари буюк асарлари сақланиб қолган... Бу асарлар Европа ва жаҳон илм-фанининг тараққиётига жуда катта таъсир кўрсатди.

А. Носиров ва Ҳ. Ҳикматуллаевнинг «Аҳмад Фарғоний» китобидан. 1966 й.

«Саодат»нинг 6-сони ўқувчилар қўлига тегди

ЭҲТИЁЖ ҲОСИЛИ

«Сермева дарахт — боғбоннинг бахти. Узоқ йиллар мевасидан, соясидан баҳраманд бўлади боғбон».

«Саодат»ни қўлга олар экансиз, ҳали мақолаларни ўқимай туриб, шошиб расмларини томоша қиласиз. Ростонбувининг рост гапларига, «Фойдали маслаҳатлар»га кўз югуртириб чиқасиз. Ахир керак-да буларнинг ҳаммаси. Эҳтиёжнинг ҳосили бўлмиш журналнинг янги сони тайёр. Нигоҳингиз қирраси дастлаб «Энг улуғ, энг азиз» мақоласига тушар экан, хотирангизда «Шарқ тароналари» садоси тикланиб, бир нафас мозийга қайтиш қиласиз. Чунки ўтмиш ҳақида ўйламай туриб, келажакнинг пойдеворини ташлай олмайсиз-да. Мақола Ўзбекистон халқ шоираси Ойдин Ҳожиева қаламига мансуб.

Қорақалпоқ аёлларининг ҳаёти билан Қутлибека Раҳимбоеванинг «Ишончнинг илдизи юракда» мақоласи орқали яқиндан танишасиз.

1997 йил — Инсон манфаатлари йили. Жонкуяр журналист Гулчеҳра Жамилова шу қутлуғ йилдан нажот, ёрдам, маслаҳат сўраб Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитасига келган арзномалар таҳлилида ўзининг яхши хабарлари билан аёлларимиз кўнглига чироқ ёққанлар. Мазкур йил манфаатидан кичкинтой дўстларимизнинг ҳам руҳи тетик, ишончлари қатъий. Мухбиримиз Хамробонуқнинг Болалар саройи директори Олия Иброҳимова билан уюштирган суҳбатида болалик орзу-умидлар ҳақида баён қилинади. Фидоий аёлларимиз ҳақида ёритилган Иброҳим Донишнинг, андижонлик Маҳфуза Норбоеваларнинг мақолалари ҳам кишини бефарқ қолдирмайди.

Маъмура Абдураҳимованинг «Дард», Абдуқаюм Йўлдошнинг «Тўй» деб номланган ҳикоялари таъсирчан. Худди ундаги воқеаларни кўриб тургандек, иштирок этаётгандек бўласиз. Шоира Ибодат Ражабова шеърларини ўқир экансиз, сурат билан сийратнинг якдиллигини беихтиёр соғинасиз. Тамара Хуммаматова, Самия Сулаймонова, Венера Ҳожиева, Маруса Ҳосиловаларнинг шеърлари ўзининг бетакрорлиги билан эътиборни тортади.

Тарих фанлари доктори Мирсодиқ Исхоқов муқаддас китоб саналган «Авесто»нинг ўзбекчалаштирилган қисмларини кенг ўқувчилар эътиборига ҳавола этадилар. Ғафуржон Сатимов бизга бобурийлар меъморчилик санъати ва бобурий маликалар ҳақида «Мумтоз Маҳал» бадиҳасида ажойиб янгиликлардан ёзади.

«Саодат» журнали индекси

Якка шахслар учун — 867.

Ташкилотлар учун — 868

Дилором ИСМОИЛОВА

НОҒОРА ЧАЛИШДАН АВВАЛ...

Андижонлик фаол мухбирларимиздан Жалолиддин Турдиев таҳририятимизга сим қоқиб, хат орқали муҳим бир хабар юборганини маълум қилди. Хабар ўз номи билан хабар. Уни кечиктириб эълон қилиб бўлмайди. Шунинг учун Жалолиддин аканинг хатини кутдик. Лекин у роса тўққиз кун деганда етиб келди. Биз бу пайтда нафақат навбатдаги газетани, балки кейингисини ҳам чиқариб бўлган эдик.

Айтишларига қараганда, умуман техника бўлмаган қадим замонларда ҳам савдогарлар хат ва турли совға-саломларни Андижондан Тошкентга бир ҳафтага қолмай етказиб келган экан. Ҳозир биз компьютер асрида яшаяпмиз. Андижон ва пойтахт ораси самолётда бир соатлик йўл. Унда хат нега тўққиз кун юрди?

Шу саволга жавоб топиш учун конвертдаги муҳрга қарадим. Хат 31 октябр куни Андижондан жўнатилиб, биринчи ноябр куни пойтахтимизнинг бош почтасига етиб келган. Кейин эса етти кун қаердадир ётган. Ва 8 ноябр куни таҳририятга юборилган.

Хатни олиб почтамтга бордим. Уни кўрганларнинг ҳаммаси елка қисишди. Алмашув участкаси бошлиғи Инесса Тошмуҳамедова ва эксплуатация бўлими бошлиғи ўринбосари Александра Иванова конвертни кўтариб нималарнидир аниқлашга уринишди. Лекин натижа чиқмади. Шунинг учун мендан конвертни ташлаб кетишимни, чоршанба кунигача айбдорни топиб жазолашларини, кейин натижасини бизга маълум қилишларини айтишди.

Балки бугун айбдор топилгандир. Аммо бундан бизга нима фойда. Муҳим хабар кечикиб бўлди. Ва бу манзилга бир-икки ҳафта кечикиб келаётган ягона хат эмас.

Мени бир нарса ўйлантиради. Ҳозир бирор кишига пул жўнатсангиз, алоқачилар юбораётган пулингизни ўн фоизи миқдорида, ташкилот пул жўнатаётган бўлса 16 фоизи миқдорида ҳақ олишади. Бу дегани юз минг сўм пул жўнатиш учун 10 минг, ташкилот эса 16 минг сўм ҳақ тўлайди. Ҳатто жўнатилаётган алиментнинг ҳам ўн фоизи олиб қолинади. Оддийгина буюртма хатнинг нархи 20 — 30 сўмга чиқиб кетган. Сўнгги йилларда муаллифларимиз қалам ҳақларини иложи борича почта орқали юбормаслигимизни илтимос қилишаяпти. Чунки почта қалам ҳақининг ҳам ўн олти фоизини олиб қоляпти. Лекин ўзларининг вазифаларини қойиллатиб бажариб қўйишга келганда эса... Хизмат кўрсатиш даражаси ўта паст бўлган ҳолда таърифларнинг бунчалик ўсиб кетишининг сабаби нима экан? Ахир, ҳақ хизматга, унинг сифати, маданияти даражасига яраша белгиланиши керак эмасми? Почта хизмати ходимлари наҳотки «аввал ўзингга боқ, сўнг ноғора қоқ» деган мақолни унутиб қўйишган бўлса?

Беккул ЭГАМҚУЛОВ

«САЛТАНАТ МАТБУОТИ»ДАН МАТБУОТ САЛТАНАТИГА

ДЕМОКРАТИЯ ВА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ

- *«Салтанат матбуоти» нега қулади?*
- *Матбуотни «коллективлаштириш» асоратлари*
- *«Ташвиқот»дан ахборот сари йўл*
- *Ҳақиқатдан қўрқадиган сиёсат қўрқинчилидир*
- *«Тўртинчи ҳокимият» — ҳақиқат ҳокимияти*
- *Виждон ва иймон тақозоси*

«Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси яқиндагина матбуотда эълон қилинди. Айни пайтда вилоятлардаги, пойтахтдаги зиёлилар анжуманларида, қалам аҳлларининг қизғин давраларида у мунозара-ю муҳокамаларга мавзу бўлиб турибди.

Зеро, «тўртинчи ҳокимияти» аталаётган оммавий ахборот воситаларининг мамлакатимизда барпо этилаётган миллий демократик давлатчиликда алоҳида ўрни бор. Ушбу лойиҳа Қонун мақомига кўтарилиб, матбуотимизнинг эркин ва ҳаққоний фаолият юритиши учун ҳуқуқий майдон яратади. Унинг мукаммаллашувидан оммавий ахборот воситалари ходимлари ҳам, уларнинг муштарийлари ҳам, жамият ҳам манфаатдордир.

Албатта, истиқлол шарофати билангина ўз ўрнини топаётган эркин матбуотнинг истиқболини мушоҳада қилаётиб, кечаги кунни — мустамлакадаги салтанат матбуотини эсламоқ, унинг сабоқларини англамоқ, асоратларидан халос бўлмоқ жуда муҳимдир.

Агар менга ҳукумат бўлсину газеталар бўлмасин ёки газеталар бўлсину ҳукумат бўлмасин — бирини танланг дейишса, мен ҳеч иккиланмасдан ҳукумат бўлмаса ҳам газеталар бўлиши керак, деган бўлардим.

Томас ЖЕФЕРСОН
АҚШнинг Президенти.

Баъзан шундай ҳолга дуч келасан, киши. Оммавий ахборот воситалари ходимлари у ёки бу мақолалари чоп этилгани учун тазйиққа учраётганларидан ҳукуматга, давлат раҳбариятига арз қилиб, нолиб қоладилар. Ёки айрим маҳаллий раҳбарлар уларни танқид қилган газета ёки журналнинг «танобини тортиб қўйиш»ни сўраб, юқори давлат ва ҳукумат идораларига қўнғироқ қиладилар. Бу, албатта, барча оммавий ахборот воситаларини ялпи «коллективлаштирган» совет тузумининг асоратидир. Ҳолбуки, демократик жамиятда бундай низоларни суд ҳал қилади.

Мамлакатимиз демократик ҳуқуқий давлат қуриш ғоясига содиқлигини жаҳон олдида эътироф этмоқда ва шу йўлда дадил қадамлар ҳам қўймоқда. Хусусан, Конституцияда сўз эркинлиги ҳуқуқи кафолатланган, цензура ман этилган, Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида», «Ахборот олиш кафолатлари тўғрисида», «Журналистнинг касбга доир фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида» қонунлари қабул қилинган. Шундай экан, сўз эркинлиги учун тазйиққа учраган мухбир учун ҳам, мухбирнинг мақоласи туфайли ўзини ҳақоратланган сезаётган амалдор учун ҳам йўл битта — қонуний ҳуқуқлари ҳимоясини сўраб судга мурожаат қилишдир. Фақат кечаги ўтмишни қўмсаётган, ўз мушоҳадасида оммавий ахборот воситаларининг «юқори»га қарамлигидан келиб чиқаётган кимсаларгина матбуот устидан «юқори»га шикоят қиладилар.

Буёғини сўрасангиз, «оммавий ахборот воситалари» деган иборанинг ўзи ҳам янги замоннинг белгисидир. Матбуот эндигина бошқа демократик давлатлардагидай жаҳоний мезонга бўйилашиб, оммавий ахборот воситасига айланмоқда. Шўро тузумида у «нафақат тарғиботчи, ташвиқотчи, — бу ҳам етмагандай — балким коллектив ташкилотчи» ҳам эди. Лениннинг матбуотга юклаган бу вазифасидан келиб чиққанда, ҳаққоний ахборотни тарқатиш матбуотнинг вазифасига кирмасди. Бу тузум матбуот, ўқувчи ва ҳокимият муносабатларида матбуотга ҳалол ахборот тарқатишни эмас, бошқа юмушни — халқни ҳукумат манфаати учун «ташкиллаштириш»ни юкларди.

Газета демократик жамиятда ахборот воситаси сифатида фақат газетхон олдида масъулдир. Газета қанчалар кўп ахборот берса, газетхонга шунчалар қадрлидир... Шўровий тузумларда эса газета тарғибот қилишга, ташвиқот этишга, аллақандай «буюк иш»ларга ундашга, ташкилотчиликка, уюштиришга даъват этилгандир. Ким учун? Ҳокимият учун! Кимни уюштиришга? Халқни! Газетхон бир анқов сифатида қаралади, у нима қилишини, нимани исташини билмайди, шунинг учун уни тинимсиз уюштириш, ташвиқот қилиш, ташкиллаштириш керак. Халққа ахборот бер, хабар тарқат, унинг ўзи фикрласин, дейиш йўқ, шўровий тарғибот унинг фикрини ҳам тинимсиз «йўналтириши» керак. Қолаверса, унга ҳаддан зиёд кўп ахборот ҳам «зўрлик» қилади.

Бундай коммунистик нуқтаи назар эгаси матбуотни тергаб ҳам қўяди: «Шу нарсани сал юмшоқроқ ёзса ҳам бўларди, халқ кўтаролмайди». Гўё ўқувчининг фикрқозони касал, ҳақиқатни унга оз-оздан чойқошиқда тутиш керак. «Қайта қуриш» даврида Ўзбекистон Комфиркаси Марказий Қўмитаси мафкура котиби каминани чақириб шундай тергагани ҳеч ёдимдан чиқмайди: «Нима қиляпсизлар ўзи?! Гоҳ пахтакор устидан сепилаётган дефолиантлар заҳарли, деб ёзасизлар, гоҳ болаларни мактаб дарсидан олиб, далага солишга қарши бўласизлар, гоҳ ҳарбий хизматдан ўлиб келаётган аскарларга аза очасанлар... Тўғри, ёзганларинг — ҳақиқат, аммо бу кетишда одамларнинг қўли ишга борадими?! Аста-секин этини ўлдириб бориш керак. Халқ бирдан бунча ҳақиқатни кўтаролмайди!».

Бир нарсага ҳайрон бўламан, ўзи бу «халқ уни хоҳлайди», «халқ буни истамайди», «халқ ундан нафратланди», «халқ буни севади», деб айтганлар ўзи халқдан социологик сўровлар, анкеталар ёки референдумлар қилиб, сўраб кўрганмикин? Етмиш йил советларнинг ёлғони зўрлик қилмаган халққа «қайта қуриш»нинг бир-икки йилги рост гапи зўрлик қилибди!

Ёки гоҳо қулоққа шундай гап ҳам чалинади: «Фалон давлат билан халқаро муносабатимиз яхши, шунинг учун бу давлатдан ижобий гапларни ёзинглар, салбий фактлар (факт бўлса-да!) ёзилмасин. Ўша давлат биздан хафа бўлмасин...». Журналист ўз мамлакатини мақтаб туриши баробарида энди бошқа бир давлатни ҳам мақтаб туришга даъват этилмоқда. Демократик жамиятда давлатнинг нуқтаи назарини унинг давлат раҳбари нутқи ёки Ташқи ишлар вазирлиги баёноти ифода этади. Бу мамлакатда тўрт-беш мухбир чиқариб турган газета ёки унга мақола ёзган муаллиф фикри давлатлараро муносабатларга соя солиши соғлом тасаввурга сиғмайди.

Бир куни бир газетада хорижга бориб келган ҳамкасбимизнинг таассуротини ўқиб қолдим. У Лондонда «Би-би-си» мухбирлари билан учрашиб, гаплашиб, улар Ўзбекистонни яхши кўрмайдилар, бирор негатив факт топсалар, дарҳол шов-шув қиладилару, бизнинг ютуқларимизни ёзмайдилар, деган хулосага келади ва бундан ажабланади. Ҳолбуки, хорижий матбуот мақтовни билмайди. Ҳамкасбимизнинг нуқтаи назаридан келиб чиқсак, «Би-би-си» ўз мамлакатини — Англияни ҳам «ёмон кўради», Ватанини алдамчи мақтовга, «ширин» ёлғонга кўмиб, кўпиртирмайди, «аччиқ» ҳақиқатни айтиб, ҳушёр торттиради.

Матбуотни «эҳтиёт бўлиш»га, ўқувчини ҳақиқатдан «асраб-авайлаш»га чақирадиган баъзи маҳаллий амалдорлар ҳали-ҳануз газетхонни, яъни халқни гўдак фаҳмлаб келаётган, эскича фикрлашдан қутулолмаётганлардир. Уларга қарши ўлароқ, Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг фикрига қулоқ беринг: **«Матбуот, ахборот воситалари демократик ривожлашниш учун улкан аҳамиятга эга... Оммавий ахборот воситалари мансабдорларнинг тўрачилиги, коррупция, мустабидлик ва боқимандалик психологияси йўлида мустаҳкам ғов бўлиб, қонунчилик меъёрларини рўёбга чиқариш, ислоҳотларнинг бориши ва инсон ҳуқуқларига риоя этилиши устидан назорат қилишнинг таъсирчан воситаси бўлиб қолиши зарур».*)**

(Каримов И. А. Ҳозирги босқичда демократик ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. — Т.: Ўзбекистон, 1996. — 30—31 бетлар).

Тўғри-да, матбуотнинг эркин фикри нафақат бу фикрни ёзган муаллифга, балким бу фикрдан бебаҳра қолаётган газетхонга ҳам, халқнинг фикрлашидан, онглилигидан манфаатдор бўлган демократик давлатга ҳам, мукаммалашуви, юксалиши керак бўлган мамлакатга ҳам зарар келтиради.

Шўро тузуми матбуотни «дастёр» (Н. С. Хрушчев) деб атарди. Ҳақиқатни сиёсатга «тўғри келмаса», бекитар, «мақсадга мувофиқ» келганда, газеталарнинг биринчи бетларида катта-катта қилиб ёлғонни чоп эттиришдан тоймасди. Ва бу матбуотни фикри ожиз халқнинг «ташвиқотчиси, тарғиботчиси ва коллектив ташкилотчиси» деб билган тоталитар тузум учун табиий эди.

Мустақилликка чиққан, маккор мустамлакачи тоталитаризм исканжасидан қутулган мамлакатлар учун бу шўро тузими қолдирган саволлар сабоқ бўлиши лозим: Ҳамиша ҳам ҳақиқатни ошкора ёзиш мумкинми? Ҳақиқат сиёсатга мос келмай қолса-чи? Сиёсий вазият ёлғонни талаб қилиб турган бўлса-чи?

Жаҳон мамлакатларининг тарихий тажрибаси ва совет тоталитаризмининг тақдири шундан далолат берадики, сиёсат на катта ёлғонга, на-да кичкина макрларга қурилиши мумкин эмас. Ёлғонга қурилган салтанат эртами-кечми муқаррар қулайди.

Ҳақиқат сиёсатга зарар келтириши мумкин эмас. Агар ҳақиқат сиёсатга зарар келтирса, ҳақиқатнинг айби йўқ, ҳақиқатдан чўчийдиган сиёсатнинг ўзи бемордир. Совет салтанати ҳақиқат айтилгани учун қуламади, ёлғонга ва зўравонликка қурилгани учун қулади.

Эркин матбуот сиёсат учун ноқулайдир. Аммо унинг ана шу ноқулайлиги, кутилмаганда ростини ёзиб туриши сиёсатга буюк хизматидир.

Демократик жамиятда ижро этувчи ҳокимият, яъни ҳукумат ишга, ижрога таъзим қилади. Қонун чиқарувчи ҳокимият — демократияга, суд ҳокимияти қонунга таянади. Бу уч ҳокимият бир-бирига назоратчидир, айни пайтда улар «тўртинчи ҳокимият»га — ҳақиқат ҳокимиятига муҳтождир, зеро ҳақиқат йўқ ерда иш ҳам, демократия ҳам, қонун ҳам бўлмайди.

«Тўртинчи ҳокимият» — мухбирларнинг, муҳаррирларнинг ёки демократик институтларнинг ҳокимияти эмас, ҳақиқатнинг ҳокимиятидир. Ҳокимият ҳақиқатга мухолифатда бўлмайди ва бўлмаслиги керак.

Оммавий ахборот воситаларининг иқтисодий эркинлиги унинг ижтимоий-сиёсий эркинлиги билан уйғун бўлмоғи лозим. Матбуотга иқтисодий эркинлик бериш, яъни «ўз аравасини ўзи тортиш»га мажбур этиш баробарида бу «аравага нима юклаш»ни, яъни нима деб ёзишни ҳам унинг ўзига қўйиб бериш лозим. Бинобарин, иқтисодий эркин бўлиш учун газета молиявий бақувват бўлиши даркор, бунинг учун реклама берувчиларга мақбул келиши лозим, бунинг учун унинг ўқувчиси кўп бўлиши керак, бунинг учун эса ҳақиқатни ёзиши шарт. Кўряпсизки, иқтисодий эркинлик сиёсий эркинликни ҳам тақозо этмоқда. Акс ҳолда матбуот иши унчалик бўлмаса-да, пул «кўчириб» ўзини мақтатгувчи «ҳомий» амлакдорлар таъсирига тушиб қолади.

Оммавий ахборот воситаси ходимига ҳеч ким ҳақиқатни ёзиш ёки вақтинча ёлғон ёзиб туриш ваколатини юклай олмайди. Ҳақиқатни ҳокимиятга ҳам, халққа ҳам ёқишга интилмаган ҳолда ёзиш ваколатини журналистнинг виждони ва иймони тақозо этади.

Карим БАҲРИЕВ

БИЗ ШУНДАЙИН ХАЛҚМИЗ...

КУЛИБ-КУЛИБ ЎРГАНАМИЗ, КУЛИБ-КУЛИБ ДАВОЛАЙМИЗ

Самарқанднинг бир чеккасида Қўрғонсоламан деган қишлоқ бор. Қишлоқ халқи содда, беозор, ҳазилкаш. Тўртови бир жойга йиғилса борми, ҳангома бозори қайнайди. Даврадаги қаҳқаҳани эшитиб, уч чақирим наридаги кишининг ичи қизийди. «Яна габроводан олишяпти, шекилли» деб ҳамма ишини ташлайдию, Қўрғонсоламанга қараб кела беради. Кўпчилик бу ерлик қизиқчиларни «габроволиклар» дейишади. Лекин, латифаларини эшитсангиз, габроволикларникидан чандон қизиқроқ!

Бу ерда ҳар давранинг ўз ҳангомаси бор. Ўртада чой айланса, дарров Абдулла чойхўрнинг бир ўтиришида ўн чойнакни бўшатгани гапирилади. Ҳашар ошига тўпланишса, Салим гуппининг кампири балиқни картошкага қўшиб қовуриб, ҳашарчиларни «сийлагани», чойхонада ўтирилса, Обид самоварнинг ўз эшагини аяб, қирқ килолик бидондаги сувни беш чақиримга ўзи орқалаб боргани кулги қилинади. Сувга боришса «кўприк» ҳангомасини эслашади, бозорга чиқишса, «бодринг» воқеасини...

— Шу денг, Чори деҳқон билан Мамат қизиқ ҳар йили деҳқончиликда кимўзар қилишаркан. Мамат қизиқ шумроқ бўлгани учун бу беллашувда кўпинча ютиб чиқаркан. Қайси бир йили иккови бир кунда томорқаларига бодринг экишибди. Эртапишар бодринглар бозорга чиққанида буларники эндигина гулга кирган экан. Чори деҳқон бодринг тусаб Самарқанд бозорига йўл олибди. «Шаҳарга бориб нима қиласан, бизнинг бодрингдан узиб кетавер», — дебди уни йўлда учратиб қолган Мамат қизиқ. «Бу мени йўлдан қолдириб, устимдан кулмоқчи-да!» — деб ўйлабди Чори деҳқон ва сир бой бермасдан дебди: — Қўйсангчи, жўра. Бодрингларинг ҳали гулини тўкмагандир.

— Пуштани тўлдириб пишиб ётибди, ишонмасанг кел, гаров боғлашамиз, — дебди Мамат қизиқ. — Шаҳардан қайтишда уйга кир, сенга ярим челак бодринг узиб бермасам, мендан битта зиёфат-да, жўражон!

Иккалови каттагина бир зиёфатга гаров боғлашиб, ўз йўлларида давом этишибди. Шаҳарга борадиган автобус ўрнидан қўзғалиши биланоқ Мамат қизиқ ўғлининг велосипедига ўтириб, қўшни қишлоқдаги Оқтепа бозорига йўл солибди. Икки кило бодринг харид қилиб уйига қайтибди. Пушта ичига бодрингларни битта-биттадан жойлаб чиқибди, сўнг чорпояда жўрасини кутиб ўтирибди.

Чори деҳқон чорпояда бир пиёла чойни ичиб терлагунча Мамат қизиқ челакни олиб пуштага ўтибди ва жўрасининг кўз олдида бодринг «узиб» чиқибди.

Хуллас, ўша йили ҳам Мамат қизиқ деҳқончиликда ютиб чиқиб, жўрасини бир зиёфатга туширган экан.

...Тўқсон етти ёшли Потма ая шундай дейди:

— Не қаҳатчилик йиллари ўтди. Шундаям Қўрғонсоламанликларнинг ҳеч бири оч қолиб кўчага чиқишмаган, болам. Жуда уста, удабурро халқ, булар.

Мен бунинг сабабини суриштириб, ахийри момонинг ўзидан билиб олдим. Биринчидан, қишлоқда азалдан меҳру оқибат кучли бўлган. Бир-бировларини доимо қўллаб-қувватлаб келганлар. Иккинчидан, ҳаммавақт одамларни ўз ортидан эргаштира оладиган, қадди тик, сўзи кескир оқсоқоллар бўлган бу ерда. Шулардан бири Қози бобо. Асли исми Исматилла эканини ўзи ҳам унутиб юборган бу бобо узоқдан туриб, бир «ўҳ-ҳў» деса борми, товушининг шамолига ўнта эркак ўрнидан туриб кетаркан. Қай уйда қўйди-чиқди бўлса, шу бобонинг бир оғиз сўзи билан тезда аслига қайтаркан. Қишлоқдаги ҳеч бир аёлу эркак шу вақтгача суд идорасига ариза кўтариб бормаган. Судда нима иш қилишади ахир, ўзларининг Қози бобоси бор. Муҳр ҳам шу одамда, ҳукм ҳам. Рўзғорлар тинч, рўзғорлар аҳил, рўзғорлар обод...

Учинчидан, бу ерликлар деҳқончилик илмини пухта билишади. Бир қарича пастга картошка кўмиб, у «нам» тортгунича устида редиска ўстириб, бозорни гуллатадиганлар бор, қишлоқда. Редискалар тамом бўлиши биланоқ картошка тупроқ ёради. Эҳ-ҳе, бир йилнинг ичида томорқасидан уч-тўрт маротаба ҳосил оладиганларни айтиб адоқлаш қийин.

Яна бир ҳангома. Али бригад билан Наби сувчи болаликдан бирга ўсган, тенгқур. Давраларда ёнма-ён ўтиришади. Ўртага таом келса, бир-бирига мулозимат қилади:

— Қани олинг, жўра.

— Йўғ-е, аввал сиз олинг...

Кунларнинг бирида шундай воқеа юз берди. Бригадир тушлик маҳали уч-тўрт оғайниларини ошхонага таклиф этди. Ҳар бирига косаларда иссиққина қайнатма шўрва келтирди. Нимадир бўлиб, шу пайт Наби сувчи ҳам ошхонага кириб қолди. Буларни кўрди. Эркалиги тутиб, жўраси томон одимлади. Лекин, Али бригад уни кўрмаганга олиб, олдидаги косага эгилди. Наби сувчига алам қилди, шартта орқасига қайтди.

Уйига келгач, алами баттар зўрайди. «Хап, санними, жўрангни бир танитиб қўяй» деди ичида. Кенжасини оғайниларининикига югуртирди.

— Бор, Собирни, Ибодни, Шокирни, Толливойни, Боқини чақириб кел!

Ўзи эса велосипедга ўтириб Али бригадникига борди. Жўрасининг аёлига деди:

— Бригадни комиссия босди. Тезда қўйни сўйиб, қайнатма тайёрлаш керак. Али мени шунга жўнатди.!

Қўй сўйилиб, қозонга тушгач, Набивой уйда йиғилишиб ўтирган оғайниларини чақирди. Жўрасининг хонадонида зиёфатни қуюқ қилишди. Оз-оздан ичишди ҳам. Кечқурун бригадир уйига келиб қараса, аҳвол бундай. Сир бой бермади. «Баҳай, меҳмонжонлар, келинглар деди, қўл олишди, чой ичишди, сўнг хўшлашишди. Хайр-хўш қилаётиб ёнидаги Наби сувчига ўқрайиб қаради. Шунда сувчи жўрасининг қулоғига деди:

— Вой, жўражоней, боя пешинда бир коса шўрва оберганингда шунча томоша йўғиди-я!

«...Шодивойнинг олдида чала гапириб, қовун тушириб ўтирманглар, бир сўз билан ақлларингни чархлаб қўяди, у жудаям ҳушёр-а!» дейишади қишлоқликлар. Айтишларича, Шодивой ўзининг ўткир-ўткир гапи билан бўшангроқ кишиларнинг «танобини тортиб» тураркан.

— Намунча уни мақтайверасизлар, — дейди Шодивойнинг ён қўшниси Салим чорва. — Мана мен девормиён қўшниси бўлсам-да, бирор мартаям боплаб кетолгани йўқ. Мен ундан ҳушёрроқман!

Бу гап Шодивойнинг қулоғига етди. Индамади. Пайт пойлади. Ферманинг шундоқ ёнгинасида Полвонариқ бор. Кўприк ўрнига каттагина хода ётқизилган. Салим ферма ҳар куни шу ходадан ўтиб, ишга қатнайди. Бир куни у кечқурун ишини тамомлаб уйига қайтаётса Полвонариқ бўйида қўшниси Шодивой чайқалиб турибди.

— Ие, қўшни, кайф таранг-ку, қаердан келаётибсиз?

— Зиёфатдан келаяпман, — депти Шодивой. — Маст бўлсамам ўзим уйимга етволаман. Сиз йўлингиздан қолманг-а...

Салим ферма унамабди. Ахир маст одамга ишониб бўладими, тағин яккачўпдан ўтаман деб, сувга шалоплаб... Худо асрасин! Қўшничилик шундай пайтда билинади. Сўнг у Шодивойнинг ёнига бориб уни орқалаб кўтарибди. Бир амаллаб ходадан ўтиб, жўрасининг уйига бурилибди. Етгунича бўлари бўлибди, баданидан тер қуйилибди. Шодивойни дарвозасидан киргизиб, ортига бурилиши биланоқ ортидан кулги эшитилибди. Қараса, Шодивой. Маст эмас, тетик.

— Шунча жойдан мени кўтариб келдингиз-а, қўшни. Ўзиям жа кучли экансиз-де, — дебди Шодивой ва яна шарақлаб кулиб юборибди.

Салим ферма чурқ этмабди. Лекин ичида зил кетибди. «Мендай одамни боплади-я, азамат!» — деб уни янибди.

Қўрғонсоламаннинг яна бир донишманди бор. Алимқул муаллим.

Гапга чечан, жонкуяр. У қишлоқликлар ҳақида гапира туриб, шундай дейди:

— Бизнинг юрагимизда бир денгиз. Тубида жавоҳирлари борки, териб адо қилиш қийин. Аждодларимиздан бизга қолган бу мерос авлодларимизгаям етиб ортади. Бу бойликларни бир-биримизга керагича улашаверамиз. Кулдириб даволаймиз, кула-кула даволанамиз. Насиҳатга ўрин йўқ, кулдириб ўргатамиз. Кулиб-кулиб ўрганамиз. Бу ажабтовур феълимиз ўзимиз билан бирга туғилиб, ўзимиз билан бирга кетади.

Биз азалдан шундайин халқмиз.

Гулчеҳра ЖАМИЛОВА

Шахсий фикр

ЖАЗОНИНГ «ОЛИЙ»СИ... БЎЛАДИМИ?

Ҳар бир сўзни ўз ўрнида қўллаган маъқул. Таассуфки, «тилимизга ўрнашиб қолган» деган важ-карсонлар билан пойинтар-сойинтар гаплар, иборалар ҳамон газеталарда ёритилмоқда. Масалан, ашаддий жиноятчига нисбатан қўлланиладиган «ўлим жазоси» тушунчаси газеталарда **«олий жазога ҳукм қилинди»** деб ёзилаётир. Ахир, жазонинг ҳам «олий»си бўларканми?

Олий сўзи мазмун-моҳиятига кўра нақадар ажойиб, юксак, тоза маъноларни англатади. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» китобида бу сўзга кенг ўрин берилган.

Олий туйғулар...
Олий Мажлис...
Олий даражадаги учрашув...
Олий ўқув юрти, олий маълумот...
Олий мақсад. Олий нав... Олий мукофот...

Энди келиб-келиб, бир ашаддий жиноятчига нисбатан «олий» деган сўз [illegible] эмасми? Олиймас жазо қанақа бўлади ўзи? ... Тўғри, жазо турлари кўп. Жиноятига қараб суд ҳайъати ўз ҳукмини чиқараверади. Бироқ, сўнгги жазо — ўлим жазосини «энг олий» ёхуд «энг юксак» деб таърифлаш мантиқан тўғри эмас.

Ўтмишда ҳам ўлим жазоси қўлланилган. «Букрини гўр тузатар» деганларидек, тузалмас жиноятчидан тарихда ҳам «дорга осиб» ё бошини танидан жудо этиб қутулганлар. Доно, ақли расо бобокалонларимиз ҳам шунақа жиноятчиларга «олий» сўзини ҳайф билган бўлсалар ажабмас...

Бу беўхшов ибора қаердан келганини кўпчилик яхши билади, албатта. Шўро тузуми даврида бундай гаплар ўрис тилидан кўр-кўрона таржима қилингани сир эмас.

Худди шу йўсинда **«олий суд»** ҳам унчалик мантиқан қовушмаган ибора бўлган.

Ахир, «олиймас суд» дейиш ғирт мантиқсизлик-ку. **Туман суди, вилоят суди, республика суди** бўлиши мумкин, албатта. Инсон тақдири, қисматини ҳал этувчи бу идорани — **«Одил суд,** деб аташ ҳам мумкиндир. Бироқ олий суд ибораси унинг ёнида қандайдир «олиймас суд» ҳам мавжуддек таассурот қолдиради кишида.

Агар республика судини «олий суд» дейиш жоиз бўлса, унда республика прокуратурасини ҳам «олий прокуратура» дейиш ўринли бўлар?..

Ўрисларда «Верховний суд» дейилса ўзига ярашадир. Айнан таржима қилиб айтишимиз шартми?.. Ўтмишда аждодларимизнинг ҳам давлат миқёсидаги суд идоралари бўлган-ку. Аммо, улар қози деган сўзни таржима қилиб олмаганлар.

Ўлим жазоси — ўз номи билан «ўлим жазоси» деб ёзилиши керак! Унга «олий» деб ё бошқача сифат берилишига ҳожат йўқ.

Тўлқин ЭШБЕК,
журналист

Хиром айлар рақкосалар.

Ўзбек алломалари ҳақида ҳикоялар

ИЛМ ЎЛИМДАН КУЧЛИ

Ўзбекистон халқининг қадимдан таълим ва илм-фанга меҳр қўйганини биламан.

Мамлакатингиз алгебра фанининг ватани ҳисобланади. Шу нарса аниқки, олам сиз эга бўлган билимлар туфайли анчагина олға силжиган...

Ҳиллари КЛИНТОН

Ўзбекистондан биринчи бўлиб чиққан фан доктори, Республикамиз Фанлар академиясининг биринчи президенти, илм ва маърифат ривожининг ташкилотчиларидан ва жонкуярларидан бири академик Тошмуҳаммад Қори-Ниёзий эди.

I. УСТОЗ

ДАСТЛАБКИ ТААССУРОТ. 1937 йили биз Ўрта Осиё давлат университетининг (ҳозирги ТошДУ) физика-математика факултетига студент бўлиб қабул қилиндик. Августнинг охирларида физмат коридорида ўқиш жадвали осилди. Дарров ёзиб олдик. Биринчи лекция: **«Математик анализ — проф. Т. Қори-Ниёзий»** деб ёзилган эди. Мен жадвалга қараб ўйланиб қолдим. Мактабда ўқиб юрганимизда ҳам бу ном бизга машҳур эди. Наҳотки, шундай улуғ зотдан дарс олишга мушарраф бўлсак...

У кишининг лекциясининг ўрнига шу фандан амалий машғулот (масалалар ечиш) дарсини олиб борувчи ассистент Т. Саримсоқов кирдилар. У киши: Қори ака икки ҳафтадан кейин келадилар, дедилар. (Кейин маълум бўлишича, атоқли профессорнинг вазни 48 килограммга тушиб қолганини эшитиб, Акмал Икромов у кишини чақиртирган ва «Сиз ҳали жуда керакли одамсиз» деб мажбур қилиб курортга юборган экан).

Дарҳақиқат, дам олишдан қайтгач, Қори ака лекция ўқигани кирдилар. Адл гавдали. Ўзларини тутишларида устозларга хос самимийлик, улуғлик ва камтарлик. Кийимлари оддий, лекин унда биронта гард йўқ, ғижим йўқ. Силлиқ қилиб таралган соч. Бирон тола соч йўққи, нотўғри турган бўлсин. Бўрни эпчил ушлаш. Латтани саранжом ишлатиш. Формулаларни ўта равон ва тартибли ёзиш. Жумлани ташкил этувчи сўзларни жой-жойида ишлатиш. Товушнинг ёқимли оҳанги. Аудиторияни буткул ром қилиш...

Хуллас, ҳақиқий ўқитувчи, том маъноси билан домла, юксак даражадаги устоз эканликларини биз дарҳол ҳис этдик. Мана, олтмиш йил ўтибдики, домла Қори-Ниёзий ҳақида ҳануз шу фикрдаман.

БИРИНЧИ ФАН ДОКТОРИ. 1939 йил Қори ака физика-математика фанлари доктори деган илмий даражани олиш учун диссертация ёқладилар. Унгача ўзбеклардан ҳеч ким фан доктори бўлмаган. Расмий оппонентлар: физика-математика фанлари доктори В. Романовский, профессор А. Боровков ва физика-математика фанлари номзоди Т. Саримсоқов. Ҳа, фан номзоди, чунки бошқа фан доктори йўқ эди. Т. Саримсоқов 1942 йилда фан доктори бўлди. Қори ака диссертациясининг номи: «Дифференциал тенгламалар». Мен ушбу диссертация ҳимоясида иштирок этганимдан ҳануз хурсанд бўлиб қўяман. Расмий ва норасмий оппонентлар бу диссертация матни шу соҳадаги бошқа ишлардан ижодий фарқ қилиши ҳақида ўз фикрларини айтдилар. Ҳимоя юқори савияда ўтди.

Биринчи фан докторининг пайдо бўлиши илм ва маданиятимизда сезиларли воқеа бўлган эди, ҳозир (1997 йилда) Республикамизда икки минг саккиз юз фан доктори бор.

ШУНДАЙ ШОГИРДЛАРГА ЭГА БЎЛГАН КИМ БОР. Республикамизнинг энг атоқли ва машҳур олимларидан Ҳ. А. Раҳматуллин, М. Т. Ўрозбоев, С. В. Стародубцев, С. Ҳ. Сирожиддинов, С. А. Азимов, И. С. Аржаних, В. Қ. Қобулов физика-математика фанларининг турли соҳаларига салмоқли ҳисса қўшганлар. Уларнинг ҳаммаси олдинма-кейин Қори-Ниёзийда ўқишган. Қўқон мактабларида Қори-Ниёзийдан таълим олганлар орасидан анчагина олимлар, ёзувчилар чиққан. Масалан, ёзувчи Абдулла Қаҳҳор, академик Теша Зоҳидов, профессор Раҳим Отажонов, жамоат арбоби Фахриддин Шамсиддинов.

— Олий математикадан биринчи домла Қори-Ниёзийдир, — деб кўп гапирар эдилар Москва давлат университети механика-математика факултети тўлқинлар динамикаси кафедрасининг мудири, академик Ҳалил Аҳмедович Раҳматуллин.

— Интеграл белгисини ёзишни бизга биринчи марта Қори-Ниёзий ўргатган, — дер эди машҳур математик Иван Семёнович Аржаних.

Профессор Т. Н. Қори-Ниёзийнинг:

— Балли, аналитик геометриядан сизларга «5» — деб студентлардан Саъди Сирожиддинов, Восил Қобулов ва Масъуда Султонова (кейинчалик САГУ доценти)ларга меҳр билан қараб турганлигига ушбу сатрлар муаллифи шоҳид.

Қори-Ниёзийнинг юқорида номи кўрсатилган шогирдларидан ҳар бири кейин ўзлари катта устоз бўлиб, илмий мактабларини яратдилар.

ЎТКИР МУНОЗАРАЧИ. Киши хоҳлайдими, йўқми, мунозаралар бўлиб туради. Гоҳо қизғин. Мен шундай бир илмий мунозаранинг шоҳидиман. Бир доцентнинг хаёлига, Улуғбек подшоҳ бўлган-ку, ўз шахсидан фойдаланмаганмикан, деган фикр келиб қолган бўлса керак, томдан тараша тушгандек, Улуғбекнинг илмий мактабига ҳужум қилиб қолди. Шу фикрдан манфаатдор бошқа баъзи олимлар ҳам доцентнинг ёнини ола бошлашди.

Ватанимиз илмий меросини ўрганиш соҳасида қилинаётган ажойиб ишлар ичига тушиб қолган бундай бемаъни қарашга зарба бериш лозим эди. Лекин бу осон иш бўлмади. Ниҳоят, Қори ака аралашганларидан кейин иш охиригача етказилди. У кишининг «Улуғбек ва Савой Сингҳ» мақоласи Москвада босилиши фанимиз тарихини бузиб кўрсатувчиларга берилган жиддий зарба бўлди.

ҲА, «УЛУҒБЕК»МИ? Фан тарихи Жаҳон Академиясининг вице-президенти профессор А. Т. Григоряннинг айтишича, Академиянинг мажлисларида (Парижда) Қори-Ниёзий ҳақида гап кетганда: «ҳа, Улуғбекми?» деб қўйишар экан. Варшавада бўлиб ўтган фан тарихи конгрессида Григорян Қори-Ниёзийни олимларга: «Мана, Улуғбек», деб таништирса, улар: «О..., демак — Қори-Ниёзий», деб кўришишган.

Америка Қўшма Штатлари университетларидан бирида ишловчи профессор Дерек Прайс ўзининг таниши — Ростов университетининг профессори М. М. Карповга хат ёзиб, Қори-Ниёзийнинг «Улуғбекнинг астрономик мактаби» номли китобини юборишни жуда ўтиниб сўрайди. Карпов Ростов ва Москванинг ҳатто букинистик магазинларида ҳам бу китоб қолмаганлигини ушбу сатрлар муаллифига айтди. Карпов билан Прайс, одатда, бир китобга бир китоб юбориб, китоб алмаштириб юрар эканлар. Бу гал Прайс хатида ёзилган: «Қори-Ниёзийнинг бир китобига мен тўрт китоб юбораман»...

Мен 1975 йилда Покистонда бўлиб ўтган Жаҳон математик фанлар конгрессида иштирок этганимда профессор Д. Прайс билан учрашиб, сўрадим: «Қори-Ниёзий китобини олдингизми?» У киши: «Олдим». «Профессор Карповга бу китобни мен топиб берган эдим» — деган эдим, мендан жуда миннатдор бўлди.

БОШҚА КИМ БОР ЭДИ? 1940 йили янги алфавитга ўтиш ҳақида Қори-Ниёзий маъруза қилдилар. Республиканинг казо-казо ёзувчилари, олимлари, давлат арбоблари ҳеч қандай норозилик аломатларини билдиришмади. Мен эса, Қори-Ниёзий математикадан бошқа соҳаларни, масалан, тилшуносликни яхши билар эканлар, деган хулосага келган эдим.

1941 йили уруш бошланган кунлари Самарқандда Гўри Амир мақбарасини очиш комиссиясининг раиси қилиб Қори-Ниёзий тайинланган. Ўша замон сиёсатини бажарадиган киши ниҳоятда обрўли шахс бўлишлигини Москва эътиборга олган, албатта. Қори аканинг розилиғини, хоҳишини сўрашган эмас. Бу — партиявий топшириқ, дейишган холос. Амир Темур, Шоҳрух ва Улуғбек жасадлари гўрдан кўтарилганда Қори-Ниёзий билан ёнма-ён турган, ҳеч ким масалан, Садриддин Айний ҳам бажарилаётган ишга норозилик билдирмаган.

Бу воқеалардан чорак аср ўтганидан кейин Қори ака билан ўзаро самимий суҳбатимизда мен ўша икки масалани ётиғи билан кўтардим. Қори ака айтдилар: рус алфавитига ўтиш масаласи ҳам, Амир Темур жасадини текшириш масаласи ҳам Масковда ҳал қилинган, менинг бу ишларга бош қўшишим тасодифан бўлган, бинобарин мен бўлмасам, бошқа кимдир бўлур эди.

ЮНУС РАЖАБИЙ — КАТТА ОЛИМ, дедилар Қори ака Фанлар академиясига сайлов арафасида. Яна қўшиб қўйдилар: сайлов жараёнида қарши чиқадиганлар бўлса, астойдил курашаман. Мен сўрадим: у киши ашулачи, олим эмаску. Қори ака: илм деганда фақат математикани ёки шунга ўхшаган фанларни тушуниш керак эмасда. Ваҳоланки, мусиқавий ритмлар ҳам ҳисоб-китобли. Дарвоқе, музиканинг математик асосларини Форобий яратганку. Ахир ўйлаб кўринг, Юнус Ражабий ёзган, яратган 6 жилдли асар мусиқавий қонуниятлар тартиботидир. Бу эса илмдир, уни фақат Юнус Ражабий кашф этди. Бу ҳақда гапирар эканмиз, шуни таъкидламоқ кераккки, Юнус Ражабий асарлари ашуланинг ўзи эмас, балки мусиқа ҳақида, бинобарин, физиопсихологик, руҳий фикрлаш оламидир.

Қори-Ниёзий талабалар даврасида. 1967 йил

С. Маҳкамов сурати

ГАЗЕТАЛАРНИ ЎҚИШНИ ЯХШИ КЎРАР ЭДИЛАР, ЛЕКИН ЁҚМАГАН МАҚОЛАЛАР ҒАЗАБГА КЕЛТИРАРДИ. Баъзан ҳовурдан тушиш мақсадидами, менга телефон қилиб қолар эдилар. Бу ҳақда иккита мисол келтираман.

БИРИНЧИСИ. Рўзномада вилоят институтларидан бирининг ректори бир мақола билан чиқди. Унда ректор институт профессор-ўқитувчилари илмий тадқиқот ишларининг якуни ҳақида сўз юритиб, «Палончи физика муаллимимиз Нютон қонунларини ўз тадқиқотлари билан рад этди», дейилган. Буни ўқиб, ректор филолог эмас, физик бўлганида бундай ёзмас эди, деб ҳайрон бўлиб ўтирган эдим, телефон жиринглаб қолди. Трубкани олсам Қори-Ниёзий: Ўқидингизми? Мен дарҳол тушундим ва жавоб бердим: Эйнштейн ҳам рад қила олмаган эди, фақат масса ниҳоятда кичик ва тезлик ёруғлик тезлигига яқин бўлган ҳолдагина ҳодиса Нютон қонунлари доирасидан чиқиб кетишини уқтирган эди, холос. Қори ака: ахир, илмдан шунчалик бехабар бўладими ректор?

ИККИНЧИСИ. Маълум вақтдан кейин яна қўнғироқ. Қори ака: нега, файласуфлар миқ этмасликлари керак? Қаранг, «Қизил Ўзбекистон»нинг бугунги сонида палончи геолог олим ёзибди: «қуёш активлиги одамларнинг мия фаолиятига салбий таъсир этиши ҳаммага маълум. Бизнинг тадқиқотларимиз кўрсатдики, деярли ҳар 12 йилда қайтариладиган Қуёш активлиги пайтида ер ости сувларининг хуруж қилиши содир бўлади. Бу пайтда ҳатто ижтимоий воқеалар ҳам активлашиб кетади, масалан, 1905, 1917, 1929, 1941 йиллар». Ахир, ижтимоий ҳаёт физика қонунларига бўйсунмайди-ку?

Шуниси қизиқки, геологнинг шу мақоласи ва Қори-Ниёзийнинг ғазабини 10—15 йил ўтгандан кейин шу мақола чиққан вақтдаги муҳарририга ҳикоя қилиб берсам (бошқа рўзномада, деб), у: ажабо, ўша рўзноманинг муҳаррирриям саводсиз экан-да? — деб ҳайратланди.

II. ДУРДОНА КИТОБЛАР

Академик Т. Н. Қори-Ниёзий умрининг охирларида 8 жилддан иборат танланган асарларини нашр этдилар, «Фан» нашриётида 1967—1970 йилларда.

Танланган асарларнинг **биринчи жилди** аналитик геометрия ҳақида. Бу — олий ўқув юртлари учун шу соҳада ўзбек тилида 30-йиллар бошида ёзилган биринчи оригинал дарслик бўлиб, энди танланган асарларга тўлдирилган ҳолда киритилган. Асар устознинг қирқ йиллик педагогик фаолияти тажрибалари асосида ёзилган. Китоб дунёга келганидан буён студентларнинг бир қанча авлодига хизмат қилди, ёш математиклар фикрларининг такомиллашишида муҳим қурол бўлди. Йиллар оша асар фан ва техниканинг янги ютуқлари, ўсган талаблар асосида мукаммаллаштирилди. Китобнинг бу тўртинчи нашридан университет ва пединститутларининг математика ва физика факултетлари студентлари тўла фойдалана оладилар, Муаллиф асар мундарижасини шу даражада моҳирлик билан тузганки, уни ҳар қандай олий ўқув юртига, жумладан техника олий ўқув юртларига бемалол татбиқ қилиш мумкин. Академик Т. Қори-Ниёзийнинг услуби ва методик моҳирлиги, айниқса, шу асарда равшан кўринади, ғоят даражада мураккаб математик тушунчалар жуда содда ва тушунарли қилиб берилган. Ёш математиклар ва математикага қизиқувчилар бу китобни математик роман сифатида ўқишларига аминмиз.

Иккинчи ва учинчи жилдларда асосий математик анализ курси баён этилган. Муаллиф айтишича: «Математиканинг асосида ҳаётнинг чексиз кўп тажрибалари билан синалган оддий тушунчалар туради. Булар устида олиб борилган ижодий меҳнат туфайли у ривожланиб келмоқда, яъни математиканинг ўсиши, ривожланиши доимо давом этиб боради ва унинг ҳозирги ҳолати эса минглаб йиллар мобайнида олиб борилган ғоят катта жамоа меҳнатининг ижодий самарасидан иборат». Қори ака бу асарларида лимит, ҳосила, дифференциал, дифференциал ҳисобнинг геометрияга татбиқи ҳақида атрофлича фикр юритадилар. Дифференциаллаш билан интеграллаш бир-бирини тўлдирувчи зиддий жараёнлар эканлиги, ҳаётдаги ва техникадаги кўп амалий масалаларни ечишда улар катта восита эканлиги ҳақида тушунтиришлар олиб борилади.

Аниқ ва аниқмас интеграллар, ўзгарувчиларни алмаштириш, чексиз қаторлар назарияси, сиртлар назарияси, нисбий максимум ва минимум — буларнинг ҳаммаси фикрлашни чуқурлаштириш ва кенгайтириш имкониятини ҳосил қилади.

Математиканинг бу мумтоз соҳасини баён этишда муаллиф моҳирона ижод қилган.

Докторлик диссертацияси асосида ёзилган дифференциал тенгламалар ҳақидаги китоб **тўртинчи жилдни** ташкил қилади. Асарда, жумладан, Бернулли, Бессел, Бул, Гурса, Клеро, Коши, Лагранж, Лежандр, Лиувил, Шарпи, Эйлер, Якоби тенгламалари ва усуллари таҳлил қилинган. Дифференциал тенгламалар бошқа тенгламаларининг, бинобарин, кўпгина назарий-техник фанларнинг замини эканлиги батафсил изоҳланади.

Бешинчи жилдда республикамизда маданият ва фан ривожланиши бир бутун ҳолда баён этилган. Бу эса алоҳида аҳамиятга эга. Гап шундаки, баъзи кишилар назарида илм билан санъат бир бутун ҳолда намоён бўлмайди. Китобни ўқиш жараёнида муаллиф фан билан санъатнинг узвий иттифоқига даъват этаётганини сезамиз. Математика ва музиқа, физика ва лирика, табиий фанлар ва кино, драматургия ва театр — буларнинг ҳаммаси китобда бир қаторда жойлашган.

Улуғбекнинг илмий меросига бағишланган асар **олтинчи жилдга** киритилган. Улуғбекнинг илмий ижоди, жаҳон астрономиясига қўшган ҳиссаси Оврўпода ўн еттинчи асрдан бери маълум. Унинг «Зиж»и (астрономик жадвалларига бағишланган асосий китоби) француз тилига таржима қилинган, у ҳақда шарҳлар ёзилган. Полшада гравюралар ишланган. Рус тилида ҳам анчагина асарлар ёзилган. Лекин, Улуғбек ҳақида астрономик, математик ва ижтимоий таҳлилни, махсус китобни Қори-Ниёзий ёзган. Унинг бу ҳақдаги «Улуғбекнинг астрономия мактаби» асари 1950 йили рус тилида Москвада нашр этилди (ўзбек тилидаги — «Улуғбек ва унинг илмий мероси» китоби ушбу сатрлар муаллифи таржимасида 1971 йили Тошкентда босилиб чиққан).

Улуғбекнинг илмий мероси жаҳон фани тарихи кўламида ёзилган. Асар гарчи жиддий илмий бўлса ҳам, лекин содда, тушунарли, ҳаммабоп қилиб ёзилган. Китоб форс тилидаги қўлёзмалар, француз ва бошқа тиллардаги китоблар асосида тадқиқ ва таҳлил этилган.

Муаллифнинг хизматларидан бири шундан иборатки, у мураккаб қўл-ёзмалардаги фикрларни ҳозирги замон математика тилида ифодалаган. Шуни ҳам айтиш керакки, 1994 йили Тошкентда рус тилида нашр этилган Улуғбек «Зиж»и ва унинг шарҳи фан тарихида катта воқеа бўлиб, Қори-Ниёзий бошлаган ишнинг давомидир.

Т.Қори-Ниёзий китобида Темурийлар даврида Самарқанд қандай бўлган, Улуғбекнинг ҳоким сифатида олиб борган ишлари ва шу каби бошқа масалалар ҳам муаллифнинг эътиборидан четда қолган эмас.

Улуғбек қора гуруҳлар томонидан ўлдирилганидан кейин унинг жасади саккиз йил кам беш аср Гўри Амирда ётди. Унинг жасадини, қилич билан кесилган гарданини биринчилар қатори ушбу китоб муаллифи кўрди. Китобда экспедициянинг иши қизиқарли ҳикоя қилинади.

Хотиралар ҳақида тафаккур **еттинчи жилдда** берилган. Бу асар аслида 1964 ва 1966 йилларда ўзбек тилида босилиб чиққан «Ҳаёт мактаби»нинг рус тилидаги вариантидир. Лекин асл таржимаси эмас. Гап шундаки Т. Қори-Ниёзий бу асарни ҳам ўзбек тилида, ҳам рус тилида ёзган. Таржима бўлмагач, уларнинг бир-биридан фарқ қилиши табиийдир. Бу китоб — нуроний олимнинг хотиралари. Муаллиф республикамизда XX асрда маориф, фан, ижтимоий ҳаёт соҳасида ўзи кўрган, билган, иштирок этган воқеалар, ватанда ва чет элларда бўлиб ўтган илмий анжуманлар, учрашувлар ҳақида ўз хотираларини тарихий услуб билангина эмас, мантиқий умумлаштириш йўли билан ҳам ҳикоя қилган.

Саккизинчи жилдга муаллифнинг «Ҳаёт мактаби» китоби кирган. Бу асар тўлдирилган 3-нашрдир. Қори-Ниёзий сўз бошида айтадилар: «Каминанинг «Ҳаёт мактаби» тафаккур соатларида ёзилган.

Ҳолбуки, тафаккур муҳити чексиз бўлиб, ҳақиқат гавҳари муҳитнинг остида бўлади. Камтарин асарнинг бу учинчи босмасида содир бўлган янгиликлар эса зикр этилган муҳитда давом этган изланишнинг натижасидан иборатдир.»

Қори аканинг сўнгги, умрининг охиридаги сўзи:

Хулоса шул эрур дўстлар: ҳаёт ғоят
мураккабдир,
Якуни бизга боғлиқдир: саодат
ё ҳалокат, ё фалокатдир.

Баёноти ҳаётда бу қалам балки
адашгандир,
Тасалло шундадирки, у ғаразсиз
ҳам юракдандир.

III. ФАРҒОНА САЁҲАТИДАГИ САБОҚЛАР

1967 йили сентябр ойида Қори-Ниёзийнинг 70 йиллик юбилейи Тошкентда ўтди. Декабр ойида Фарғона водийсида бу юбилей давом этди. Қори ака у ерга мени олиб бордилар. Аввало асримизнинг биринчи чорагида Фарғона ва Қўқон шаҳарларидаги дастлабки мактабларнинг ташкилотчиси, раҳбари ва ўқитувчиси бўлганлар, Қори ака. Мана шу Қўқон мактабини биринчи битириб чиққан «ўн уч қалдирғоч»нинг бири Фахриддин-ака бўлганлар.

Фарғона, Қўқон ва Андижон шаҳарларида бир ҳафта сермазмун ўтди. Шунча вақт буюк аллома билан бирга ўзаро суҳбатда бўлиш — менинг учун бахтли дамлардир. Шу билан бирга кўп сабоқ олдим. Улардан баъзиларини қисқача гапириб ўтаман.

1) «Мен бир кунда уч жойда сўзга чиқсам, бир хилда гапирмайман», дедилар Қори ака биринчи куни кечқурун меҳмонхонада. Бу гап менга тегишли бўлиши керак деб дарров тушундим. Дарҳақиқат, Фарғонада биринчи кун уч марта учрашув бўлди. Ҳар гал, одатда, йиғилиш раиси, масалан, институт ректори, мажлис Қори-Ниёзий юбилейига бағишланганлиги ҳақида гапиради, кейинг, Қори-Ниёзийнинг ҳаёти, илмий, ижтимоий-педагогик фаолияти ҳақида менга сўз берилади, сўнгра табриклар айтилади ва, ниҳоят, Қори аканинг ўзлари нутқ сўзлайдилар, йиғилганларга ташаккур билдирадилар. Мен мундоқ қарасам, Қори ака биринчи куни уч марта бир хилда нутқ сўзламаганлигимни сездим. Эртасидан бошлаб бундай иш қилмасликка аҳд қилдим. Буни учун ҳар куни ўқидан олдин эртага уч жойда бир-биридан фарқ қиладиган уч хил маъруза қилишга тайёргарлик қиладиган бўлдим. Шундай қилиб Қори ака ҳақида, Қори ака иштирокида 20 та бир-бирига ўхшамайдиган маъруза қилдим. Қори акадан олган бу сабоғим мана 30 йилдирки, аспирантларга, олдин йиғилганларга қараб қўяман, агар қачондир илгари менинг маърузамни эшитган одам ўтирган бўлса, шу одам «домла яна ўша гапларни қайтардилар» демаслиги учун бошқача гапиришга ҳаракат қиламан.

2) «Эрталаб шу куннинг иш ва гапириш режасини тузаман», дедилар Қори ака. Яна қўшиб қўйдилар: соат 6 да уйғонаман, 7 гача бир соат ўрнимдан турмасдан ўйлайман, сўнгра тураман. Ҳаётий тажрибаси бой алломанинг бу сўзларини эшитар эканман, бир нарса эсимга тушди: Ўтган йили Фанлар академияси жамоат ташкилотларидан бирининг мажлисида Қори акани раис қилиб тайинлашганда, мен бу тасодифан юклатилган вазифани аввало қандай қабул қилар эканлар, кейин уни қандай бажараркинлар, деб ўйлай бошлаган эдим.

Йўқ, менинг бу гумонларим бекорга чиқди: Қори ака бу таклифни малолсиз қабул қилдилар ва бошдан охиригача мантиқан пишиқ раислик қилган эдилар.

Мана шу нарса ҳозир, Фарғонада эсимга тушди-да, демак, бултур ўша куни шу мажлисга раис қилиб сайлашса.

Мен хавотир ола бошладим. Бирор воқеа рўй берган бўлса, дарров Фахриддин акага телефон қилишим керак, деб ўйлаб ҳам қўйдим. Соат 8 бўлди. Ваҳимага тушдим. Ўрнимдан турдим, Қори ака хонаси эшигига яқинлашганимда, у киши хонадан чиқиб қолдилар. Мен: ассалом алайкум, яхши ётиб турдингизми, деган саволимнинг маъносини дарров тушиндилар-да, «соат 7 да турмоқчи бўлдим, лекин тузган иш режам ўзимга ёқмай қолди ва яна бир соат бугунги нутқларимни бошқатдан режалаштирдим», дедилар.

3) «Қайси диндамиз» деб саволга савол билан жавоб бердилар Қори ака. Гап шундаки, Қўқон раҳбарлари Нодирабегим мақбараси бошқатдан таъмирланганлиги ҳақида айтишган эди, Қори ака у ерга зиёрат қилиш учун бориш иштиёқини билдирдилар. 7-8 киши бордик. У ерга етиб тўхташимиз билан, ҳамма маълум бир вақт сукут сақлади, ва олдинма-кейин бош кийимини қўлига олди. Мундоқ қарасам, фақат Қори ака шляпани олмабдилар.

Кечқурун ётиғи билан сўрадим Қори акадан: сукунатда ҳамма бошяланг бўлди. Сиз?... У киши: бундай маросимларда бошни яланғочлаш — христиан динига мансуб. Биз, ахир, қайси диндамиз?

5) Қори Ниёзий — Тиллабоев масаласи. Андижонда учрашувлар тугагач, кечқурун бизни бир колхозга олиб боришди. Колхоз раиси Меҳнат Қаҳрамони Абдусамат Тиллабоев Қори акани жуда яхши мулозамат билан кутиб олди. Улар 1966 йили Болгарияга юборилган бирга делегацияда бўлишган экан. Ўша хақдаги эсдаликлардан бошлашди гапни. Суҳбат кейин пахтага ўтди. Қори ака бир масала билан қизиқишларини айтдилар: юқори ҳосил олиш учун бир уяга нечта уруғ қадаш керак: биттами, иккитами, жой бўш қолади, ёки 3-4 ташланса, уни яганалаш керак. Қайси бири маъқул? Икковлари ҳисоб-китоб қилиб кетишди. Кейин пахта математикаси масаласини янада чуқурроқ тадқиқ этиб, илмий тажриба олиб бориш керак, деган натижага келишди. Бунга 30 йил бўлди. Ҳозир Қори-Ниёзий — Тиллабоевнинг бу масаласи ечилдимикан?

6) «Йўқ, бу меҳмондорчиликка кирмайди», дедилар Қори ака Андижон аэропортида кузатиб қўювчи бир ўқитувчига. Бу гапнинг тарихи шундай: Андижондан Тошкентга қайтишимизда бизга айтилдики, буюртма авиабилетлар аэропортда олинади. Кассага яқинлашаётганимизда кузатувчилардан бири пул тўламоқчи бўлди. Қори ака менга айтдилар: билетларни олиб бориб топширганимизда Академия ҳисоб-китоб қилиб пулини бизга беради, шунинг учун пулини ўзимиз беришимиз керак, мана 10 сўм (у вақтда авиабилет 10 сўм эди), ўзингизникини ўзингиз тўлайсиз, бизнинг билетларимизга улар пул тўламасликлари керак, чунки бу иш меҳмондорчиликка кирмайди. Мен у кузатувчига 20 сўм бераман, у олмайди.Ҳеч олмайди. Қори ака айтдилар: бўлмаса самолётга чиқмаймиз. Шундан кейин, кузатувчи мажбуран олди авиабилет харажатини.

БУ ҲАМ САБОҚ ЭМАСМИ?

1970 йили 17 мартда Москавадан Тошкентга телефон қилсам, уйдагилар айтишди: мана телевизорда кўрсатишяпти — Қори ака вафот этибдилар. Бундай хабарни кутмаган эдим. Кечаси кўп ўйладим.

Қори-Ниёзийнинг бир гаплари эсимга тушиб кетди. У киши бундан бир-икки йил илгари ўзаро суҳбатларимизда «мен ўлимдан қўрқмайман, лекин мўлжаллаган ишларимни охиригача етказа олармиканман, шундан қўрқаман», деб икки-уч марта гапирган эдилар. Шу гапларини эслаб, яна бир нарса хаёлимдан ўтди. Бундан 2-3 кун илгари Қори ака «Фан» нашриётида чиқаётган асарларининг охирги, 8-жилдининг охирги варақлари корректурасини ўқиётганларини айтган эдилар. Қори аканинг бу икки гапини эслаб, шундай натижага келдим: демак, у киши мўлжаллаган иш режаларини бажариб оламдан ўтибдилар-да, яъни беармон кетибдилар-да.

Омонулла ФАЙЗУЛЛАЕВ,
профессор

ҲАДЯ

Фи сабилиллах1 азиз жонларини фидо қилған, ўз кафанларини ўзлари кийган, шаҳодат2 шарбатини нўши жон қилган йигитларимиз, шаҳид боболаримиз достони ва аждод воқеаларини иҳтиво3 этган бу «Китоб» улуғ Туркистон афродидин4 ҳар бир фарда бирор тарихий армуғон, халқимиз учун бир ёдгордир. Келажак наслларига ибрат лавҳаси, оталар туҳфасидир, ибрат саҳнаси, боболар ҳадясидир.

Бу ҳадя оталаримиз, боболаримизнинг дин ва ватан учун тўкулган қорорларидин, харжлаған жонларидин, берган қурбонларидин гавдалик бир тимсол, жонлик ва кўзга кўринарлик бир шоҳид, ибратомуз бир ҳайкалдир. Тарихий бир хотира, бадиий бир обида, яъни улуғ Туркистон фожиасидир.

САБАБИ ТАЪЛИФ

Улуғ Туркистон аҳолисининг шижоати, қаҳрамонлиғи, ғайрати, ватанпарварлиғи, дину диёнати, сиёсий важҳлари7, истиқлол мафкураси, ислом диниға қилған хизматлари, фи сабилиллаҳ жиҳод йўлида миллионлаб берган қурбонларини, шаҳидларини тарих саҳифаларида кўрсатишдир.

Русларнинг мусулмонларни зарариға, билхосса Туркистон аллайҳинда8 беш,ўн асрлардан бери тутган йўллари, сиёсатлари, ҳийла ва найрангларидин ва яна бизнинг замонамиз — йигирманчи асрда бўлған сиёсатда ўйингоҳларидан баҳс этиб, русларнинг фирибгарликдаги маҳоратларини юзага чиқариб янги наслларга талқин этиш, дину ватан душманларини Туркистон саҳнасида ўйнатган ролларини Туркистон авлодига, келажак наслларига билдиришдир.

Диний вазифаларини, миллий ҳақларини лойиқила адо қилғон туркистонликларнинг диний мужоҳадаларини9, миллий мужодалаларини10, унга оид ҳодисаларини, алим11 воқеаларини айнан ёзиб тарихга мол қилиб12 воқеаларни аслини саҳнага чиқариб, ер юзидаги мусулмонларга омматан, турк оламига хоссатан хотира ўлароқ тақдим этишдир.

КИРИШ

Туркистон фожиалари у қадар қоришиқ, у қадар аралашқуралашдирки, ҳеч нарсага ўхшатиб бўлмайдур, зеро мисли тарихда кўрилмагандур. Шунинг учун уни танизим13 ва тансиқ 14 этиш маржон каби бир ипга чизилгандек шодашода қилиб сотартларга жойлаштириш, саҳифаларни тазйин15 қилиш осон эмасдур. Чунки улуғ Туркистонда пайдо бўлған қоришиқ ҳодисалар, ҳодисалар устига туғулған ҳодисалар бамансилан шулки, чеккалари кўрунмайдурган баҳри16 муҳитни чуқурлигига ва канорасига17 етиб бўлмаган шўр дарёни ўзгинасидур.

Менга ўхшаб жисми чарчаган, ҳислари ва фикрлари чарчаган, вужуди бутунлай чарчаб ўзи, кўзи ва сўзи ҳам чарчаган, бари учун, хусусан, ғурбат диёрида дучор бўлған, муҳожират ҳаётида чор ва ночор минг турлик мушкилотлар сабабли саналардан бери тўплаған моддалар, тарихий воқеаларни ўз вақтида ёзилиб келган хотира дафтарлари йўқолиб, Ҳимолай тоғларида, йўлларда, ҳар замонда, ҳар маконда, Осиё чўлларида қолиб нисайн мансиййан18 бўлгани учун бу хизматни тамомлаш манга зўр келди. Аммо юртбошларимизнинг ташвиқ ва тарғиблари-ла ва бошқа қалам аҳлининг тавсия ва ташжиълари19, бунинг узасига аржумандим20, Муҳаммадаминнинг жиддий талабалари қалам тебратишга мани савқ этди.21. Комёб22 бўлинмаган тақдирда такмил қилиб табъ ва нашрига ҳиммат қилишга дўстларим сўз берди, менга ҳам итмийнон23 ҳосил бўлди. Бинoан алайҳ, юртимизнинг муҳим фожиасини ёздим.

Қасдим — ватан учун миллий хизматда бўлғанларнинг исмларини иҳё24 қилишдур.

Бу ҳақда ҳамд ўлсун, аввало ҳофизада қолған воқеалар моя (хамиртуруш) бўлди, сўнгра кекса юртдошлардан эшитган ҳикоялар ёрдамчи бўлди. Қолаверса, билимли зотларнинг иршодлари25 ва дилдорликлари бизга қувват бағишлади. Хулосаи калом Туркистон ҳодисаларини, фожиаларини ёзиб, бир навъ риштага26 чизиш мумкин бўлди.

Бу мавзуъда хизматлари сабқат27 этган устозларга, фозил ҳамшаҳарларимизга миннатдорлигим боқийдур. Нечук миннатдор бўлмайликки, аларнинг ташвиқ ва таҳрикларила28 тарих тилга кирди, қалам ёзди, ватан фожиалари жонланди. Халқнинг истифодаси учун китоб майдонга чиқди.

Ҳадафимизда 29 — фақат диний-миллий мавжудиятимиз ила Туркистонни мудофаасидур. Туркистондур бинга иҳлос, ватанга муҳаббатдур.

Ғоямиз — жаннатдин бир парча ва ёҳуд Осиё жаннати дейилса арзийдиган файзли, барокатли туфроқлар, турлик маъданлар, оқар сувлар, боғларила шуҳратланган, жаннат осмонида бўлса, ости — Туркистон, агар жаннат ер остида бўлса усти Туркистон бўлган азиз ватанимизни мудофаа қилишдур.

Чидолмай кўрдугум
ҳақсилига тарки ватан
қилдим,
Ўрус зулми-ла жисмим
ёрадур, қатъи чаман
қилдим.

Туркистон фожиасига оид ёзилған турли асарлар, мақолалар дохилда30 бўлсун, хорижда бўлсун, хийла бордур. Сўнг асрда Туркистон ҳодисалари матбуот оламинда турлик тилда дунё бўйинча тарқалди, аммо ёзилмаған воқеалари ёзилғанидан кўпдур. Хусусан, Фарғона фожиалари, Фарғона мужоҳидларининг фаолиятлари, Хўқанд мухторияти ҳақида тафсилотлик бир асар ёзилмади. Ёзилғанлари босилмай қабристонга кўмулиб кетди.

Биз Туркистон фожиасидан баҳс этарканмиз, баъзи андишалар ила бу ҳақда босилған, ёзилған асарлардаги воқеалар такрорланмасун деб муҳтарам ўқувчиларга арз ўриндурки, Туркистон фожиасини Туркистон ва Бухоро ва Шарқий Бухоро қисмига оид ҳодисаларни, у ердаги Анвар пошо ҳаракатларини Абдуллоҳ Ражаб Бойсуннинг «Туркистон миллий ҳаракатлари» исмли 1945 мелодий йилда Истанбулда босилғон китобига иктифо31 қилинди. Шундай бўлса ҳам, Анвар пошонинг Туркистон (она юрти)га қадам босмай туруб, Москов ва Бокудаги фаолиятларини мухтасар қилиб ёзилди. Самарқандга ва музофотига оид бахщи оид баъзи ҳодисалар ёзилса-да, баъзиларини воқеанавис профессор Заки Валидийнинг 1969 йиолда истанбулда босилган «Хотираларим» исмли китобига ҳавола қилинди. Қумул. Қора шаҳар, Оқсув ва атрофи учун Фўлад қорининг «Ўлка тарихи»га, Хўтан кўзғолонлари ва унга оид воқеаларни муфассал ёзилган — 1391 ҳижрий йилда Кашмирда босилган «Шарқий туркистон»нинг миллий инқилоб тарихи» исмли Муҳаммадамин Буғронинг китобига кўз ташлашларини савоблик кўрулди.

Воқеанависларга маълумдурки, Туркистонга оид хотиралар кўпдур, у воқеаларни ҳар қанча ёзилса, яна оздур. Зеро воқеалар алимдур, ҳодисалари ҳазиндур. Қалами кучлик, маълумоти етарлик фозилларимиз ҳиммати-ла на қадар ёзилса, яна ҳаққи-ла ёзиб тамомлаш мумкин эмасдур. Туркистон фожиаларига оид ёзилган китоблар, бошқалар фақат мукаммал бир тарихни вужудга чиқарилиши учун замонасининг тарихчиларига баробар манба ўла биладур, ўшандоқ муаррихларимизга оз бўлса-да, бир хизматда бўлиш нияти ила бу фожиа қаламга олинди, шояд фойдаси бўлур. Ҳеч бўлмаганда, асрлардан кейин ёзиладурған катта бир тарих китобларга бир муқаддам бўлса керак. Яъни катта бир уйни кичик бир калид очиб берганидек, баъзи мажҳул воқеаларни, тарихда унутилган ҳикояларни инкишофига32 бир восита бўлур.

Туркистонда зуҳурга чиққан алим фожиаларни ёзишга жасорат қилғон бир адиб ҳам ёзғон ҳодисалари учун ва ҳам ёзмағон ҳодисалари учун икки тарафлик туҳматга, забондарозларни33 ҳужумига учраши эҳтимолдан узоқ эмасдур. Хирадмандлар: «Китоб ёзғон нишонга олинадур», — дерлар. Аммо яна бир ноҳиядан34 боқилса, фожиа замонининг бешикдаги гўдаклари бугун йигит бўлди, у вақтдаги навқиронларнинг сочлари оқариб ихтиёр* бўлди. Орадан бу қадар узун муддат кечдиги ҳолда ҳануз ватан озод бўлмади, ватаннинг асоратидан қутулғанини кўриш бизга насиб бўлмади. У давлатга етолмадик, шояд сизлар етарсизлар, деб келажак наслларига атаб ботарихимизни ёзиб ҳадя қилинди.

* * *

Зотан Туркистон тарихи ҳақиқий чеҳрасила майдонга чиқмаса, Туркистон фожиаларининг сири очилмайдур. У ҳолда русларнинг пропагандалари, ноҳақ даъволари такрор туркистонлиларга ҳоким бўла бошлайдур. Дуруст «Тарих алданса, нима бўладур?» деган савол келадур. Арз ўлинурки, ўз тарихини ҳаққи-ла билмаган насллар ота-боболари тушган чуқурга тушадур. Тарихиндин узоқлашған ҳар бир миллатнинг оёқда туриши кучдир — зўрдир35. Шу ҳолда душман ўзининг хабосотларини майдонга чиқарадур, ватанни бундан баттарроқ ҳолга, истиморга36, маънавий харобаликка хоҳлаганидек қилиб суруклайдур, туркистонликлар ҳам қайси замонда бўлса бўлсун, ўлук уйқусида марқадларида37 ётган бўладур (Худо сақласун).

Тарихга ошно бўлиш зарурдур. Тарихни таъриф қилиб Ибн Халдун айтадур, «Тарих авомни ўтган воқеаларга воқиф қиладур, хосни38 яширин сирларга ориф39 қиладур. Тарихда алданмасликнинг олдини олиш керак. Шунинг учун Туркистон тарихини, Фарғона фожиасини, Шарқий Бухоро воқеасини, Хўқанд мухториятини ёзилиши ила баробар Қошғарда воқеъ бўлған маҳшатлик қатлу қитолларни, янги Ҳисордаги тутган ҳийлаларини, тўкулган қонларни, Хўтан ҳодисаларини, Ёрканд исёнларини, олти шаҳар кўзғолонларини ёзилиши лозимдур. Туркистон мунавварлари40 бунинг масъулларидандур. Фақир ҳам масъулиятни мудрикларидиндурмен41. Бу мавзуда қаламларини тебратмаган аҳли қаламни, адибларни миллат авф этмаса, ҳақлидур.

Тарихда ҳар миллатнинг афроди фақат ўз динига, ўз ватанига, ўз миллатининг фойдасига хизмат қилиб келгандур, бошқаларга хизмат қилмайдур, агар қилса ғаразликдур. Чунончи бир француз, бир олмон, бир американ ўз миллати, ўз дини манфаатини ташлаб, бошқа бир миллат манфаатига ишламайдур. Агар ишласа, манофиъ42 муштарак бўлған тақдирда чолишадур. Бир инглиз на қадар ўқимишли бўлсун, маданий бўлсун, французликни инглизликка устун кўрмайдур. Бир олмон қанча билимлик бўлсун, Можористон фойдаси учун олмон манфаатини фидо қилмайдур. Бир ўрус ҳар қанча ўқисун, маданий бўлсун, дунё маданиятига эга бўлсун, Москов фойдасини ташлаб, Туркистон фойдасига тарих ёзмайдур.

Хулоса: ҳар миллат ўз тарихини ўзи ёзғанидек, Туркистон тарихини ҳақи-ла, ҳақиқати ила бир туркистонли ёзадур:

Кафан кийиб отқа минган фидойи шаҳидларимизнинг воқеаси, башариятнинг бешиги бўлған Ўрта Осиё фожиаси ҳаммамизнинг фожиамиздур. Турклар она юрти учун, туркистонлилар жон-жонони — ватани учун у ҳодисаларни майдонга чиқарсалар, дунёга билдирсалар, тарихга мол қилсалар, ҳиммат қилсалар, арзийдур. Фардларнинг ғояси, мафкураси шулдур. Шул сабабли динига, ватанига хизмат қилишни туркистонлилар ўзи илтизом43 этадур. Ўз тарихини ўзи ёзадур, шунинг билан туркистонлилар ўз миллатига хизматлари сабқат этган фидокорларнинг исмларини зинда44 қиладур.

Туркистоннинг ҳазин-ҳазин фожиаларини тарих саҳифасидан, миллатнинг кўнглидан, бутун дунёдан яшириш учун руслар кўп ғайрат қилдилар. Ҳақиқатга яқин келтирмасдан Туркистоннинг ваҳшатлик фожиасини жузъий бир шаклда қилиб, дунёга ўз вақтида тамомланиб кетган қилиб кўрсатдилар. Ҳолбуки, мудҳиш фожиалар сабаби-ла ҳар бир фарднинг туклари тикка-тикка бўлуб, кейинги наслларга муҳим дарслар, ибратлар бордур. Ачинарли жойи шулки, русларнинг ювиндихўрлари, қаламлари сотилғон ёзувчиларнинг ғайрати билан бизни тарихимиз, фожиамизни бўлди-бўлди, ўтди-кетди, босди-босди қилиб тарихнинг бурчакларига отдилар. Ҳақ ва ҳақиқат товушини бўғдилар.

Ваҳоланки, орадан асрлар кечганлигига рағман45 ҳаққоний тарихимиз кўз олдимизда мужассам гавдаси-ла майдонда кўрунуб турадур. Ақли-ҳушида бўлғанлар учун инкорга мажол йўкдур. Душманнинг ўйинларини тарихдан, миллатдан махфий тутганлар ҳам бўлди. Тарихнинг аслини яширдилар, кайфларича46 тасвир этдилар. Қаламларини сотған мирзоларга ҳайф, китобларга ҳайф.

Руслар Туркистон фожиасига оид тарихни таҳриф47 этдилар. Мужоҳидларимизни ва миллий қаҳрамонларимизни «босмачи» дедилар. Тарих ҳеч бир замонда ва ҳеч бир маконда шундоқ таҳриф қилинмади ва таҳқир қилинмағандур. Рус воқеанавислари Туркистон фожиасида рол ўйнаган мужоҳидларимизни бир тўп қароқчи, босмачи шаклида кўрсатди. Зотан, руслар муғолата48 қилиш сиёсатида кўп моҳирдурлар*

Руслар шундоқ пропагандаларини Оврупога ва ўзининг мутаффақ49 дўст давлатларига турли тилда тарқатдилар. Миллатимизни машруъ50 ҳақи, табиий ҳақи бўлған истиқлол даъвосини пардапўш қилдилар, бунга виждонсиз воситачилар сабаб бўлди. Халқ жоҳил, сиёсатдан хабари йўқ, Бу жаҳолатдан фойдаланиб, у сотқинлар душманлик раъйиларини халққа талқин этдилар. Шатранжнинг тошларидек вазифа кўрдилар. Русларга сотилганлар ичида ҳар хил тоифадан мавжуддур. Бу тоифаларнинг тарихий хатоларига Фарғона йигитларининг муборак қонлари дарё-дарё бўлиб оқди. Масъуллар ҳаё қилсун, уялсун, русларнинг фойдасига тузоқ бўлуб ишлаганлар шарм қилсун, ҳаё қилсун. Бу ачинарлик воқеалар бизларга ибрат бўлсун. Унутилмас воқеалардан бири шуки, руслар маданият келтирдик, деб даъво қиладурлар, келтирган маданиятларини бошида дор ёғочлари, зиндонлари, қалъалар (крепост) атрофидан кавланган чуқурларга ботир йигитларимизни тирик-тирик кўмуб, устига оҳак тўкулган қабрлари, кўзга кўрунмаган лаҳадлари — ҳаммаси Московдан келган маданиятдур.

«БОСМАЧИ» ДЕГАН СЎЗ ҲАҚИНДА БИР-ИККИ ОҒИЗ СЎЗ

Бир вақтлар баъзи ёмон ниятлик, безори йигитлар қўлига силоҳ51 тутуб, ёнига беш-олти ўғрини олиб фурсатдан фойдаландилар. Ўқи йўқ қадимий милтиқлари билан халқни қўрқутуб, молини олиб, юртни бесаранжом қилдилар. Уйларни, дўконларни босдилар. Бундоқ воқеалар дунё бўйича ҳар замонда, ҳар давлатда, ҳамма қавмда бўлуб келгандур, ҳоло52 ҳам мавжуддир. Шундоқ бебош бешўн кишилик ўғрилардан тўпланган ашқиёни53 «босмачи» деса бўладур. Бундоқ шайканинг уҳдасидан чиқғоли бўладур.

Аммо 500000 ва 60000 аскарлари-ла мукаммал силоҳлик, қувватлик бир ўрдуга эга бўлған мухторият ҳукуматини кўра билган миллий мужодала қаҳрамонларини «босмачи» демак ҳақсизликдур, ошкор душман сўзидур.

Бир замонлар осойишни ҳалалдор54 қилған ёмонларни ёмонликда давомлари учун руслар кўз юмдилар, шу вақтларда ўғриларни, ашқиёларни, қароқчиларни, ҳаммаларини «босмачилар» деб от қўйған, айни замонда мужоҳидларимизни55 ҳам «босмачи» (разбойник) деб пропаганда қилдилар. Оврупо ва бошқа давлатлар русларнинг матбуотидан олган хабарларини айнан нашр қилдилар. «Туркистон мужоҳидлари» деб ёзиладиган ерда: газеталарда, мажмуаларда «босмачи» деб ёзиб тарқатдилар. Ҳолбуки, «Туркистон мужоҳидлари» деб ёзиладиган ерда: газеталарда саккиз сана давом этган миллий мужодала даврида миллионлар шаҳид берган мужоҳидларимизнинг мисли Анқарада чиққан миллий мужодала қаҳрамонларига ўхшайдур. Яна бир мисоли Жазоирда Франция ҳукуматига исён қилиб саналарча муҳорабадан56кейин истиқлолга эга бўлган Жазоир мужоҳидлари кабидур. Фақат натижа эътибори-ла Анқара миллий мужодала ҳаракати ва Жазоир мужоҳидлари муваффақ бўлдилар ва лекин Туркистон ноком57 бўлди.

Мужоҳидларимизни, руслар дунёга «босмачи» деб эълон қилса ҳам, баракот берсун, Оврупонинг баъзи муҳаррирларидан ҳақиқатни майдонга чиқариб, Туркистон миллий мужодала ҳаракатларини «Миллий қўзғалиш» деб ёзган ёзувчилар бўлди. Жумладан, Михаил Ривкин «Осиёдаги Русия» исмли китобида «Русларнинг босмачилик деган миллий мужодала ҳаракати, мусулмон миллатчилари Фарғона водийсинда кетдикча ёйилди» деб ҳақиқатан ҳолни очиқ ёзиб нашр қилди*

Бундан бошқа асарлар ҳам кўпдур, ўз мақомида ёзилса керак.

Хулосаи калом, «Босмачи» деган ифтиро(56), ҳақсизликни мудофаа қилиш биз, туркистонликларга тушадур. Тарихда ўз ҳақини ўзи ҳимоя қилмаған, ўзи талаб қилиб олмаған бир қавм, вақти ўтгандан кейин мудофаасидин, ўзимиздин бўлғанлар ҳам ноҳақ фикрга қўшулуб кетадурлар. Бундоқ ўринсиз ҳужумни дафъ қилиш учун туркистонликларни афродидин ҳар бир фардни кўшиш60 қилиши лозимдур, зарурдур...

Туркистонлиларнинг диний мужоҳадалари, миллий мужодалалари руслар тарафиндин босмачилик сифати ила доимо юзимизга сурулган сиёсий бир тамға бўлди...

Улуғ Туркистон афродидин ҳар бир фарднинг зиммасиға тушған вазифасидурки, ёшларни қалбларига ушбу мафкурани эксун, суғорсун, кўкартирсун, чунки ўша қаҳрамон аждоднинг авлодидурлар...

1. фи сабилиллаҳ — аллоҳ йўлида. 2. Шаҳодат — шаҳидлик. 3. Иҳтиво — ўз ичига олган. 4. Афрод — кимсалар, шахслар (бирлиги фард).

6. Таълиф — ёзиш. 7. Сиёсий важҳ — йўл. 8. Алайҳинда — ...га нисбатан, зарарига. 9. Мужоҳада — саъй ва ғайрат, курашиш. 10. Мужодала — тортишув. 11. Алим — аламли. 12. Мол қилиб — материал, факт маъносида. 13. Танзим — тартибга, тизимга тушириш. 14. Тансиқ— мувофиқлаштириш.

15. Тазйин — зийнатлаш. 16. Баҳр — денгиз. 17. Анора — қирғоқ. 18. Нисайн мансиййан — бутунлай унутилгани учун. 19. Ташжиъ — жасоратлантириш. 20. Аржуманд — фарзанд. 21. Савқ этди — ундади. 22. Комёб — мақсадга етмоқ. 23. Итмийнон — тўлиқ ишонч. 24. Иҳё қилмоқ — тирилтирмоқ. 25. Иршод — тўғри йўл.

26. Ришат — ип. 27. Сабқат — илгари. 28. Таҳрик — ҳаракатга келтириш. 29. Ҳадаф — мақсад. 30. Дохил — кирувчи; бу ерда: Ватан маъносида.

31. Иктифо — кифояланиш.

32. Инкишоф — кашф этилиш. 33. Забондароз — тили узун. 34. Ноҳия — тараф. 35. Зўрдур — қийиндир маъносида. 36. Истиъмор — босқинчилик. 37. Марқад — қабр. 38. Хос — алоҳида фазилатга эга бўлган киши. 39. Ориф — билувчи. * ихтиёр — кекса.

40. Мунаввар — бу ерда: зиёлилар маъносида. 41. Мудрик — идрок этувчи. 42. Манофиъ — манфаатлар. 43. Илтизом — мажбурият, ўз зиммасига олиш.

44. Зинда — тирилтириш. 45. Рағман — қарамай. 46. Кайфича — хоҳишича, 47. Таҳриф — бузиш, ўзгартириш. 48. Муғолата — ёлғонламоқ, алдамоқ. * Масалан, 1956 йил қавс ойинда Бирлашмиш Миллатлардаги рус делегацияси Можористоннинг ҳурриятчи қаҳрамонларини «босмачи» деб таъриф қилди. Руслар тарафиндан бўлган сургун сиёсатини ҳам инкор этдилар.

49. Мутаффиқ — иттифоқлашган. 50. Машруъ — қонуний. 51 Силоҳ — қурол-яроғ. 52 Ҳоло — ҳозир. 53. Ашқиё — ярамас, ёвуз кишилар.

54. Ҳалалдор — нуқсон етказувчи. 55. Мужоҳид — дин ва миллат учун курашувчи. 56. Муҳораба — уруш. 57. Ноком — ниятига етолмаган; маҳрум. * «Осиёдаги Русия». М. Ривкин. Қутулиш учун мужодала фасли. 34-40 саҳифалар.

58. — Ифтиро — бўҳтон, туҳмат. 59. Мутолаба — талаб қилиш. 60. Кўшиш — ҳаракат, тиришиш.

ВАТАННИНГ ҲАСРАТЛИК ЁДИ

Туркистон тарихига оид эътиборингизга ҳавола қилинаётган қуйидаги лавҳалар Муҳаммад Мусо Туркистонийнинг 1399 ҳижрий (1979 мелодий) да Саудия Арабистонида босилган китобидан олинган. Китобнинг номи «Туркистон фожиаси», 422 саҳифадан иборат. Муаллиф ҳақида жуда оз маълумотга эгамиз. Китобда учрайдиган айрим қайдлар, эътирофларга кўра у Фарғона водийсидан. Аср бошларида туғилган, савдо — тижорат билан шуғулланган. Заруратдан, замоннинг зулми билан ғурбатни ихтиёр қилган. Уни таниган айрим кишиларнинг хабарларига қараганда, яқинда, бундан икки-уч йил муқаддам Маккайи Мукаррамада вафот этган.

Асардан маълум бўлишича, муаллиф юртимизнинг яқин ва олис тарихидан яхшигина хабардор, уни дил-дилдан севади. Ўзи бевосита гувоҳ бўлган, жабрини кўрган оқ ва қизил ранглардаги колониал зулмни Ватан бошига тушган энг буюк фожиа ҳисоблайди. Ён дафтар тутиб энг муҳим воқеаларни ёзиб боради. Бироқ ададсиз қочқинлару қувғинларда улар йўқолади. Замонлар ўтиб, олис воқеалар тўзони босилади. Бироқ аччиқ хотиралар муаллифга тинчлик бермайди. Дўстлари, ўғли Муҳаммад Амин, унинг салоҳияти ва имкониятини кўзда тутиб, ўзи билган ва кўрган воқеа-ҳодисаларини қоғозга туширишини илтимос қиладилар. Муҳаммад Мусо салаф (ўтган)лардан олган қарзини халаф (авлод)ларга бериш, яъни ёшларни ватанни англаш ва севишга ўргатишда ўзини масъул ҳисоблайди ва ишга киришади. Ватан тарихига оид илмий асарларни тўплайди, юртдан ҳижрат қилган ватандошлари билан узоқ суҳбатлар қуради.

Китобнинг сўнгида 28 илмий манба келтирилган. Улар орасида Мирхонднинг «Равзатус сафо»сидан Муҳаммад Жамилнинг «Ал-аъроб в ат-турки»гача, Карамзин, Якубовский асарларидан Заки Валидийнинг хотираларигача, Қози Абдурашид Иброҳимнинг «Олами ислом»идан 1896 — 1914 йил воқеаларига доир Буюкбритания ҳужжатларигача бор. Шунингдек, муаллиф Тоиф, Макка, Жадда, Мадина шаҳарларида яшаб турган ва хотираларидан истифода этган 29 ҳамшаҳарларининг рўйхатини келтиради.

Асарда тилга олинган воқеалар ва уларнинг талқини ҳам муҳим. Умумий бир тасаввур ҳосил қилиш учун айрим боблар номини келтирамиз: «Хоқон Амир Темурнинг Масковга ҳужуми», «Амир Эдикунинг Масков князи Василийга ёзғон хатининг таржимаси», «ўрус келди-ўрус!», «Асбоби сукут «Истило даври», «Русларнинг иддаолари», «Русларнинг кўчирма сиёсати», «Тилга истило», «Насронийлаштириш сиёсати», «Матбуот сиёсати», «Мустаршиқ Саблуковнинг Қуръони таржимасидаги ғалатлар», «Дукчи Эшоннинг хитоби», «Жадидлар», «Мардикор олди» фожиаси», «Хўқанд мухторияти ва қурилиши», «Мужоҳидлар», «Масковни ўюни», «Англизлар сиёсати» ва ҳоказо.

Тил бугунги ўзбек адабий тилидан анча фарқли, албатта. Матннинг илмий аҳамиятини ҳам кўзда тутиб, муаллифнинг ифода ва услубига дахл қилмадик.

Ҳикоя қилинган жуда кўп воқеалар жонли, таъсирчан. Муаллифнинг юксак ватанпарварлик ҳисси унга алоҳида жозиба бахш этади. Тўғри, Ватанни ташлаб ғурбатга кетишга мажбур бўлган муаллиф кечинмаларида алам гоҳо сезиларли даражада бўртиб туради. Айни пайтда айрим манзаралар рўйирост ифодаси билан ўқувчини даҳшатга солади. Чунончи, «Очарчилик» бобида 1919-20 йиллар, сўнг 1932—33 йилларнинг характерли воқеаларидан келтирилади. Аввало, бу кейинги қаҳатчиликнинг «сунъий», «планли» қилинганига алоҳида урғу берилади. Шу жиҳатдан, ошкоралик ва демократия йилларида рус матбуотида кенг ёритилган «очлик операцияси» нуқтаи назари билан мосдир. Иккинчидан, бу ерда жонли, ҳаётий лавҳалар анча-мунча ва кишини ларзага соладиган даражада: «Очлик ва қирғин бўлганича бўлди... Шу даражада бўлдики, одамлар одам гўштидан шўрва қилиб сотадурғон бўлди. Кўчаларда одамларни ўлуги ора-сира ётадур. Одамлар бир чеккадан ўтиб кетаверадур.

Бир кун бирини елкасида бир одамни сонини кўтарғон ҳолда икки соқчи ҳайдаб кеттани кўрулмишдур.

Қўлға тушмай, ҳар куни одам гўшти сотиб тириклик қилғонлар беҳисобдир. Бу очарчилик у қадар шиддатлик бўлдуки, бу оғирчилик тарихда кўрилмағондур...»

Асарда биргина ҳасратлик эмас, армонли лавҳалар ҳам кўп. Шулардан бири рус истилоси арафасидаги сустлик бўлса, иккинчиси, бу йил 80 йиллиги нишонланадиган Туркистон мухториятининг бой берилганлигидир. Дарвоқе, мухторият мудофаасига алоқадор Тошкентда юз берган фажеъ, айни пайтда ғоят кулгили воқеа қисқартирилган ҳолда диққатингизга ҳавола этилмоқда.

Б. ҚОСИМОВ,
М. ЭШМУҲАМЕДОВА

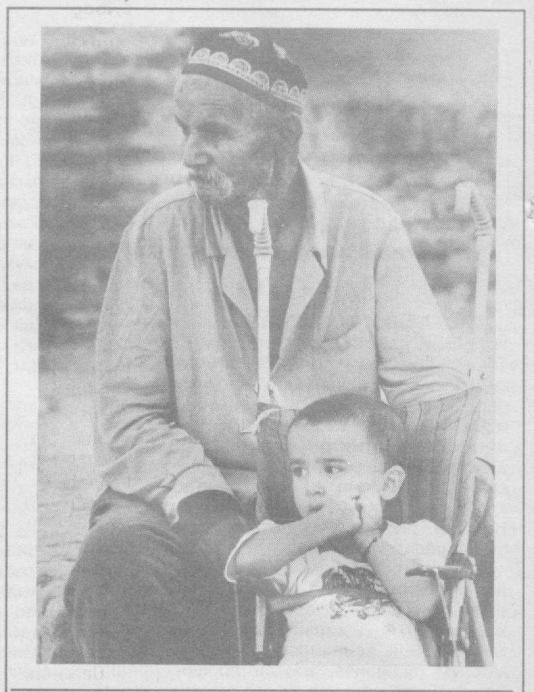

Герҳард БРАНСТНЕР (олмон адиби)

АФОРИЗМЛАР...
ҲИКМАТЛИ СЎЗЛАР...
ИБРАТНОМА...

АЁЛСИЗ ЭРКАК — ИДИШСИЗ ҚОПҚОҚ

Санъат асарини, худди уни ўзимиз яратганимиздек севган тақдиримиздагина, тўла тушунишимиз мумкин.

Ҳақиқат қайғули бўлиши мумкин, донолик эмас.

Қувноқлик жиддийликнинг инсондаги инъикосидир.

Қувноқлик моҳияти ижтимоий мазмунга эга. Ёлғиз кулаётган одам аҳмоқдир.

Кулги тез таъсир қилсагина санъат ҳисобланади.

Кимдаки юмор туйғуси бўлмаса, ҳазилга мойил бўлади, холос.

Инсоннинг қувноқлиги унинг аччиқланаётганидан эмас, балки аччиқланиши ҳам мумкинлигидан далолат беради.

Ҳаётий санъатнинг энг қадимий қоидаси шуки, бунда меъёрга эътибор бериб, ундан ошмасликкина эмас, балки уни тўлиғича адо этиш ҳам лозим бўлади.

Бахт—истак, имкон ва меъёрнинг мўътадиллигидир.

Оққўнгил эзмадан камгап алдоқчи афзал.

Ювинмаган одам артинмаса ҳам бўлаверади.

Тилёғламалилик (хушомад) — тиз чўккан тажовуздир.

Миннат қилинган камтарлик — манманликдир.

Анқов қинғир йўлда тўғри юрса, ғаламис тўғри йўлда қинғир юради.

Бирор иш юзасидан чиқарилган ҳукм шу ишни ҳар доим ҳам тавсифлай олмаслиги мумкин, аммо ҳукмфармони тўла тавсифлай олади.

Қилаётган ишинг сенга фақат жиддийлик эмас, қувонч ҳам келтирсин.

Агар иш сенга ҳузур бағишлагудек бўлса, шу ҳузурбахшлик самарага айланиши муқаррар.

Қадимда марҳумни дафн этаётиб, қабрига егулик ҳам қўйишаркан; бугунга келиб эса, марҳумни эсга олиш билан кифояланишяпти.

Умр бўйи — елиб-югурамиз, ҳаётимизнинг сўнгги соатларини эса пиёда юриб ўтказишга ҳам рози бўламиз.

Бирон-бир ишга киришишдан олдин худони эсга оламиз, бу эса дунёнинг бемаъни ишларидан тийилишимизда асқотади.

Ер юзида шайтон борки, осмонда худо ҳам мавжуддир.

Хотинининг гўзаллиги эркакда қониқиш ҳосил қилади, бундан ортиғига у тоқат қилолмайди.

Аёлсиз эркак — идишсиз қопқоқ.

Баъзилар шундай усталик билан хатога йўл қўядиларки, уларга кўп ҳолларда рози бўлиб қўя қоламиз, айрим кишилар эса шундай тўғрилик қиладиларки, уларга эътироз билдирмасликнинг иложи бўлмай қолади.

Баҳслашиш санъати шундай бўлсаки, у пировард натижада ҳамжиҳатликка олиб келсин.

Якдил фикр бўлмаган жойда баҳсга ҳам ўрин йўқ.

Вино олмоқчи бўлсанг, бижғишига тўсқинлик қилма.

Қайсар одам бўш қутичага ўхшайди, унга доим нимадир солиш керак.

Ҳар биримиз бир-бировимиздан бирор нимани ўрганишимиз табиийдир. Муҳим мунозаралар ўз вақтида бўлсагина, самара беради.

Баъзи одамлар қандай ўйласалар, шундай сўйлайдилар; бошқа бировлар қандай гапирсалар, шундай ўйлайдилар; айримлар эса, бошқалар қандай ўйласа, шундай сўйлайдилар.

Нотўғри фикр устидан куладиган одамлар унданда нотўғрироқ бўлган фикрларни тўғри деб ҳисоблайдилар.

Еб бўладиган қўзиқоринга ўхшаш заҳарлилари ҳам бўлганидек, чалкаштириб юбориш мумкин бўлган ҳақиқатга ўхшаш адашиш (хатолик)лар ҳам мавжуддир.

Ёлғоннинг оёғи калта. Бу дегани ҳақиқат ёғочоёқда юрсин дегани эмас.

Калта ақлдан калта шим афзал.

Қилмиши номақбул эканини ўғрининг ўзи ҳам билади.

Немис тилидан Мирзаали АКБАРОВ таржимаси («Ҳандбух дер Ҳайтеркайт» китобидан).

Газетанинг навбатдаги сони 16 декабрда чиқади.

МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г —0847.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холида Исломова
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.

Манзилимиз: Тошкент-83,
Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй

Навбатчи — Холли НОРБОЕВ